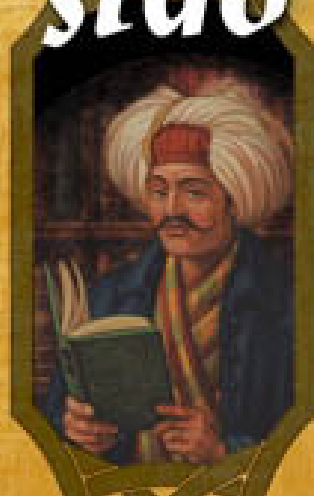

Posetite mesto u kome su uložili visoki a izdaja znači smrt.

Zmijski stub

Džejson Gudvin

Autor svetskog bestselera *Drvo janičara*

Dzejson Gudvin

Zmijski stub

Prevela Sanja Bošnjak

Naslov originala
Jason Goodwin THE SNAKE STONE

Za Ajzaka

Kralj vlada nad nama, doktor nas leči,
Pop poučava i tako nam život prolazi.

Lord Bajron, *Don Žuan*

Glas je bio prigušen i hrapav i došao je negde otpozadi s prvim sumrakom.

»Hej, Jorgose.«

Beše to čas večernje molitve, kad se na običnom svetlu više ne može razaznati je li konac beo ili crn. Dok se okretao, Jorgos iz pojasa izvuče nož za guljenje povrća i zamahnu njime kroz vazduh. Svuda po Istanbulu mujezini su zabacivali glave u minaretima i otpočinjali zapevanje.

Vreme je bilo pogodno da čoveka na ulici pretuku na smrt.

Hrapavo zavijanje talasalo se nalik na jecanje preko Zlatnog roga, gde su grčki veslači palili lampe na kajacima koji su klizili po vodi. Zvuci molitve kotrljali su se preko evropske četvrti Pere, uz treperava svetla koja su se odbijala od crnog grebena brda Galata, zatim poskakivala po Bosforu do Uskudara, i nalik na ljubičaste mrlje ponovo uranjala u crnilo planina; a odande, s azijske strane, džamije kraj vode su te iste zvuke vraćale.

Nečije stopalo udari Jorgosa u krsta. Raširio je ruke i zabargao se prema čoveku izduženog, tugajivog lica.

Povici mujezina su se nadovezivali jedan na drugi i zvuk je rastao krivudajući između gradskih minareta u svetlucavu melodiju koja je na hiljadu načina izražavala nemoć čoveka i jedinstvo boga.

Nakon toga, nož mu više nije bio ni od kakve koristi.

Poziv na molitvu trajao je oko dva i po minuta, ali se za Jorgosa završio ranije. Čovek tužnog lika sagnuo se i podigao nož. Bio je veoma oštar, ali vrh mu se slomio. To nije bio nož za tuču. Bacio ga je u mrak.

Kad su se ljudi udaljili, jedan žut pas oprezno izađe iz obližnjeg ulaza. Drugi pas dopuza na stomaku i čučnu u blizini, cvileći pun nade. Repom je udarao po zemlji. Prvi pas tiho zarezja i iskezi zube.

Maksimilijan Lefevr se nagnuo preko ograde i zavitlao cigaru u vodu koja se penila ispod broskog trupa. S pramca se mogao videti saraj Point, okružen drvećem, crnim i gustim na jutarnjem svetlu. Dok je brod zaobilazio Point i na uzvišenjima Pere se pomaljala kula Galata, Lefevr je iz rukava izvukao maramicu da obriše ruke; koža mu je bila vlažna i lepljiva od slanog vazduha.

Pogledao je prema zidinama sultanove palate, tapkajući maramicom po zadnjoj strani vrata. U Četvrtom dvorištu saraja nalazio se drevni stub s korintskim kapitelom na vrhu, koji se ponekad video s mora, kroz drveće. Možda je to bio ostatak tvrđave koja se tu nalazila pre mnogo vekova, kad je Vizantija bila samo grčka kolonija: pre nego što je postala drugi Rim, pre nego što se pretvorila u pupak sveta. Većina ljudi nije ni znala da stub još uvek postoji: nekad se video, a nekad ne.

Brod je pristajao i Lefevr zamumla od zadovoljstva.

Lagano se ukaza i stambolska obala Zlatnog roga, redovi kupola i minareta koji su hrlili napred, jedan za drugim, a zatim se skromno povlačili. Ispod kupola, spuštajući se prema užurbanim dokovima, krovovi Istanbula su se crvenkasto i narandžasto presijavali pod prvim zracima sunca. Bio je to prizor kome su se posetioци uvek divili: Konstantinopolj, Istanbul, grad patrijarha i sultana, uzavreli kaleidoskop predivnog istoka, ponos petnaest vekova.

Razočaranje je stizalo kasnije.

Lefevr slegnu ramenima, zapali novu cigaru, i osvrnu se po palubi. Četiri bosonoga mornara u prljavim majicama okupili su se oko sidrenog lanca i čekali na kapetanov znak. Ostali su skupljali jedra. Kormilar je polako usmeravao brod u luku, približavajući se obali suprotno od kretanja struje, što će ih konačno zaustaviti. Kapetan podiže ruku, sidro izlete uz prasak nalik topovskoj paljbi, zakopa se i brod se polako zaljulja uz lanac.

Spustiše čamac i Lefevr siđe u njega odmah za svojim sandukom.

Na pristaništu Pere, mladi grčki mornar iskoči na obalu sa štapom u ruci da odbije gomilu nametljivih trgovaca. Drugom rukom je zatražio napojnicu.

Lefevr mu u ruku spusti mali novčić i mladić se pobuni.

„Gradski novci“, procedi prezrivo. „Gradski novci jako loši, ekselencija.“ I dalje je pružao ruku.

Lefevr mu namignu. „Pijasteri s Malte“, izgovori tiho.

„Oho!“ Grk zaškilji na novčić i lice mu se razvedri. „Jaaako dobro.“ Udvostručio je napore da otera trgovce. „Ovi je lopovi. Ti želeti ja nađem nosač? Hotel? Vrlo čist, ekselencija.“

„Ne, hvala.“

„Loši čoveci ovde. Ti prvi put u ovaj grad, ekselencija?“

„Ne.“ Lefevr odmahnu glavom.

Ljudi na pristaništu se utišaše. Neki od njih se okrenuše da pođu. Drvenim dokom se približavao čovek u zelenim papučama. Bio je srednje građe i snežnobeke kose. Oči su mu bile prodorno plave. Nosio je vrećaste plave pantalone i raskopčanu košulju od izbledeog crvenog pamuka.

„Doktor Lefevr? Sledite me, molim vas.“ Preko ramena je dobacio: „Pobrinuće se za vaš prtljag.“

Lefevr slegnu ramenima. „*A la prochaine.*“¹

„*Adio, m'sieur*“,² polako odvrati mornar.

---

¹ Franc.: *Do viđenja!* (Prim. prev.)

² Franc.: *Zbogom, gospodine.* (Prim. prev.)

To isto jutro, u istanbulskoj četvrti Fanar, Jašim se probudio pod zracima toplog prolećnog sunca i seo na krevet, pospano provlačeći rukama kroz kovrdžavu kosu. Nakon nekoliko trenutaka zbacio je sa sebe korasijanski prekrivač i skliznuo s divana, istovremeno uskačući u par sivih kožnih papuča. Na brzinu se obukao i sišao u prizemlje, kroz niske vizantijske vratnice udovičine kuće, i izašao napolje na ulicu. Nekoliko skretanja odvelo ga je do njegove omiljene kafane u sokaku Kara Davut, gde mu je čovek za pećnicom klimnuo glavom i pristavio malu bakarnu džezvu na vatru.

Jašim se smestio na divan s pogledom na ulicu, ispod isturenih gornjih prozora. Stopala je zavukao pod ogrtač: tim pokretom je postao nekako nevidljiv.

Za to je delom bio kriv i Jašimov način odevanja. Prošlo je već sedam godina otkako je sultan počeo da ohrabruje svoje podanike da prihvate zapadnjačku odeću; rezultati su bili polovični. Mnogi muškarci su zamenili svoje turbane za skerletne fesove, i široke odore za pantalone i stambulinu, jaknu s neobično visokim okovratnikom i leđima izduženim u vidu lastinog repa, ali je malo njih prihvatilo evropske čizme na šniranje. Pojedini Jašimovi susedi na divanu podsećali su na crne bube onako bosonogi sa isturenim laktovima i šiljastim kolenima. U dugom ogrtaču, između zagasitocrvene i smeđe boje, i odeći boje šafrana, Jašim je lako mogao biti i šara na ćilimu koji je prekrivao divan; samo mu je turban bio zaslepljujuće beo.

Ali nevidljivost je bila osobina koja je Jašima krasila i kao muškarca - ako se ovde uopšte može govoriti o muškarcu. Bilo je neke mirnoće u vezi s njim: postojanosti u pogledu njegovih sivih očiju, gipkosti i lakoće u pokretima tela, što je odvrćalo tuđu pažnju umesto da je privlači. Ljudi su ga videli - ali ga u stvari nisu primećivali; taj nedostatak oštrih ivica, to čudnovato nepostojanje izazova ili pretnje, bio je poseban dar koji ga je činio jedinstvenim čak i u Istanbulu

devetnaestog veka.

Jašim ne izaziva muškarce s kojima se susreće; niti žene. Ljubaznog lica, sivih očiju, tamne kovrdžave kose na kojoj su godine jedva ostavile traga čak i u njegovoj četrdesetoj, Jašim je bio slušalac; tihi ispitivač; i ne u potpunosti muškarac. Jašim je bio evnuh.

Oslonjen na lakat, popio je kafu i pojeo burek, zatim obrisao mrvice s brkova.

Rešio je da ovaj put ne zapali lulu uz kafu, spustio je srebrni pijaster na poslužavnik i zaputio se ulicom prema Velikom bazaru.

Na uglu je zastao i osvrnuo se u pravom trenutku da primeti kako vlasnik kafane uzima novčić i stavlja ga među zube. Jašim uzdahnu. Lažni novac je kao otrov u crevima, smetnja koje se Istanbul nikad neće osloboditi. Podigao je svoju torbicu i oslušnuo kako mu tiho zveckanje novčića šapuće među prstima: došlo je vreme kad se vrednost valute topila kao šećer u ruci. Ali šećer je sladak. Sultan je umirao, a u vazduhu se osećala gorčina.

U ulici knjižara, Jašim zastade ispred radnjice trgovca Gulandrisa, koji se bavio prodajom starih knjiga i rariteta: ponekad je imao i francuske romane kojima Jašim nije mogao odoleti.

Gulandris odmeri posetioca zdravim okom i zaškripa zubima. On nije bio napadan niti nasrtljiv kao neki drugi Grci; posao knjižara bio je da posmatra, ne da govori. Jedno oko mu je prekrila katarakta; ali drugo je videlo za oba, upijajući način na koji se mušterija kreće, brzinu kojom bira određenu knjigu, izraz lica dok je otvara i počinje da čita. Stare knjige, nove knjige, grčke knjige, turske knjige - i one malobrojne dragocene - knjige na jermenskom i hebrejskom i čak, tu i tamo, na francuskom: Dmitri Gulandris ih je slagao kako su stizale, bez ikakvog reda. Knjige ga nisu zanimale. Ali da ih naplati - to je bila druga priča. I tako je, tim jednim zdravim okom, tražio znake.

Ali evnuh je bio dobar. Veoma dobar. Gulandris je video stamenog gospodina na pragu sredovečnosti, crne kose, bla-

go prošarane sedim vlasima pod malim turbanom, obučenog u mekan ogrtač neodređene boje. Gulandris je verovao kako može da prozre svako lukavstvo kojim se ljudi služe da ga zavaraju - lažnu nezainteresovanost, nonšalantno sabiranje, vešto smišljenu i prikrivenu pobudu. Slušao ih je kako govore. Posmatrao im je pokrete ruku i treptaje u očima. Samo mu je ovaj prokleti evnuh bio večita zagonetka.

„Tražite li knjigu?“

Jašim se ispravi i pogleda oko sebe. Odlutao je daleko, prisećajući se patnji neostvarene ljubavi uz svog starog prijatelja Benžamina Konstana;³ sad se našao u ovom poznatom sobičku na Velikom bazaru, čiji su zidovi bili načičkani knjigama od poda do plafona, uz blede svetlo i samog Gulandrisa, knjžara, s prljavim sivim fesom na glavi, koji sedi prekrštenih nogu na stolici iza franačkog stola. Jašim se nasmeši. Neće kupiti ovu knjigu: *Adolf*. Pažljivo ju je zatvorio i vratio nazad na njeno mesto na polici.

Jašim se osmehnu i nakloni, prisanjajući ruku na grudi. Sviđalo mu se ovo mesto, ova mala pećina puna knjiga, nikada ne znaš na šta ćeš naići. Činilo mu se da se Gulandris uopšte ne razume u knjige; pretpostavljao je da on jedva zna da čita i piše na grčkom. A danas, u toj zbrci franačkih udžbenika o balistici, starim carskim svicima s prekrasnim sultanovim kaligrafskim potpisom, nedokučivim grčkim religijskim traktatima, našli su se i laki francuski romani u kojima je Jašim toliko uživao - bizarni kakvi su već bili, za njega su predstavljali blago koje mu je privuklo pogled. Prošlog meseca ih nije bilo tu. Možda ih neće biti ni sledećeg.

Jašim skinu tri knjige koje su ga zainteresovale. Oko treće je malčice oklevao - veoma ju je želeo, naravno - a onda ju je, dok je knjige spuštao na sto, gurnuo na dno gomile. Gulandris obliza usne. Nije se cenjkao, niti upuštao u raspravu. Određivao je cene. Jašim je jedva prikrio tračak

---

³ Benjamin Constant (1767-1830), francuski mislilac, pisac i političar. (Prim. prev.)

razočaranja kad Gulandris za treću knjigu svečano saopšti cenu za nijansu veću od njegovih mogućnosti. Dakle, mogao je uzeti dve i on jednu nerado vrati. Posegao je u svoju torbicu. Gulandris izvuče svesku iz fioke stola i ubeleži prodaju.

Konačno, Jašim klimnu starcu u prljavom fesu i izađe na ulicu knjižara, stežući pod miškom prvi tom Karemove *L'Art de la Cuisine Française au 19me Siecle*⁴

U podnožju brda skrenuo je prema pijaci.

Jašim ugleda trgovca ribom kako ukočeno zuri u svoju vagu dok je merio grgeča za jednu stariju ženu. Dva čoveka su se cenjkala za vezu šargarepe. Lažan novac je svuda izazivao sumnju - mada je Jorgos pouzdano imun na njega, pomisli Jašim. Jašim je najviše voleo njegovu tezgju, jer je uvek imao dobre predloge za večeru. Jorgos obično gundđa i govori kako je novac sranje.

Jašim pogleda ispred sebe. Jorgosa nije bilo.

„Neće on više dolaziti, efendijo“, objasni mu jedan jermenski bakalin. „Čuo sam da je doživeo nesreću.“

„Nesreću?“ Jašim pomisli na prodavca povrća, i one njegove krupne šake.

Bakalin okrenu glavu i pljunu. „Došli su juče, rekli kako Jorgos više neće biti ovde. Jedan od braće Konstantinidis će uzeti njegovu tezgju, rekoše.“

Jašim se namršti. Braća Konstantinidis su imala istovetne tanke brčiće i večito su se kretala iza gomile povrća, kao plesači. Jašim se uvek držao Jorgosa.

„Efendijo! Šta možemo učiniti za vas danas?“ Jedan od braće se nagnuo napred i počeo da slaže gomilu patlidžana uz brze zamahe ruke. „Pasulj danas po prošlogodišnjoj ceni! Samo danas!“

Jašim poče da prikuplja sastojke. Konstantinidis mu izmeri dve oke krompira i istrese ih u Jašimovu korpu, pa razmetljivo vrati činiju na vagu.

„Četiri pijastera, dvadeset - dvadeset - dvadeset -

---

⁴ Franc.: *Umetnost francuske kuhinje devetnaestog veka.* (Prim. Prev.)

osamdeset pet, krompiri - pedeset pet - još nešto, efendijo?“

„Šta se dogodilo Jorgosu?“

„Današnji pasulj - jučerašnja cena!“

„Kažu da ćete vi preuzeti njegovu tezgu.“

„Pedeset pet, efendijo.“

„Oku tikvica, moliću.“

Čovek zagrabi tikvice lopaticom.

„Čuo sam da je doživio nesreću. Kako se to dogodilo?“

„Tikvice.“ Kad Konstantinidis nagnu lopaticu iznad Jašimove korpe, Jašim je zgrabi za vrh i pažljivo ispravi.

„Ja sam mu prijatelj. Ako je imao nesreću, možda bih mogao da mu pomognem.“

Konstantinidis zamišljeno napući usta.

„Mogu ja da pitam i kadiju“, reče mu Jašim tiho i pusti lopaticu. Kadija je bio činovnik koji je upravljao pijacom. Tikvice sleteše u korpu. „Zadržite kusur.“

Čovek je oklevao, pokupio dva novčića a da ih nije ni pogledao i ubacio ih u platnenu torbicu za pojasom.

„Pet minuta“, reče tiho.

Jašim promeša kafu i sačeka da se talog slegne. Konstantinidis prinese šoljicu usnama.

„Svi smo imali izbora. Ne želimo kavgu, shvatate?“

„Da. Je li Jorgos dobro?“

„Možda. Ne pitam.“

„Ali preuzećete njegovu tezgju.“

„Slušajte. Ovo je između njih i Jorgosa. Mi nemamo veze s tim. Razgovaram s vama zato što ste mu prijatelj.“

„Ko su *oni*?“

Čovek odgurnu kafu i ustade.

„Mali deo svega, to je sve.“ Sagnuo se da pokupi nešto sa zemlje i Jašim ga ču kako šapuće: „Hetira. Ne bih se ja u to petljao, efendijo.“

Vratio se svojoj tezgi, ostavljajući Jašima da zuri u svetlucavi gusti talog u šoljici kafe i pita se gde je već čuo to ime.

Neki gradovi u Evropi su sada veći od Istanbula, i napredniji, i otuđeniji; jer Istanbul je grad gde svi, od sultana do prosjaka, nečemu pripadaju - esnafu, okrugu, porodici, crkvi ili džamiji. Gde žive, posao koji obavljaju, koliko su plaćeni, jesu li venčani, rođeni ili sahranjeni, prijateljstva koja sklapaju, mesta koja obožavaju - sve te stvari za njih su unapred određene, da tako kažemo, mnogo pre nego što stisnu svoje sićušne pesnice i udahnu prvi dašak istanbulskog vazduha; vazduha ispunjenog pesmom mujezina, mirisom mora, aromom čempresa, začina i smradom kanalizacije.

Pridošlice - naročito stranci - često se žale da se život u Istanbulu sastoji iz niza podela: primećuju haremsko uređenje kuća, čiste zidove na ulicama, način kako se trgovci drže zajedno u ulici ili delu bazara. Često ih savlada osećaj klaustrofobije. S druge strane, Istanbulci su naviknuti na taj metež pun topline i tračarenja koji ih okružuje još od kolevke i prati sve do groba. U tom gradu pripadanja, Jašim je dobro znao da čak i mrtvi negde pripadaju.

Prevukao je palcem po ivici stola: pade mu na pamet, i to ne prvi put, kako je od čitavog Istanbula možda baš on izuzetak koji potvrđuje pravilo. Ponekad se osećao više kao duh nego kao čovek; bolela ga je sopstvena nevidljivost. Čaksu i prosjaci imali esnaf koji je obećavao da će ih na kraju sahraniti. Obični evnusi u carstvu, koji su služili kao družbenici, pratioci, čuvari - bili su u tom smislu članovi porodice: većina je pripadala najvećoj porodici, i živela je i umirala u sultanovoj službi. I Jašim je nakratko služio u sultanovoj palati; ali bio je previše darovit da bi se osećao udobno među haremskim ženama i tajnama sultanovih svetih odaja. Tako je Jašim izabrao između slobode i pripadanja, a zahvalni sultan mu je tu slobodu i darovao.

Uz nju su došle i obaveze koje je Jašim marljivo ispunjavao, ali i usamljenost. Ni njegovo stanje, ni njegovo

zanimanje, takvo kakvo je bilo, nisu mu davali za pravo da očekuje da vidi sopstveni odraz u tuđim očima. Sve što je imao bili su njegovi prijatelji.

Jorgos je bio prijatelj. Ali šta on zna o Jorgosu? Ne zna gde živi. Ne zna gde mu se desila nesreća. Ali gde god da je, živ ili mrtav, neko u ovom gradu zna. Čak i mrtvi negde pripadaju.

„Jorgos? Nikad ga nisam pitao“, reče jermenski trgovac, češući se po glavi. „Jildiz? Dolmabahče? Negde s one strane Bosfora, prilično sam siguran - uvek dolazi iz pravca luke Eminonu.“

Jedan eminonski čamdžija, naslanjajući se atletski građenim telom na uspravljeno veslo, prepoznava Jorgosa iz Jašimovog opisa. Većinu večeri prevezio ga je preko Bosfora, rekao je. Preksinoć je grupa Grka banula na pristanište i zatražila da ih preveze preko Roga prema Ejupu; malo se uzrujao jer nije želeo da izgubi redovne mušterije. Takođe je zapamtio da je moralo biti kasno jer su gorele lampe a primetio je i da su kazandžije palile vatre na obali Pere, gde su prodavci dagnji pripremali večere.

Jašim mu pruži napojnicu, pregršt srebrnjaka, koje čamdžija prihvati a da ih nije ni pogledao, učtivo se oduprevši nagonu svojstvenom većini trgovaca u gradu. Jašim tada pođe istim putem nazad do pijace, pitajući se da li je tu, u jednoj od tih uskih ulica, Jorgos doživeo nesreću.

Pažnju mu privuče žubor vode. Kroz ulaz izdignut iznad nivoa ulice, ugledao je dvorište sa četvrtastim komadima zaslepljujuće belog platna raširenog da se suši preko žbuna ruzmarina. Primetio je izrezbarenu ivicu fontane. Neka vrata se zalupiše. I tada Jašim shvati gde će najverovatnije naći Jorgosa.

Gotovo deset godina nakon što je sultan naredio svojim ljudima da se slično odevaju, Jorgos se i dalje držao tradicionalne plave kape bez oboda i crnih papuča koje su ga određivale kao Grka. Jednom prilikom, kad ga je Jašim upitao hoće li prihvatiti fes, Jorgos je zauzeo prilično ukočen stav:

„Šta? Ti misli ja oblačim za sultane i paše celoga života? Pih! Kao cvetovi ovih tikvica, i ja nosim šta nosim, jer ja sam ono što jesam!“

Jašim ga o tome više nije ispitivao; niti je Jorgos spominjao Jašimov turban. To im je postalo kao neki zajednički tajni znak, izvor tihog zadovoljstva i uzajamnog poštovanja; kako između njih dvojice tako i između svih ostalih koji nisu marili za fes, i nastavili su da se oblače kao ranije.

Ulična kapija dala je Jašimu ideju. U ulici paralelnoj s ovom kojom se on penjao prema pijaci, nalazila se crkva. Oko crkve se nalazila grupa neupadljivih zgrada gde su kaluđerice spavale u spavaonicama, jele u trpezarijama i vodile dobrotvorni dispanzer i bolnicu za neizlečivo bolesne iz okruga. Ako je neko nakon nesreće pronašao njegovog prijatelja na ulici, bez ikakve sumnje bi ga doneli pred ta vrata, zahvaljujući njegovoj plavoj kapi i crnim grčkim cipelama.

Ali vrata se ne otvoriše, uprkos njegovom kucanju; a u crkvi, kad je konačno stigao do nje, suočio se s podozrivošću jednog mladog Grka, koji je bez sumnje odgajan da mrzi sve ono što bi Jašim mogao da predstavlja: turban osvajača, vlast polumeseca u svetom gradu pravoslavnog hrišćanstva, i pravo na uplitanje u unutrašnje poslove. Ali kad je konačno zaobišao oltar i prošao kroz vrata sakristije, sreo je jednu staru kaluđericu koja mu potvrdno kiimnu i saopšti kako su Grka doneli pred njihova vrata dve noći ranije.

„Živ je, božjom voljom“, reče kaluđerica. „Ali veoma je bolestan.“

Bolesnička soba beše okupana hladnim zelenim svetlom i mirisala je na sapun od maslinovog ulja. Tu su bila četiri drvena kreveta za bolesnike i prostrani divan; svi kreveti su bili zauzeti. Jašim nagoniski prekri usta rukavom, ali kaluđerica ga dodirnu po ruci i reče mu da ne brine, na odeljenju nije bilo zaraze.

Jorgosove crne cipele ležale su na podu u podnožju kreveta. Vilica i polovina lica bile su mu umotane u zavoje koji

su se spuštali i preko ramena i oko natečenih grudi. Leva ruka mu je ukočeno štrčala preko ivice kreveta, pričvršćena udlagom i zavijena. Disanje mu je bilo hripavo. Od lica mu je Jašim video samo natečenu, crno-ljubičastu modricu, i nekoliko tamnih ugrušaka gde mu se oko rana osušila krv.

„Pojeo je malo supe“, prošaputa kaluđerica. „To je dobro. Još dugo neće moći da govori.“

Jašim joj nije mogao protivrečiti. Ko god da mu je napao prijatelja, obavio je to temeljno. Ostaće neotkriveni, pomisli, sve dok se Jorgos dovoljno ne oporavi da može da priča. Hetira. Šta to znači?

Dok ga je kaluđerica izvodila ka malenom dvorištu, Jašim joj reče sve što zna o prijatelju. Ostavio joj je kesu srebrnjaka i adresu kafane u Kara Davutu gde ga može naći kad Jorgos dođe svesti.

Tek kad se vrata iza njega zatvoriše, pomisli kako joj nije naglasio potrebu za diskrecijom, ako ne i potpunom tajnošću. Ali sad je bilo prekasno, a verovatno nije bilo ni važno. Uostalom, Jorgosu je šteta već naneta.

Maksimilijan Lefevr je lagano iskoračio iz kajaka i krenuo uskom kaldrmisanom ulicom, pažljivo izbegavajući otvoreni kameni žleb koji je krivudao nizbrdo nasred ulice. Staza je tu i tamo bila zakrčena zamršenim mrežama i ribarskim korpama ostavljenim na popravku; tada bi preskočio žleb i nastavio drugom stranom. Ponekad se saginjao da prođe ispod isturenih gornjih prozora drvenih kuća koji su se krivili pod čudnim uglovima, kao da ih težina užadi za veš razapete preko ulice lagano povlači nadole. Starice, od glave do pete obučene u crno, sedele su na stepenicama, a preko krila su im se širile pokidane mreže; radoznalo su ga posmatrale dok je prolazio.

Ortakoj je bilo grčko selo, jedno od desetak grčkih sela koja su se pružala oko Bosfora između Pere i letnjikovaca evropskih diplomata. Ona su bila tu i kad je Aleksandar Veliki poveo svoje robove na legendarni pohod na istok; Grci s Bosfora su popunjavali brodove koji su plovili protiv Kserksa,⁵ i četriristo godina nakon turskog osvajanja i dalje žive od mora i moreuza. Davno mu je, prisećao se Lefevr, jedan otomanski paša učtivo objasnio kako je bog dao zemlju Turcima, ali je Grcima ostavio more. A kako bi drugačije? Agamemnon je prikupljao ratnu flotu protiv Troje još dok su Turci vodili stada preko azijskih pustinja. Na tu pomisao Lefevr se namršti.

Stranci su retko posećivali grčka sela, uprkos reputaciji da se u njima prodaje dobra riba; ubrzo se iza Lefevra stvorio rep radoznalih dečaćića, koji su za njim vikali i međusobno se gurali dok su ih njihove bake posmatrale. Nekolicina mladih dečaka je pretpostavljala da je Lefevr Turčin, a svima se činilo da je bogat, pa kada je stao i okrenuo se, oni se zbiše, napola

---

⁵ *Kserks I je bio persijski car od 485. do 465. pre nove ere. (Prim. prev.)*

znatiželjni a napola uplašeni. On izvuče novčić iz džepa i uz osmeh ga ponudi najmanjem dečaku. Dečak ustuknu, neko hrabriji zgrabi novčić, i izbi čitava gungula kad se sva deca okrenuše kao jedan da ga pojure ulicom.

Lefevr skrenu na jednu nepopločanu stazu. Kako se približavao, rojevi sićušnih mušica dizali su se iz ustajalnih barica; sklanjao ih je s lica i usta je držao čvrsto zatvorena.

Vrata kafane behu otvorena. Lefevr se brzo uputi pozadi i sede na malu verandu koja je gledala preko krovova prekrivenih crepom, i dole na Bosfor. Nedugo zatim iz unutrašnjosti kafane izađe muškarac i pridruži mu se.

Lefevr je zurio u ruke.

„Ne volim što se ovde sastajemo“, reče tiho, na grčkom.

Drugi čovek pređe rukom preko brkova.

„Ovo je dobro mesto, sinjor. Ovde nas niko neće uznemiravati.“

Lefevr je nekoliko trenutaka ćutao.

„Grci su“, promumla, „radoznala kopilad.“

Čovek se nasmeja.

„Ali vi, sinjor - vi ste Francuz, ne?“ Lefevr podiže glavu i uputi sagovorniku prekoran pogled.

„Hajde da razgovaramo“, reče.

U palati Beşiktaš, sa sedamdeset tri spavaće sobe i četrdeset sedam stepeništa, Božja senka na zemlji, sultan Mahmud II, ležao je na samrti, umirući od tuberkuloze - i ciroze jetre koju mu je donela dugogodišnja posvećenost reformisanju carstva u zapadnjačkom, modernijem pravcu; tako mu je uz ostala alkoholna pića stigao i loš šampanjac.

Sultan je ležao zavaljen na jastuke ogromnog kreveta okruženog kitnjastim zavesama, i zurio je zakrvavljenim očima u Bosfor ispod prozora i azijska brda s one strane moreuza. Neodređeno je bio svestan činjenice da ima svet pod svojim nogama. Flote otomanskog sultana krstarile su Sredozemljem i Crnim morem; u njegovo ime su se čitale molitve u džamijama u Jerusalimu, u Meki i Medini; njegovi vojnici su stražarili kod Gvozdene kapije Dunava, i na libanskim planinama; gospodar je Egipta. Imao je supruge, naložnice, robove na raspolaganju, a paše, admirale, seraskere, vojvode i gospodare da i ne spominje. Svi su oni upravljali rasprostranjenim carstvom, drhteći pred njegovom voljom - ili je bar poslušno sprovodeći.

Za trideset godina vladavine, sultan Mahmud je sproveo brojne promene u otomanskoj državi. Uništio je moć janičara, moćne sile koja se suprotstavljala svim promenama. Prihvatio je jahaće čizme i francuska sedla. Savetovao je svojim podanicima da prestanu da nose turbane, ako su muslimani, i plave papuče, ako su Jevreji, i nebeskoplave kape, ako su Grci: smatrao je kako svi muškarcu treba da imaju jednaka prava, i da nose crvene fesove i stambuline, kratke kapute.

Rezultati su bili mešoviti. Mnogi muslimanski podanici su ga proklinjali kao sultana nevernika - dok su se kod mnogih hrišćanskih podanika probudila nerealna očekivanja. Grci u Atini su se pobunili protiv njega. Nakon sedam godina ratovanja, uz evropsku pomoć, stvorili su sopstveno, nezavisno kraljevstvo na Egejskom moru. Kraljevinu Grčku!

Što se šampanjca i konjaka tiče, oni su smirivali

uznemirenost koju je sultan osećao dok je ulagao napore da osavremeni državu i u isto vreme sačuva carstvo svojih predaka.

I sada, u pedeset četvrtoj godini života, zbog njih je umirao.

Ruka mu se polako pomerila prema svilenoj uzici s kićankama, koje su mu dodirivale jastuke, zatim je ponovo pala. Umirao je, a nije znao koga da zove.

Sunce je lagano zalazilo, sijajući iskosa sa zapada. Prisećao se ljudi, ne samo imena već i lica muškaraca i žena koje je poznavao. Video je starog generala Bajraktara, s njegovim žestokim brkovima, i njegovim začuđenim izrazom lica kad je pre mnogo godina banuo u staru palatu, i izvadio Mahmuda iz korpe za veš da bi od njega potom načinio sultana. Video je svog strica Selima, mrtvog, u kaftanu umrljanom osmanlijskom krvlju, i živu Fatimu: debelu, veselu, onu koja mu je trljala stopala baš kako je voleo, bez ikakvih očekivanja. Sećao se još jednog generala koji je poginuo, i lica muškaraca koja je viđao u gomili: sufija⁶ s blagim osmehom, studenta obuzetog osećajem lojalnosti kako steže Prorokov barjak; crnog evnuha na kolenima; janičara koji je u njega uperio prste kao da drži pištolj i namignuo; svetlih brkova Kalasa, pijemontskog učitelja jahanja, i potištenog pogleda Abdula Mesida, svog sina, čija su prsa bila poput devojačkog struka; i brade patrijarha - kako se ono zvao? - koji je preuzeo krst službe božje iz njegovih ruku, i umro koprcajući se na konopcu na vrelom suncu.

Bilo je tu još jedno lice... Izbacio je ruku, prsti mu posegnuše za kićankom.

Ali kad je rob ušao, klanjajući se i ne dižući pogled, sultan Mahmud se nije mogao setiti koga je želeo da vidi.

„Čaša... lek... tamo, to je“, rekao je.

---

⁶ *Sufizam je mistički aspekt islama, način života usmeren prema ostvarenju božjeg jedinstva i prisustva kroz ljubav, iskustvenu spoznaju, asketizam i ekstatičko jedinstvo sa voljenim Tvorcem. (Prim. prev.)*

„Doktor Milingen...“, poče rob.
„...moj je lekar. Ali ja sam *sultan*. Sipaj!“

„Čuvajte se ovih stepenica, gospodine. Veoma su trošne - i sam sam se na njih okliznuo.“

„Ali samo dok ste silazili, ekselencijo! Siguran sam u to.“ Stanislav Palevski, poljski ambasador u Visokoj porti, namršti se i nastavi da se penje ka Jašimovom stanu. Da li mu to Francuz prigovara kako je bio pijan?

Spustio je ruku na kravatu, kao da želi da se razuveri: bio je bledo svestan činjenice da iako besprekorno uštirkana i ispravno vezana, kravata nije bila po poslednjoj modi; kao ni njegov kaput i čizme, niti njegov diplomatski položaj, koji je pripadao jednom drugom dobu, pre nego što su neprijateljski manevri Rusije, Austrije i Pruske izbrisali Poljsku s mape sveta. Palevski je u Istanbul stigao pre dvadeset pet godina, kao predstavnik nestale zemlje. Na drugim mestima, u ostalim evropskim prestonicama, poljski ambasador bio je diplomatska prošlost; ali Turci, stari neprijatelji, primili su ga srdačno.

Beše to, pomisli on namršteno, pre nego što su Istanbul preplavile varalice, spletkaroši i preprodavci svih mogućih nacionalnosti kao i oni bez države i nacije. Pre nego što su se Francuzi predugo zadržavali u poseti, a zatim sami sebe pozivali da pođu s vama na večeru.

Ali takođe pre nego što je upoznao Jašima.

Još uvek je predmet rasprave kako su se njih dvojica sprijateljili, jer se Jašim događaja sećao sasvim drugačije od Palevskog; u njegovom sećanju bilo je više razbijenog stakla, i manje razgovora na francuskom. Ali od tada ih je vezivalo čvrsto prijateljstvo. „Nas dvojica“, izjavio je jednom prilikom Palevski, lijući suze nad vlatima ukiseljene darice,⁷ „zajedno činimo jednog muškarca. Jer ti si muškarac bez muda, a ja

---

⁷ Darica ili zebračka (Hierochloe odorata), koristi se u biljnoj medicini i za pripremu alkoholnih pića (čuvena poljska „žubrovka“). (Prim. prev.)

muškarac bez zemlje.“

Palevski se sad oslanjao na to prijateljstvo dok je Lefevr ulazio pored njega u sobu, pružajući ruku.

„*Enchante, m'sieur*“,⁸ rekao je. „Veoma ste ljubazni što ste nas primili! Nešto fino miriše.“

Jašim nije imao običaj da se rukuje, ali prihvatio je Lefevrovu ruku i učtivo ju je stisnuo. Palevski otvori usta da progovori kad Francuz dodade:

„Bio sam potpuno nepripremljen za tako velikodušan poziv.“

Bio je nizak, povijenih ramena, sitne građe, sa sedom bradicom od tri dana i tihim piskavim glasom, nalik šuškanju.

„Ali drago mi je, gospodine...“

„Lefevr“, konačno se ubaci Palevski. „Doktor Lefevr je arheolog, Jašime. Francuz. Ja... bio sam siguran da nećeš imati ništa protiv.“

„A, ne, naravno da ne. Čast mi je.“ Jašimove oči zablistaše. Francuz na večeri! E, to je dostojan izazov.

Palevski spusti torbu na sto i otvori je.

„Šampanjac“, objavi, izvlačeći dve zelene boce. „Nabavio sam ih od Belgijanca iz Pere. Uveravao me je da su iz zalihe prvobitno namenjene stolu sultana Mahmuda, tako da je verovatno loš.“

„Siguran sam da će biti izvrstan.“ Lefevr se zlobno nasmeši Jašimu.

Ambasador ga hladno pogleda.

„Mislim da sultanova bolest već govori sama po sebi, Lefevre. Pobeđuje sve najbolje lekare.“

„A, da. Englez, doktor Milingen.“ Lefevr pokaza na glavu. „Nedavno sam ga posetio. Glavobolja.“

„Je li izlečena?“

Lefevr podiže obrve. „Čovek se nada dok je živ“, reče tužno.

---

⁸ *Franc.: Drago mi je, gospodine. (Prim. prev.)*

Palevski klimnu.

„Milingen nije tako loš lekar. Iako je ubio Bajrona, naravno.“

Jašim upita:

„Bajrona?“

„Lorda Bajrona, Jaše. Slavnog engleskog pesnika.“ On ponovo gurnu ruku u torbu. „Ako šampanjac ne valja, imam ovo“, dodade, izvlačeći tanju i svetliju bocu, koju Jašim smesta prepozna. „Bajron se zalagao za grčku nezavisnost“, nastavi. „Nije doživeo da ispali metak, koliko ja znam. Umro je dvadeset četvrte, pokušavajući da organizuje grčke pobunjenike, u opsadi Mesolongija. Dobio je groznicu. Milingen mu je bio lekar.“

Pili su šampanjac iz Jašimovih visokih čaša za šerbet.

„Iskri se“, primeti Lefevr.

„Neće dugo“, dodade Jašim, posmatrajući čašu. „Doktore Lefevre, dobro došli u Istanbul.“

„Grad koji je priroda odredila da bude prestonica sveta.“ Lefevr uperi svoje crne oči u Jašima. „Doziva me kao sirena, gospodine. Ne mogu se odupreti njegovim čarima.“ Iskapio je čašu i čutke ju je spustio na dlan druge ruke. *Je suis archeologue*⁹

Jašim iznese poslužavnik na kome je poslagao raznovrsno meze - urolanu hrskavu kožicu skuše odvojenu od mesa, i napunjenu orasima i začinima - uskumru dolmasi; burekčiće punjene belim sirom i mirođijom; dagnje s mešavinom borovih semenki; karnijarik, sićušni patlidžan punjen začinjenom jagnjetinom; i malu posudu kabak cicegi dolmasi, ili punjenih cvetova tikvice. Sve je bilo spremljeno na dolma¹⁰ način - odnosno, spoljašnost nije otkrivala kakvo se blago nalazilo unutra; i sve je bilo pripremljeno po receptima usavršenim u sultanovim kuhinjama.

Palevski je razmišljao nad svojim šampanjcem. Lefevr

---

⁹ Franc.: *Ja sam arheolog. (Prim. prev.)*

¹⁰ *Zajednički naziv za punjeno povrće. (Prim. prev.)*

uze cvet tikvice i strpa ga u usta.

„Kako da objasnim?“, poče Lefevr. „Za mene, ovaj grad je poput žene. Ujutru, ona je Vizantija. Siguran sam da znate šta je Vizantija? Ništa, grčko selo. Vizans je mlada, nevešta, veoma jednostavna. Da li je svesna ko je ona? Da se nalazi između Azije i Evrope? Jedva. Aleksandar je došao i otišao. Ali Vizans ništa ne pamti.“

Ruka mu je lebdela iznad poslužavnika.

„Međutim, neko cení njenu lepotu. Gospodar Jerusalima i Rima.“

Palevski zagnjuri lice u čašu.

„Konstantin, rimski car, zaljubio se. Kad ono beše... 375. godine? Vizans mu pripada - savršeno mu odgovara. I on je izdiže do carskog purpura i daje joj svoje ime - Konstantinopolj, grad Konstantina. Novo srce Rimskog carstva. Za nju ništa nije dovoljno dobro. Konstantin pljačka drevnu civilizaciju kao čovek koji svoju ljubavnicu obasipa draguljima. Donosi joj četiri Lisipova bronzana konja, koji sada stoje iznad Trga svetog Marka u Veneciji. Poklanja joj Zmijski stub iz Delfa. Donosi joj poštovanje čitavog poznatog sveta, od Herkulovih stubova do arabijskih pustinja.“

„I njegova majka, takođe. Ne zaboravite nju“, dodade Palevski.

Lefevr se okrenu prema ambasadoru.

„Sveta Jelena, naravno. Došla je u grad i otkrila deo Časnog krsta.“

„Trebalo bi je proglasiti svetom zaštitnicom arheologa, Lefevre.“

Francuz trepnu.

„Sve svete relikvije hrišćanske vere donete su u grad“, dodao je. „Relikvije prvih svetaca. Klinovi kojima je Isus bio prikucan za krst. Pehar i tanjir koje je Isus koristio na Poslednjoj večeri. Najsvetije od svetog, gospodo.“

On podiže ruku, raširenih prstiju.

„Dva veka kasnije, car Justinijan gradi crkvu nad crkvama. Aja Sofija, osmo čudo sveta. Od obične ribarke, Vizans je daleko dogurala.“ Zastao je. „Šta reći? Dva veka

bogatstva, gospodine. Savršenstvo vizantijske umetnosti. Svečanost, krvoproliće, car kao izaslanik svemogućeg boga.“

Palevski klimnu.

„Sve dok nisu stigli krstaši.“

Lefevr sklopi oči i klimnu glavom. „Uh. Uh. 1204. godina, da, sramota Evrope. Ja bih to nazvao silovanjem, gospodine: silovanjem grada od strane surovih vojnika zapadne Evrope. Dijadema joj je bačena u prašinu. Bolno je pričati o tom vremenu.“

Odobrao je poslasticu s poslužavnika.

„Ali ona je ipak žena: oporavlja se. Liči na sopstvenu senku, ali i dalje je puna šarma. Tada je potražila novog zaštitnika. 1453. godine: tursko osvajanje. Da se ovako izrazim: ona postaje Istanbul. Mehmedova kurva.“

Došao je red na Jašima da zatrepće.

„Turci je vole. I tako, kao žena, ona ponovo postaje lepa. Zar ne?“

Lefevr je zurio u prazno.

„Ali možda vam moje malo poređenje ne prija? *Alors*¹¹ to se može promeniti.“ Raširio je šake kao da priziva duhove. „Istanbul je takođe i zmija, koja menja svoju košuljicu.“

„I vi sakupljate te odbačene košuljice.“

„Trudim se da nešto od njih naučim, ekselencijo.“

Palevski je proučavao poslužavnik, na licu mu se jasno odražavalo negodovanje.

„Dobro meze, Jašime“, rekao je.

„Sve je dolma...“, počeo Jašim; nameravao je da objasni svoj izbor, ali se Lefevr nagnu napred i potapša Palevskog po kolenu.

„Mnogo sam putovao, ekselencijo, i mogu vam reći da je sva ulična hrana dobra na Istoku, od Albanije do Kavkaza“, naglasio je.

Palevski pogleda Jašima. Kasnije mu je priznao kako mu je pogled na njegovo lice priuštio prvo zadovoljstvo te

---

* ¹¹ *Franc.: onda, tada. (Prim. prev.)*

večeri.

Lefevr obliza prste i obrisao ih o salvetu.

„Jedinstveni doprinos Turaka - verujem da je ovo tačno - zadovoljstvu civilizovane Evrope - oprostićete mi, gospodine, samo citiram - jeste aromatični sok arapskog zrna: ukratko, kafa.“ Nasmejao se.

„Ne bih verovao svemu što piše u knjigama“, reče Palevski, upućujući prijatelju još jedan pogled.

„Ali ja verujem. Verujem svemu što pročitam.“ Lefevr ovlaži usne vrhom jezika. „Profesionalna deformacija, možda. Pisma. Dnevници. Putopisi. Pažljivo biram literaturu. Beznačajan podatak se ponekad može pokazati veoma korisnim, slažete li se, gospodine?“

Jašim polako klimnu.

„Svakako. Ali za svaki koristan podatak, morate odbaciti stotinu drugih.“

„E, da, verovatno ste u pravu.“ Ispravio se, i spojio palčeve. „Jeste li ikad čuli za Troju?“

Jašim klimnu.

„Sultan Mehmed se jednom prilikom pozvao na trojansko poreklo“, rekao je. „Osvajanje Konstantinopolja je predstavio kao osvetu Grcima.“

„Zanimljivo.“ Francuz se ugrize za donju usnu. „Baš sam hteo da iznesem kako ćemo jednog dana otkriti ruševine grada koji je Agamemnon opljačkao.“

„Vi verujete da on postoji?“

Lefevr se tiho nasmeja.

„I više od toga. Mislim da ćemo ga pronaći tačno tamo gde ga je legenda uvek i smeštala. Jedva stotinak kilometara od mesta gde sedimo - u Troadu.“¹²

„Hoćete li sami vršiti iskopavanja?“

„Hoću, ako dobijem dozvolu ovde. Ali za to - kao i za sve ostalo - potreban je novac.“ Ljubazno se nasmešio i raširio

---

¹² *Istorijski naziv poluostrva Biga u severozapadnom delu Anadolije, u Turskoj.(Prim. Prev.)*

ruke.

Dašak vetra zatalasa zavese, i karika na garnišni tiho zvecnu.

„Naravno“, nastavi Lefevr, „ponekad ti takve stvari prosto padnu u krilo, ako pažljivo čitaš i shvatiš gde da tražiš.“ On otpi gutljaj šampanjca. Palevski ustade i otvori drugu bocu uz prasak.

„Sigurno vam se čini kako smo mi veoma nemarni prema prošlosti“, reče Jašim. „Često ne brinemo o stvarima kao što bi trebalo.“

„I da i ne, gospodine. Ne žalim se. Takva vrsta nemara može biti srećna okolnost za arheologa. Dovoljno je otići do vašeg Atmejdana - drevnog vizantijskog hipodroma - da se vide svi njegovi spomenici, netaknuti. S izuzetkom Zmijskog stuba, naravno. Stub je izgubio svoje glave, što nije turska krivica.“ Palevski odjednom podignu čašu i iskapi je.

„Niko se više ne seća“, nastavi Lefevr. „Ali bronzane glave su otkinute sa stuba pre nešto više od jednog veka. Kad čovek samo pomisli čega su se sve njihove oči nagledale u vekovima koje su provele pored delfskog proročišta!“ Napola se okrenuo prema Palevskom. „Taj vandalizam su počinili stranci, ekselencijo.“

„Sramota“, promrmlja Palevski.

„Da.“ Namrgodio se i nagnuo napred, upirući prstom u Palevskog. „Znate li da sam čuo priču po kojoj su taj zločin počinili vaši sunarodnici! Mlada krv poljske diplomatije, pre jednog veka. Siguran sam da sam u pravu. Kao što kažem, nikad ne znaš šta ti neočekivano može pasti u krilo. Možda i unosno, za sve zainteresovane strane.“ Zastade. „Mislim da se često isplati verovati onome što pročitaš.“

U tišini koja je usledila posle ove primedbe, Jašim iznese glavno jelo, sočni *agro doke*¹³ gulaš od jagnjetine i suvih šljiva, nakon čega je usledio puterasti pilav. Lefevr protrlja ruke i izrazi zadovoljstvo. Video je - i namirisao - da

---

¹³ Ital.; kiselo-slatko. (Prim. Prev.)

je gulaš kuvan na žeravici. Ispili su i drugu bocu dok je on izlagao svoje planove da napusti Istanbul i obiđe grčke manastire na istoku. „Trabzon, Erzerum. Predivni ljudi, neznalice“, reče im, odmahujući glavom.

„Moram vam reći, ekselencijo, ovo je bilo prelepo veče. Kažu da posetioци Istanbula ovih dana umiru za dobrim društvom, ali ja to uopšte ne vidim. Uopšte.“

Otišao je ubrzo, čim su popili sav šampanjac, zahtevajući da ga ne prate. Jašim ga izvede do prolaza, odvede do Kara Davuta i pronađe mu nosiljku.

„Uskoro, jednog dana...“, viknu Lefevr, i mahnu; a zatim ga nosači podigoše na leđa i otrčaše, i Jašim ne ču kraj njegovog pozdrava.

Okrenuo se i vratio nazad u uličicu, razmišljajući o večerašnjem razgovoru. Na tren mu se učini kako se nešto pomerilo na početku ulice, gde je u niši gorela zavetna sveća; ali kad je zašao za ugao, ulica je bila mračna i čuo je samo zvuk sopstvenih koraka. Pre nego što je stigao do svojih vrata, još jednom je nehotično okrenuo glavu i pogledao iza sebe.

Čim se Jašim popeo uz stepenice, Palevski otvori vrata. U ruci je držao bocu votke.

„Ovo nije prvi put da spominje te zmijske glave, Jašime. Isto je to pričao i kad smo se upoznali.“ Ta misao uznemiri Palevskog. „Znaš šta? Ako ikad zatraži da se ponovo sastanemo, odbiću ga. Svakako ga neću ispuštati iz vida“, dodade dok je otvarao bocu, nesvestan izrečenog paradoksa.

Jednom davno, u trenutku veselosti, Palevski je poveo Jašima do ogromnog ormara koji je stajao u podnožju stepeništa u poljskoj rezidenciji. Okrenuo je ključ u bravi i širom otvorio vrata, i Jašim je unutra ugledao dve od tri bronzane glave koje su nekada krasile Zmijski stub na Atmejdanu. Užasnuto su buljili u njih nekoliko minuta, pre nego što je Palevski naglo zatvorio vrata i rekao: „Eto. To me godinama izjeda. Ali sada ti znaš, i drago mi je zbog toga.“

„Čak ni Lefevr neće tražiti zmijske glave u tom velikom ormaru, prijatelju moj.“

Palevski tako snažno trgnu bocu da ga votka zapljusnu po ručnom zglobu.

„Za ime božje, Jaše!“ Pogleda ljutito na vrata. „Taj Francuz bi se i tamo brzo zavukao.“ On liznu zglob. „Unosno za sve zainteresovane strane, malo sutra. Namirisao je on njih, samo ne znam kako.“ On nasu dve čašice i svoju sjuri niz grlo. „Ah. Bolje. Ovo čisti ceo sistem, znaš. Imam neki predosećaj da je ovaj čovek neka vrsta lopova, Jašime. Previše zna. Žao mi je što sam ga doveo. Jednostavno ga se nisam mogao otarasiti.“

„Moj dragi stari prijatelju, ne moramo se više nikad videti s njim.“

„Pijem u to ime“, prihvati Palevski.
I tako i učiniše.

„Niste onakvi kakvog sam vas zamišljala“, reče gospođa Mavrokordato. Nije to bio prekor. Samo konstatacija.

Sedela je potpuno uspravno na izrezbarenoj drvenoj stolici, crna kosa joj je bila skupljena i zakačena ukosnicama. Imala je lice kapadokijske boginje, s ravnim crnim obrvama i usnama kao isklesanim. Jašim zatrepta i blago se zaljulja. Ni gospođa Mavrokordato nije bila onakva kakvom ju je on zamišljao.

Ta ravnoteža mu je odgovarala. Jašimove slepoočnice su pulsirale. Usta su mu bila suva. Palevski je verovatno bio u pravu, jer sultan je zaista umirao od tog šampanjca. Zažalio je što nije zanemario tu poruku, i prvo otišao do kupatila - ili bar pojeo malo supe. Supu od škembića, najbolje. Palevski, koji je usred noći oprezno sišao niz stepenice, verovatno još uvek udobno spava u svom krevetu.

Poruku je dobio na ruke, veoma rano. Dok su se muškarci savetovali s Jašimom u vezi s novcem na ovaj ili onaj način, i ponekad u vezi sa smrću, žene su ga daleko ređe pozivale. One su obično bile zabrinute za svoje muževe, sluge - ili i jedne i druge; a ponekad su samo želele da zadovolje radoznalost u vezi s Jašimom. Bio je povezan s palatom; živeo je u gradu; i tako su one izmišljale sitne nevolje i zvale ga kod sebe da im malo ulepša dan. U normalnim okolnostima, čak bi i hrišćanske žene dva puta razmislile da li da pozovu muškarca u svoj stan; ali Jašim je bio van svake sumnje. Učtivo su ga zvali *lala*, ili čuvar. U gradu od milion stanovnika, samo je šaćica muškaraca zaslužila tu titulu, a većina ih je radila u ženskim odajama suitanove palate.

Gospođa Mavrokordato ga nije zvala *lala*. Ona nikad nije imala nevolje sa slugama.

Kuća Mavrokordata je stajala usamljena iza visokih zidova pocrnelih od vatre u istanbulskoj četvrti Fanar, na pola puta do Zlatnog roga. I Jašim je živeo u Fanaru, ali teško da su bili susedi: njegov dom je bio mali iznajmljeni stan iznad

ulice. Za vreme grčkih pobuna pre osamnaest godina, četvrt je opustošila vatra; iza pocrnelih zidova, kuća je bila potpuno nova. Kao uostalom i sami Mavrokordati.

Koliko novi, bilo je teško reći. Izvesne stare grčke porodice iz četvrti Fanar vekovima su otomanskoj državi davale prevodioce, guvernere, sveštenike i bankare; ali mnoge su bile povezane s grčkim pokretom za nezavisnost, i posle pobuna, ova takozvana fanariotska aristokratija je umalo nestala. Mavrokordati su pripadali krugu bogatih porodica koje su se bavile istim poslom kao nekadašnja aristokratija iz Fanara. Čak je i njihovo ime zvučalo nekako poznato. Ali ime nije bilo potpuno isto, kao što ni oni nisu bili isti ljudi.

Jašim se nakloni. Crne oči gospođe Mavrokordato sevuše u pravcu ogromnog nemačkog stojećeg časovnika postavljenog uza zid mračnog stana.

„Kasnite“, izusti.

Jašim baci pogled na sat. Pored njega, na stolu za posuđe, nalazio se još jedan. Na zidu iza gospođe Mavrokordato, visio je jedan američki sat s malom staklenom pločom kroz koju se videlo klatno kako ritmički odbija prigušeno svetlo u velikoj, zamračenoj prostoriji. Između prozora je stajao još jedan sat. Kazaljke su pokazivale malo posle deset.

„Zašto ne nosite fes?“

„Ja nisam državni službenik, hanumo. Imam gotovo četrdeset godina i smatram da sam dovoljno star da odaberem odeću koja mi odgovara. Kao što volim da biram za koga ću da radim“, dodade hladno.

„Šta hoćete da kažete?“

„Živim skromno, hanumo. Radije bih radio nego da besposličim, ali mogu biti i besposlen.“

Gospođa Mavrokordato podiže srebrno zvonce kraj svog lakta i zatrese ga. Na vratima se nečujno pojavi sluga.

„Kafu.“ Na trenutak je pogledala Jašima. „Ne dozvoljavam pušenje u ovim prostorijama.“

Pokazala je na tvrdu francusku stolicu. Sluga se vrati s kafom, a četiri časovnika gospođe Mavrokordato kao da su

mu u tišini merila vreme. Jašim otpi gutljaj. Kafa je bila dobra.

„Možda će vas iznenaditi, a možda i ne, ali i ja sam nekad živela skromno“, izjavi gospođa Mavrokordato. Podigla je brojanicu s krila i počela je da prebira perle nežnim belim prstima. „To vreme je, nadam se, prošlost. Gospodin Mavrokordato i ja smo vredno radili i - ponekad smo, za razliku od drugih, imali sreće. Potpuno sam sigurna da razumete šta mislim - neću dozvoliti da nam tu sreću neko ugrozi.“ Perle brojanice joj, jedna po jedna, skliznuše kroz prste. „Možda ste čuli kako je gospodin Mavrokordato Bugarin. To nije istina. Potiče iz svešteničke porodice koja je nekada živela u Varni. Ja sam krvnim srodstvom vezana za porodicu Mavrokordato, a gospodin Mavrokordato brakom za mene. Još na početku sam prepoznala njegov smisao za finansije. Dobro mu idu brojke. Uživa u njima. Ali on nije odvažan čovek.“

Ona pogleda Jašima pravo u oči. Jašim klimnu. Gospodin Mavrokordato je očigledno bio Bugarin. Jašimu to nije smetalo. Da je bio prepušten sam sebi, pretpostavljao je, gospodin Mavrokordato bi možda i dalje sabirao crkvene račune u nekom provincijskom vilajetu. Umesto toga, postao je trgovački kralj u prestonici Otomanskog carstva, a gurala ga je žena čije im je slabašno pravo na zaveštanje Mavrokordata obezbedilo neophodnu moć. U ženinu odvažnost nije trebalo ni najmanje sumnjati.

„Moj muž je umeren čovek, sa ustaljenim navikama. Moja dužnost je da održavam domaćinstvo da bude mirno, uredno i prikladno. Sve što uznemirava gospodina Mavrokordata u poslu, takođe uznemirava i nas, ovde.“

Gospođa Mavrokordato, primeti Jašim, nije ni takla svoju kafu.

„Slabo se razumem u posao“, reče Jašim.

„Nije neophodno da se razumete. Meni su potrebne izvesne informacije. I diskrecija.“ Zastala je. Jašim ne reče ništa. „Dakle?“

„Nadam se, hanumo, da ja jesam diskretan.“

Ona stisnu usne.

„Efendijo Jašime, mog muža je sinoć posetio jedan Francuz. Tražio je mali zajam. Dalje u razgovoru, čovek je izneo određene ponude koje su pomalo uznemirile mog muža. Nešto kasnije, primetila sam njegovu nervozu.“ Jašim trepnu.

„Ponude, hanumo?“

„Ponude. Obećanja. Teško mi je da odredim.“

„Mislite li da vašeg muža ucenjuju?“

Lice gospođe Mavrokordato ostade mirno, ali je brojanicu tako čvrsto stiskala u ruci da je Jašim gotovo očekivao da je pokida.

„Ne verujem. Moj muž nema čega da se plaši. Mislim da mu je Francuz nudio nešto na prodaju.“

„Mislite - ali niste sigurni?“

„Moj muž mi ništa ne taji, ali bilo mu je teško da se priseti šta mu je tačno čovek rekao. Ako je uopšte išta rekao. Više se tu radilo o tonu kojim je govorio. Kao da na nešto cilja.“

„Maksimilijan Lefevr“, shvati Jašim.

Gospođa Mavrokordato ga oštro pogleda.

„Tako je. Šta još znate?“

Jašim raširi ruke.

„Veoma malo. Lefevr je arheolog.“

„Vrlo dobro. Ja - odnosno, moj muž i ja - želeli bismo da saznate nešto više. Ako je moguće, volela bih da podstaknete gospodina Lefevra da svoja... istraživanja... obavlja na nekom drugom mestu. Ne volim uznemiravanje.“

Jašim isturi donju usnu.

„Mogu pokušati da otkrijem nešto o Lefevru. Ali trebalo bi da razgovaram s vašim mužem.“

Oči gospođe Mavrokordato postade crne kao gvožđe.

„Dovoljno je što ste razgovarali sa mnom.“

Ona dohvati zvonu i povuče ga. Pojavi se sluga, i Jašim ustade da pođe.

„Samo još nešto“, dodade kad je stigao do vrata. „Je li mu vaš muž pozajmio novac?“

Gospođa Mavrokordato isturi vilicu i zagleda se u njega.

„To...”, poče; u tom oklevanju, Jašim shvati da je daleko mlađa nego što je u početku mislio; nema ni četrdeset. „Ja... nisam pitala.“

Dok je Jašim pratio slugu do izlaza, vrata se otvoriše i unutra uđe mladić.

„Ti, sačekaj trenutak“, reče. „Odlazi, Dmitri. Ja ću ispratiti momka.“

Mladić je bio u ranim dvadesetim. Imao je gustu neurednu crnu kosu i bio je snažne građe, širokih ramena i krupne vilice koja je još uvek bila mladalački bucmašta. Na sebi je imao dobro skrojenu stambulinu, uštirkani okovratnik sa svilenom kravatom, crne pantalone i par uskih crnih kožnih cipela. Bio je zgodan gotovo koliko i njegova majka - sličnost je bila veoma uočljiva - ali imao je sitnije i tvrđe oči; a za razliku od nje usta su mu bila mekša, što se Jašimu nije naročito dopalo.

„Dobro jutro“, reče ljubazno.

Mladić se namrgodi i zagleda u Jašima.

„Video sam kad si ušao. Razgovarao si s majkom.“

Jašim izvi obrvu, i ne odgovori.

„Jeste li razgovarali o meni?“, naglo upita mladić.

„Ne znam. Ko ste vi?“

„Zovem se Aleksandar. Mavrokordato“, dodade izazivački, kao da očekuje od Jašima da mu se suprotstavi.

Jašim razmisli na trenutak.

„Ne. Ne, uopšte nismo razgovarali o vama. Je li bilo potrebno?“

Mladi Mavrokordato ga sumnjičavo pogleda.

„Da li ti to pametuješ?“

„Nadam se, gospodine Mavrokordato. Ali sada me, molim vas, izvinite...“

Mladić ispruži ruku i zgrabi Jašima za rukav.

„Zašto si onda ovde?“

Jašim polako pogleda ruku na svom rukavu, i smrači se. Nastade tišina i Mavrokordato ga pusti. Jašim rukom pređe preko rukava.

„Možda biste želeli da o tome razgovarate s majkom.“

Molim vas da me više ne zadržavate.“

On zaobiđe mladića. Dok je prolazio, osetio mu je dah.
Bio je kiseo kao krčma.

S lampom u ruci, Gulandris je pregledao police kojima su bili prekriveni zidovi njegovog sobička na Velikom bazaru. Tu i tamo gurnuo bi poneku knjigu da izravna red i popuni praznine. Zadovoljan, vratio se do stolice, spustio lampu na sto, i ugasio plamen.

Neka senka pade preko stola. Gulandris podiže pogled, nimalo oduševljen.

„Prodavnica je zatvorena“, izjavi. Nakrivio je glavu da bolje vidi, ali je prilika na ulazu stajala naspram svetla. „Dođite sutra.“

Ponovo okrenu glavu u nadi da će prepoznati čoveka na vratima. Ako se sutra vrati, to znači da mu knjiga jako treba: Gulandris je želeo da ga tada prepozna.

„Imali ste knjigu“, počeo čovek polako.

Knjižar uzdahnu. Otvorio je fioku i u nju ubacio malu svesku s računima. Zatvorio je fioku obema rukama.

„Ima tu mnogo knjiga“, progundao on. „Sutra.“

Senke se produbiše: Gulandris je imao utisak da je čovek zakoračio bliže, u prostoriju. Ali s tim jednim okom, nikad nije bio siguran.

Ali da, glas je sad zvučao bliže.

„Ne treba mi mnogo knjiga. Samo jedna. Latinska knjiga. Siguran sam da ćete se setiti.“

Gulandris proguta pljuvačku. Odmaknuo se od stola i ispružio ruku prema zvoncetu koje je stajalo na donjoj polici iza stolice.

„Ne sada“, odgovori. „Idem kući.“

Čovek je stajao pored stola. „Molim vas, gospodine Gulandrise, ne dirajte to zvono.“

Gulandris se zaustavi. Počeo da ustaje sa stolice, obema rukama se oslanjajući o sto.

Ali stranac, izgleda, nije želeo da Gulandris ikada više ustane.

Aram Malakijan izvadi svežanj ključeva svojim dugim tankim prstima i gurnu jedan u bravu.

„Strpljenja, strpljenja”, promumla uz osmeh. Brava škljocnu i otvoriše se metalna vrata njegove prodavnice.

„Uđite, prijatelju. Morate videti i dodirnuti - a imam i neke nove dragocenosti koje bih želeo da vam pokažem. Ne tražim vam da ih kupite - danas nećemo o tome razgovarati - već samo da gledate i da se divite kakve su veštine postojale u prošlosti. Sedite, molim vas. Popićemo zajedno čaj, efendijo Jašime.“ Aram pucnu prstima i jedan dečak dotrča da primi narudžbinu.

„Ne, ne. Molim vas, nećemo tamo gledati - to je za ljude koji ništa ne znaju. Blago neznačicama! Imam neke predmete koji su zanimljivi.“

On dohvati platnenu torbicu i istrese nekoliko novčića na niski sto. „Engleski lekar, doktor Milingen, veliki je kolekcionar novčića. Verujem da bi ove želeo da ima.“

Jašim uzdahnu. „Neverovatno. Svi kolekcionari prolaze kroz vašu prodavnicu, zar ne?“

Stari Jermen zavrte glavom, ni da ni ne.

„Lefevr, na primer. Francuz.“

„Gospodin Lefevr. Znam ga, da. On je veoma učen arheolog.“

„Kakve ga stvari zanimaju?“

Malakijan uze semenku suncokreta i pregrize je.

„Vizantijski rad. Srebrnina, mozaici, nakit. Stare ikone. Inkunabule i iluminirani rukopisi.“

„Inkunabule?“

„Prve štampane knjige. Takve stvari su, naravno, veoma retke - osim ako znaš gde da tražiš. To je prvi korak.“

Jašim sačeka da ovaj nastavi.

„A zatim?“

„Efendijo Jašime, šta da vam kažem? Ja nisam lovac. Sedim i čekam, a ako blago povremeno stigne do mene, ja

sam zadovoljan. Dok Lefevr - on je arheolog.“

„On iskopava na lokalitetima, da.“

„Mislim da iskopava, ali ne uvek ašovom.“ Malakijan se povuče za uvo. „Imam rođaka, efendijo Jašime. Kaluđer je u Erzerumu. Francuz je posetio taj manastir pre nekoliko godina s namerom da uči - oni imaju čuveni skriptorijum. Mnogo, mnogo retkih starih knjiga - i mnogo neukih starih sveštenika. Francuz je bibliotekaru pokazao neke knjige koje su bile veoma oštećene. Iz zahvalnosti što su mu pomogli u njegovom radu, ponudio se da te knjige odnese na popravku.“

„U Istanbul?“

Malakijan okrenu glavu na jednu a zatim i na drugu stranu, kao vremešna kornjača.

„Pih! Gde je taj čaj? U Istanbul, da. Ali kasnije je u pismu objasnio bibliotekaru kako najbolji knjigovezac živi u Francuskoj - u Dižonu. To se desilo pre skoro tri godine.“

Jašim izvi obrve. Malakijan podiže ruku.

„U stvari, knjige su stigle. Ove godine, mislim. Prošlo je dosta vremena - ali bile su dobro ukoričene, i bibliotekar je bio zadovoljan. Žao mi je što moram da kažem, ali zadovoljstvo mu je bilo kratkog daha. Nedostajale su neke originalne ilustrovane strane. Je li knjigovezac u Dižonu bio nemaran, ili možda nepošten? Teško je reći. Lefevr je prestao da odgovara na pisma. Shvatate? Mislim da to nije bio usamljen slučaj. Lefevr je pametan čovek, dobro obavešten. Ume da proceni kvalitet bolje od sirotih kaluđera. Ali ima on i sreće.“

„Sreće? Mislite kako ponekad slučajno pronađe ono što želi? Sigurno svi antikvari imaju takva iskustva.“

„Ne, efendijo. Nisam mislio na takvu sreću.“ Tužno je gledao Jašima. „Pre tri dana sam prodao krivotvoreni novčić prevodiocu u ruskoj ambasadi. Postigao sam veoma dobru cenu.“ Zamišljeno klimnu glavom. „Da, zapanjeni ste. Vidim to. Verovatno mislite: neću više ništa kupiti od Arama Malakijana. Dakle, šta je izgubljeno?“

„Možda, moje poverenje.“

Malakijan se nasmeši i klimnu.

„Ali vidite, efendijo, obojica smo znali da je novčić

krivotvoren. Međutim, pošto je napravljen u istom periodu kad i pravi novčić, kolekcionarima je vredan. Eto, vaše poverenje je ovako“, pucnu šiljastim prstima „ponovo vraćeno, nadam se.“

Pre nego što je Jašim uspeo da odgovori, iznenada ponovo dotrči dečacić s čajem, i naleti na otvorena vrata.

„Noćna straža!“, zadihano viknu. „Na bazaru knjiga. Kažu da je krv svuda. Idem da vidim!“

Malakijan se lagano okrenu.

„Krv?“

Dečak odjuri s praznim poslužavnikom, koji mu se divlje ljuljao u ruci.

„Glupost“, promuca Malakijan. Izgledao je uznemireno. Počeo je da vraća novčiće u platnenu torbicu, i Jašim primeti kako mu drhte ruke. „Govorio sam o poverenju. Nekoliko reči i - puf! Poverenje nestaje.“ Spustio je torbicu u fioku i zaključao je.

Jašim polako klimnu.

„Ponekad pomislim kako je Lefevr sigurno zaboravio da neuki kaluđeri, odsečeni od sveta, i dalje imaju moćne prijatelje i zaštitnike. Mi Jermeni smo mali narod i ne volimo da stvaramo neprijatelje. Ali Grci? Čudim se da se Lefevr vratio u Istanbul. Mislim da previše iskušava sreću.“

Malakijan zastade i pogleda okolo.

„Oprostite, efendijo, ali nikada ne možeš biti dovoljno oprezan. Dečko priča o smrti, i krvi. Možda je to delo lopova, da nas zaplaše. Napustimo prodavnice da vidimo šta se dešava i - puf, oni upadnu. Razumete?“

Jašim poskoči.

„Ostanite ovde“, reče. „Otići ću ja da vidim.“

Pijacom je vladao metež: Malakijan nije bio jedini trgovac koji je žurno zaključavao svoju robu, zatvarajući kapke na izlozima, dok su uznemireni kupci hrlili ka izlazu. Žureći za dečakom, Jašim je očekivao da se gungula pojača kako se približavao bazaru knjiga; umesto toga, raspoloženje je bivalo sve napetije i ledenije, a u samoj uličici jedva da se čuo ikakav zvuk.

Gomila muškaraca koji su čutke stajali, zaklanjala mu je vidik.

„Palata“, promumlao je. Muškarci se smesta razdvojiše a da ga nisu ni pogledali. On koraknu napred, podignute ruke, i prihvati salutiranje bledog muškarca u crvenoj uniformi pijačne straže.

„Palata“, kratko ponovi Jašim. „Neko je mrtav?“

„Tačno, efendijo.“ Stražar proguta pljuvačku. „Još uvek pokušavamo da nađemo kadiju.“

„Možete li mi reći šta se dogodilo?“

„Vrata su bila zatvorena, efendijo. To je sve. Mora da su bila zatvorena cele noći, i izgledalo je kao da su zaključana. Mislim, šipka je bila nameštena preko njih, i sve.“

„To ste primetili na noćnoj straži?“

Stražar se nervozno uzvrpolji.

„Pa, ne baš, efendijo. Ja... ja se ne sećam. Tek jutros, pre oko pola sata, videli smo da je šipka i dalje nameštena, a katanac je samo visio tamo. U mraku se slabo vidi, efendijo.“

„Ali na dnevnom svetlu vam je izgledalo čudno?“

„Svi trgovci su već stigli. Talak, moj kolega, rekao mi je da bi trebalo da pogledamo. Onda sam svojim štapom pokucao na vrata. Zvuči pomalo glupo, zar ne? S obzirom na to da su vrata spolja bila napola zaključana.“

„Ne, ali razumem vas“, reče Jašim. Već je viđao takve stvari, kad usled iznenadne smrti nešto što ljudi urade ili izgovore izgleda potpuno besmisleno. Ubistvo, iznad svega, ume da preokrene prirodni red božjeg stvaranja i razumljivo

je da ono iza sebe ostavlja nerazumnost i besmisao. „Niko se nije pojavio - i vi ste otvorili vrata?“

Stražar klimnu.

„Bilo je mračno. Podigli smo fenjere, i nisam primetio ništa zabrinjavajuće, bar ne u početku. Nešto sam dodirnuo stopalom, i kad sam se sagnuo, video sam da je u pitanju neki svitak. Bio je zalepljen za pod. Tad sam osetio da se i moje čizme lepe za pod. Pogledao sam iza stola, i...“ Stresao se. „Gulandris.“

„Knjižar? Pokažite mi.“

Stražar se kolebao. Pogledao je gomilu. „Moram ostati napolju“, objasni on. „Kad Talak dovede kadiju...“ Nije završio misao.

„Neću dugo“, reče Jašim. Zaobide stražara i odgurnu zelena vrata Gulandrisovog sobička. Unutra je bilo zagušljivo i mračno, i mirisalo je na metal. Odmaknu se od vrata da pusti svetlo u sobu, i brzo pogleda okolo. Poznavao je ovu prostoriju. Gulandris je prodavao razne knjige na klasičnom i modernom grčkom, jevrejske religiozne knjige, carske rukopise - ali koliko se razumeo u knjige, taj starac je mogao prodavati i jabuke ili papuče: u najboljem slučaju, umeo je da čita i piše na grčkom.

Određivao je cene, koliko je Jašim shvatio, čitajući izraze lica svojih mušterija: nabusit i prepreden stari trgovac.

Nagnuvši se napred da pogleda iza franačkog stola, Jašim primeti da je Gulandris procenjivao svoju poslednju knjigu. Bio je zaglavljnjen između stola i stolice, naslonjen na zid; mršave ruke su mu bile podignute iznad glave, zglob uz zglob, glava ukleštena među savijena kolena. Zapanjujuća količina upadljivo tamne krvi uprljala je pod, kao što je i stražar primetio, ali je zadnja strana Gulandrisovog vrata gotovo bleštala belinom na mutnom svetlu. Jašim opipa čovekove ruke: bile su prilično hladne. Nerado, drhtavom rukom uhvati Gulandrisa za sedu kosu, i zabaci mu glavu: kako je kliznula među ruke tako su se one pomerile napred gde ih je stigla mrtvačka ukočenost. Jašim se zagleda dole i

zagrokta; zatim izvadi maramicu, smota je u lopticu i potapša njom po čovekovom grlu. Trudio se da ne gleda u njegovo svetlucavo oko.

Maramica ostade čista.

Ali na podu je bilo mnogo krvi.

Jašim zastade na trenutak. Svetla nestade jer se na vratima pojavi neki čovek. „Dolazi kadija, efendijo.“

„Dobro. Ovo je njegovo područje. On će znati koje mere treba preduzeti.“

„Ali vi, efendijo...“

„Ne, prijatelju. Ja idem u palatu. Ne brinite“, dodade kada primeti da je stražar ustuknuo, „sve ste dobro obavili. I učinili ste sve što ste mogli.“

Pozdraviše jedan drugog, s rukom na grudima.

Malakijan je stajao unezvereno ispred svoje radnje, s katancem u ruci.

„Gulandris? Neverovatno. Ko bi želeo njega da ubije? Bio je veoma star čovek.“

„Slabo se razumeo u knjige.“

„Slabo? Ako vi tako kažete, efendijo. Ali da, bio je tvrdoglav. Tvrdoglavi stari Grk. Užasno.“

Jašim odmahnu glavom. Setio se drugog tvrdoglavog starog Grka, svog prijatelja Jorgosa, pretučenog i ostavljenog da umre na ulici. Kao Gulandris, i on je bio trgovac.

„Šta znate o Hetiri, Malakijane?“

Malakijan između palca i kažiprsta protrlja kraj svog ogromnog pljosnatog uha. „Pitajte nekog Grka, efendijo. To je nešto grčko. Nije mi poznato.“

„Ali ta reč vam nešto znači.“

Malakijan se namršti.

„Ovo je moja radnja, efendijo Jašime, na bazaru, oduvek. Ovde je jeftino, da. U Peri ćete pronaći mnogo novih radnji - ali Pera je skupa.“

Jašim zavrti glavom.

„Ne razumem.“

„I ja sam tvrdoglav, kao Gulandris. Ali nisam Grk. Eto.“

„Zašto bi Hetira želela da istera Grke?“

Malakijan ništa ne odgovori, ali lagano slegnu ramenima.

Jašim zastade kod riblje pijace na Zlatnom rogu. Još uvek ga je mučila Francuzova ravnodušnost prema dolmi koju je tako pažljivo pripremio, pa je odabrao nešto što su svi voleli, dve plavorepe ribe, koja je čitavom Istanbulu bila mera kvaliteta. Posmatrao je prodavca kako im seče stomake i palcem čisti utrobu.

Jašim se ponosio Istanbulom - njegovim pijacama, izobiljem savršenog voća i povrća koje se na njih svakodnevno slivalo, ponosio se debelorepim ovcama iz Anadolije koje su ponekad trčkarale i blejale kroz uske ulice. Koji je drugi grad bio snabdeven ribom koja se po svežini i raznovrsnosti mogla meriti s onom što se nudila kraj Bosfora, tog ribljeg autoputa koji se proteže pravo kroz srce Istanbula? U bilo koje doba godine gotovo da se može hodati do Uskudara po bujici ribe koja se kreće kroz moreuz...

„Ne perite je“, reče brzo. Riba propada od trenutka kad izgubi svoj glibavi zaštitni omotač.

„Ma, ionako imamo premalo vode“, progundā prodavac. „Dotok je ponovo slab.“

Ali teče: to je ono što je važno. Ponekad, dok je stajao na brdu Pere i gledao preko Zlatnog roga na poznate obrise grada, prepoznatljive po velikim kupolama Sinanovih džamija, ili dok je prolazio pored zbrke građevina - džamija, kuća, karavan-saraja, crkava, natkrivenih pijaca, prodavnica - nanizanih na istanbulskoj obali Roga, Jašimu se činilo neverovatnim kako grad funkcioniše iz dana u dan, umesto da jednostavno eksplodira, ili se raspadne, ili barem razlije u zbrku blejavih ovaca, natrulog povrća, i ljudi koji gestikuliraju i galame na dvadeset jezika, nemoćni da napreduju ili se povuku kroz pretrpane ulice.

Premda, kad god bi Jašim pogledao izbliza, u neku određenu ulicu, recimo, uočavao je nevidljivi red koji je svemu i svakome omogućavao da se kreće glatko, kao voda u cevima i akvaduktima: dakle, kad je jedan čovek ubijen, a

drugi napadnut - obojica trgovci, obojica Grci - izgledalo je da neizbežno pripadaju nekoj skrivenoj privredi u gradu, jedinstvenom kanalu trgovine pritisnute pretnjom i brutalnošću.

Jašim odnese jednu plavorepku kaluđericama u bolnicu.

„Možda bi mogao pojesti malo ovoga?“, upita.

Kaluđerica se osmehnu. „Prijaće mu.“

„A možda - onda, ako može da jede, može i da govori - malo?“

Nasmeši se očima.

„Dobro, efendijo. Ako ne spava, možete mu prići na tren. Ali ne duže, molim vas.“

Jašim se nakloni.

Jorgos je izgledao gore nego kad ga je video prvi put pod slabim i mutnim svetlom bolničke sobe, jer mu se pojavila i modrica sa strane na glavi. Još uvek je bio umotan u zavoje, s jednim okom prekrivenim, a drugim je s mukom zurio kroz otečen, nabrekao kapak. Disanje mu je, međutim, sad zvučalo normalno.

Jašim čučnu kraj kreveta.

„Dobićeš ribu danas. Plavorepku.“

„Dosta mi je supe“, konačno reče Jorgos. Glas mu je bio graktav.

„Ti si veliki čovek, Jorgose. Riba je samo početak. Za nekoliko dana ćemo te nahraniti pravim mesom.“

Jorgosu sa usana skliznu slabašan zvižduk. Ispostavi se da je to bio pokušaj smeha.

„Tvrdo za sranje“, graknu.

„Da, pa, pretpostavljam da je tako.“ Namršti se Jašim. „Kaluđerice će sigurno znati.“

Jorgos zažmuri na jedno oko u znak slaganja. Jašim se nagnu bliže.

„Šta se dogodilo, Jorgose?“

„Ja zaboravim“, šapne on.

„Probaj da se setiš. Napali su te.“

Oko se malčice otvori.

„Ja okliznem, padnem.“

Jašim se zanjih u kukovima.

„Jorgose, gadno su te pretukli. Zamalo da te ubiju.“

„Ne tuča, efendija. Nesreća. Ja padnem na stepenice.“

„Znači, sećaš se toga, je li tako?“

Jorgosovo oko se okrenu prema njemu.

„Ko te je gurnuo, Jorgose?“

Oko kliznu u stranu. Ništa.

„Hetira?“

Ali prijatelj spusti kapak na zdravom oku. Na otečenom licu je bilo nemoguće pročitati bilo kakav izraz.

Jorgos je bio ponosan čovek. Dovoljno snažan i ponosan da podnese batine - i previše ponosan da o tome govori.

Ili je bio preplašen.

Jašim je na odlasku imao pitanje za kaluđericu.

„Samo njegova žena, efendijo. Ona dolazi ovamo svakog dana. Neprestano priča. On je dobar čovek. Sluša svoju ženu.“

„A misli li i ona da je on doživeo nesreću?“

Kaluđerica spusti pogled i skromno odgovori:

„Mi ne osuđujemo naše ljude, efendijo. Samo pokušavamo da ih izlečimo.“ Onda ga pogleda, i Jašim okrenu glavu. Promucavši pozdrav, izađe sam na ulicu. Čuo je kako za njim spušta rezu na vratima.

Obrve udovice Matalije skupljale su se i podizale kako je brojala. Mljackala je svojim bezubim desnim a na velikom crnom mladežu na njenom obrazu dlake su podrhtavale. Prsti na rukama su joj se povremeno grčili. Udovici Mataliji to nije smetalo, zato što je spavala.

Kao i obično, sanjala je kokoške. Bilo ih je četrdeset, rase leghorn i bantam, grebale su po prašini anadolskog sela u kojem je rođena pre više od sedamdeset godina, kad je spahija Matalija projahao kroz njeno dvorište i naterao ih da kokodačući i mašući krilima pobegnu na krov kokošinjca. Spahija Matalija ju je poveo u Istanbul, naravno, jer bio je samo letnji spahija, i živeli su u veoma srećnom braku sve do njegove smrti; ali sad kad su joj deca odrasla, često je mislila na tih četrdeset kokošaka. Na javi se pitala ko li ih je pojeo. U snu je proveravala jesu li dobro. Tako je dobro biti ponovo mlad, sa svim onim što te čeka.

Dvadeset devet. Trideset. Prosula je još malo žita i posmatrala ih kako kljucaju po prašini. Trideset jedan. Trideset dva. Da se nije zabrojala? Zvuk kokošnjih kljunova kako udaraju po zemlji zbunjivao ju je. Bum! Bum! Trideset dva, trideset tri.

Usne prestaše da se pomeraju. Udovica Matalija otvori oči. Uzdišući nespretno siđe sa sofe, popravi maramu na glavi i odgega se do vrata.

„Ko je to?“

„Jašim je, hanumo“, odgovori glas. „Nemam vode.“

Udovica Matalija otvori vrata. „Zato što je slavina u dvorištu zapušena, efendijo Jašime. Doći će neko da pogleda. Moramo biti strpljivi.“

„Poneo sam bokal“, pokaza joj Jašim. „Idem da potražim vodonošu na ulici. Da i vama donesem vode, hanumo?“

Jašima nije bilo pola sata i vratio se iscrpljen.

„Ne brinite se zbog česme. U pitanju je cela ulica“, reče. „Ima dovoljno vode izvan Kara Davuta. Evo, napunio sam i

vama bokal.“

„Hvala vam, efendijo Jašime. Reći ću čoveku da nam ne treba ako dođe. Popraviće cevi, i sutra ćemo ponovo imati vode, inšalah.“^{*14}

„Inšalah, hanumo“, odgovori Jašim.

Dobar čovek, pomisli udovica Matalija dok je zatvarala vrata.

---

¹⁴ Tur.; *Inshallah – Ako bog da.* (Prim. Prev)

Jašim je pojeo ribu na žaru, uz malo limunovog soka i hleba koji je kupio u libijskoj pekari na putu kući iz kupatila. Izbacio je ostatke hrane kroz prozor psima, skuvao lonče čaja i smestio se na divan s petrolejkom i francuskim romanom koji mu je pozajmila prijateljica u palati. Uživao je u Balzaku, oduševljavajući se svetlom kojim je obasjavao tajanstveno središte Pariza, grada koji je često posećivao u svojoj mašti, sa svim njegovim obmanama i pohlepom.

Otvorio je knjigu i izravnao stranice. Noćni vazduh je prodirao u grad, i mogao je čuti kako zgrada pucketa dok se hladi, i kako joj se spojevi šire centimetar po centimetar. Dole na ulici zalajao je pas, dubokim, hrapavim, upornim lavežom; onda zaškripa prozorsko krilo i pas začuta. Jašim ispruži ruku da privuče šal koji je ležao kraj njega na divanu, i ušuška ga oko ramena. Lampa je bacala postojan žuti ovalni oblik svetla oko blistavih stranica knjige. On sagnu glavu i poče da čita.

Prvih nekoliko redaka pročitao je brzo, žudno: već ih je ranije preleteo pogledom, uživajući u obećavajućim novim likovima i nepoznatim imenima, i neočekivanoj uvodnoj rečenici koju je Balzak vrlo pažljivo sastavio u nameri da između sebe i čitaoca stvori osećaj prijatnog saučesništva. Ali kad je stigao do kraja pasusa, shvatio je kako ništa nije zapamtio.

Počeo se po butini i odsutno zagledao u stranicu. Poput te stare zgrade, i njemu je izgleda bilo teško da se skrasa. Čudnovato krckanje i praskanje i dalje se čulo kroz daske u podu; stepenište je škripalo. Prebrzo je čitao.

Kako je moguće, pitao se, da se ničega ne seća? Kao i Jorgos: mislio je na nešto drugo, razmišljao o Hetiri, možda. Vareći atak na svoj ponos, odgonetajući svoj stav prema strahu.

I Jašim je razmišljao o Hetiri. Malakijan je prepoznao ime: to je nešto grčko, rekao je.

Jašim protrlja oči palcem i kažiprstom. Dopustio je da ga ovo nadvlada. Nije li već dovoljno učinio za Jorgosa? Odneo mu je hranu. Raspitivao se za njegovo stanje, kao što i doliku je prijatelju. Gulandrisova smrt je svakako bila šok, ali to nije njegov posao.

Spustio je ruku na Balzaka, i zagledao se u prvu stranu, oslušujući topao zvuk pucketanja drveta dok se skupljalo na večernjem vazduhu.

Pomisli na sultana, kako se gasi poput svetla. Već mesecima nije pozivan u sultanovu palatu. A Jorgos i Gulandris - nisu li i oni obične žrtve te iste uznemirenosti? Kao škripa krovnih greda dok se suše na suncu.

Jašim naglo podiže glavu i oslušnu. Prasak na stepenicama odjeknuo je neobično glasno, Međutim, sve je bilo tiho. A onda je čuo, razgovetno, tiho struganje veoma blizu njegovih vrata.

Levom rukom svuče šal s ramena i brzo ga smota oko pesnice. Drugom rukom zgrabi nož koji je ležao na polici, obično ravno sečivo koje je ponekad upotrebljavao da seče duvan. Lagano se podiže s divana i ispravi, protežući noge.

Čim je to uradio, začulo se grebanje na vratima. Jašim koraknu napred, uhvati ručku levom rukom i povuče je, kliznuvši iza vrata dok su se širom otvarala.

Nekoliko trenutaka ništa se ne dogodi. Jašim palcem protrlja dršku noža i ispravi se uza zid, gledajući postrance. Začu ječanje koje je zvučalo gotovo kao molba, i čovek se zabatrga preko praga u sobu, vukući za sobom kožnu torbu.

Napravio je nekoliko koraka prema svetlu, a zatim počeo da se osvrće sve dok nije ugledao Jašima kako ga zabezegnuto posmatra kraj otvorenih vrata. Na trenutak se zgrčio.

„Gospodine, Jašime!“, dahtao je. „Zatvorite vrata, prekljnjem vas.“

Čim je Jašim zatvorio vrata, čovek je zamlatarao rukama i stropoštao se unazad na divan, gde je sedeo trzajući se i provlačeći rukom kroz kosu. Da nije bilo kose, Jašim bi teško prepoznao Lefevra: izgledao je kao da se smanjio i neverovatno ostario, crne oči su mu nervozno letele s jedne na drugu stranu, a lice mu je ispod novoizrasle brade imalo boju oguljenog badema.

Jašim odloži bodež. Lefevr je drhtao na divanu; telo mu se povremeno grčilo, a zubi cvokotali. Jedva je znao gde se nalazi.

Jašim mu nasu čašu hladne vode kao lek protiv šoka, i Lefevr je zgrabi obema rukama i stisnu uz grudi kao da će time zaustaviti drhtanje. Ispio ju je, dok su mu zubi zveckali o rub čaše.

„*Ils me connaient*“, promuca. „Znaju ko sam. Znaju me. Nemam gde da odem.“

Jašim pogleda torbu. U njoj bi moglo biti svašta - hrana, odeća, relikvije, tkani ćilim. Pitao se kakvih knjiga ima unutra - sadrži li ona, u stvari, samo stare Biblije, rastumačene rukopise, komentare napisane na najfinijem pergamentu, ukradene od neukih kaluđera ili podmitljivih sveštenika, pohlepni i lakoverni.

„Ovde ste sasvim bezbedni“, obrati mu se tiho Jašim. „Sasvim bezbedni.“

Lefevr podiže pogled i poče da se okreće po sobi kao preplašena životinja.

„Jeste li bolesni?“

Reći pogodiše Lefevra pravo u živac. Ukočio se i zagledao u prazno. Zatim mu se pogled zaustavi na Jašimu.

„Da izađem. Da pobegnem. Pomoći ćete mi? Strani brod - ne grčki.“ Stresao se i zaječao i pritisnuo lice šakama. „Nemam kome da verujem. Verujem vama! Ali oni posmatraju. Znajuju me. Tako je mračno. I vlažno. Njih niko ne zna. Molim vas, morate mi pomoći!“

Skliznuo je s divana i raširio ruke. Jašim podiže bradu: užasno je gledati čoveka kako puzi, sav u groznici, gonjen strahovima. „Ko su oni? Na koga mislite?“

Lefevr sklopi ruke i usta mu se izobličije od očaja.

„Šta ste uradili?“

Lefevrove oči sevnuše prema torbi, zatim se upiljiše u Jašimovo lice.

„Mislite...? Bože, ne. Ne. Ne.“

Otpuzi na kolenima prema torbi i drhtavim rukama pokida vrpce. Prosu se gomila stare odeće, kožna čaturica, nekoliko štampanih knjiga. Lefevr sve to raširi po podu.

„Ne, gospodine. Verujte mi. Molim vas, da. Nemam ništa. Nikoga.“

Jašim okrenu glavu. Nakon što mu je Malakijan ispričao o Lefevrovim metodama, nije ga bilo sramota što sumnja. Ali bilo ga je sramota zbog ovog čoveka koji je sada klečao, mrmljajući među svojim oskudnim stvarima razbacanim po podu.

„Molim vas“, poče nelagodno. „Molim vas, nemojte misliti da vas optužujem za nešto. Pomoći ću vam, naravno. Vi ste moj gost.“

Izenadio je samog sebe ovim obećanjem. Ali kako je kasnije razmišljao, prilično je strašno biti stranac u gradu gde čak i mrtvi negde pripadaju. Možda se njih dvojica i nisu toliko razlikovali, on i ovaj Francuz koji mu se ni najmanje nije dopao.

Lefevr prihvati njegove reči s umornom zahvalnošću.

„Ne znam šta da kažem. Oni znaju ko sam, shvatate, ali vi... vi mi možete naći brod?“

„Naravno. Morate ostati ovde, a ujutro ću vam pronaći izlaz.“ Sad se između njih stvorila veza. Tu više nema pomoći. Mora biti uljudan. „Prvo morate jesti i spavati. Tada će sve izgledati bolje.“

Jašim ode do svoje kuhinjice i od pirinča, šafrana i putera napravi pilav *in bianco* ^{*15} što bi rekli Italijani; umirujući pilav.

Nešto kasnije Lefevr je zaspao prekrštenih nogu. Jašim ga je spustio u ležeći položaj a onda, nemajući kud, legao je na sofu pored njega. Dva puta u toku noći Lefevr je ružno sanjao; grčio se i rukama preplašeno sakrivao lice.

Jašim nije bio sujeveran, ali se od tog prizora naježio.

---

¹⁵ *Ital.; in bianco – lagana, zdrava, laka hrana. (Prim. Prev.)*

Rano narednog jutra Jašim ostavi Francuza da spava na divanu i odšeta do Roga da kajakom pređe do Galate, središta inostrane trgovine. U kancelariji lučkog načelnika zatražio je raspored plovidbe i potražio na njemu odgovarajući brod. Za četiri dana je isplovljavao francuski četiristotonac *La Reunion*, na putu za Valetu i Marselj s mešovitim tovarom; ali kretao je i napolitanski brod *Ca d'Oro*¹⁶ iz Palerma, kome je već izdat tovarni list. Italijanski brod će svakako biti jeftiniji; ako bi se Lefevr zaputio nazad u Francusku, lako bi se u Palermu ukrcao na novo plovilo, tako da putovanje ne mora biti mnogo duže - a velika prednost je i to što *Ca d'Oro* možda pođe već narednog dana. Jašim nije želeo da Lefevrova agonija traje ni trenutak duže nego što je to bilo neophodno.

Kapetana *Ca d'Ora* zatekao je u maloj kafani s pogledom na Bosfor. Imao je guste obrve spojene iznad nosa i nosio je običan letnji sečeni kaput koji kao da je sklepaio jedrar. Kaput je bio prljav, ali su čovekovi nokti bili veoma čisti, primeti Jašim kada mu ovaj ponudi lulu. Jašim odbi ponudu, ali prihvati kafu. Naravno, *Ca d'Oro* će isploviti s jutarnjom plimom, ako bude volja božja; *si*, ima slobodnih kabina. Gospodin se može odmah ukrcati; ili večeras ako mu tako više odgovara, svejedno, brodski čamci će saobraćati čitav dan jer će vraćati posadu i putnike koji stignu u poslednji čas. Ili možda može doploviti kajakom.

On pruži Jašimu durbin da kroz njega potraži brod.

„Videćete ga blizu obale, gospodine. Jedrenjak s dve katarke, visoka krma. Star? *Si*, ali zna šta mu je dužnost, ha ha! Nakon svih ovih godina, možda bi umeo i sam da nađe put do Palerma.“

Jašim zaškilji kroz teleskop i pronađe brod, duboko

---

¹⁶ *Ital.:* *Ca d'Oro* - zlatna kuća; brod je najverovatnije dobio naziv po jednoj od najlepših palata na Kanalu Grande u Veneciji, koja se još naziva i Santa Sofia. (Prim. prev.)

porinut u vodu, s nekolicinom mornara koji su stajali na sredini palube, i belo-zlatnu zastavu Napulja kako labavo visi s krme. Očigledno je prilično star, i veoma mali - ali bio je to brod koji bi i sam izabrao, da žuri. A Lefevru se izgleda žuri.

Kapetan raširi nekoliko papira po stolu. „Pola unapred, četrdeset pijastera, to je uobičajeno.“ Napravio je neke zabeleške na izgužvanom parčetu papira. „Ime vašeg prijatelja?“

Na trenutak Jašimu stade mozak. „Lefevr“, promuća na kraju.

Kapetan podiže pogled. „*Francesi, bene.*¹⁷ Ima sve potrebne papire, naravno - pasoš, potvrdu o karantinu?“

Jašim odgovori potvrdno, ima sva potrebna dokumenta. Nadao se da je tako; ako nije, Lefevr će se ukrcati i biti na putu pre nego što mu ih zatraže. Lefevr nije naivan: pobrinuće se on za sebe.

Kapetan zapisa ime na papir, savi ga i stavi u kaput. Jašim iz pojasa izvadi torbicu i izbroji četrdeset pijastera u srebru. Kapetan nasumce odabra dva novčića, zagriže ih i vrati na gomilicu.

„Mogu da prođu“, izjavi.

Rukovaše se.

„Šta prevozite?“

Italijan napravi grimasu.

„Sve i svašta. Pirinač. Egipatski pamuk. Biber. Pčele. Osamdeset komada turskog srebra, nadam se, i jednog Francuza!“

Obojica se nasmejaše, bez nekog posebnog razloga.

---

¹⁷ *Ital.; Francuz, dobro.(Prim. Prev.)*

Kad se Jašim vratio kući, arheolog je još bio ispružen na divanu. Čim se vrata otvoriše, on slabašno podiže glavu, ali činilo se da ga je sinoćna usplahirenost napustila. Jašim počeo da priprema kafu objašnjavajući kakve je sve mere preduzeo.

„Večeras? To je veoma brzo. *Ca d'Oro* - ne znam taj brod. Iđe li u Francusku?“

„Palermo“

„Palermo?“, namršti se Lefevr. „To svakako nije u Francuskoj.“

„Ne. Ima i jedan francuski brod, ali on ne isplovjava do ponedeljka.“

„Ponedeljak. Možda bi francuski brod bio bolji. Mogao bih potrošiti čitavo bogatstvo dok čekam na Siciliji.“

„Pa, dugujete mi četrdeset pijastera za kabinu. Kapetanu morate platiti još toliko.“

„Ali pošto je bila kabina na francuskom brodu?“

„Nisam pitao. Sasvim sigurno skuplja.“

„To vi kažete“, pobuni se Lefevr, ispravljajući se i čačkajući zube noktom. „Ima li *Ca d'Oro* neku manju?“

„Nema. Manji je. Ali polazi sutra. Hteli ste da pobegnute, tako ste rekli.“

„Naravno, naravno. Ali ipak, Palermo.“ Lefevr udahnu kroz zube. „Trebalo je da me probudite.“

Jašim udari lončićem za kafu o ivicu stola da se talog slegne.

„Zbunjen sam“, priznade. „Sinoć sam mislio kako se nekoga plašite. Ili nečega.“ Posegnu za šoljicama i izusti pitanje koje ga je mučilo. „Radi li se o Hetiri?“

Lefevr ne reče ništa. Jašim polako nasu kafu. „Ali ako želite, izmienićemo planove. Vi ste moj gost.“

Dok je pružao Lefevru šoljicu, vladala je tišina. Odjednom, Francuzu tako snažno zadrhtaše ruke da je jedva uspeo da ne prospe malu količinu zejtinaste tečnosti iz šoljice. Prineo ju je usnama i počeo da je ispija u malim gutljajima.

„Hetira?“ Smeh mu je bio visok i piskav. „Zašto Hetira?“ Jašim otpi gutljaj kafe. Bila je dobra, iz Brazila: dvostruko skuplja od arapske koju je pio u kafanama. Kupovao je male količine za retke prilike kad je kafu kuvao kod kuće. Ponekad je skidao teglu s police samo da bi udisao aromu.

„Zato što imam oko za grčke antikvitete?“ Lefevr skupi oči. „Osiguravam im opstanak. Ponekad spasem predmet od sigurnog raspadanja. Iznenadili biste se. Jedinstveni primerci koje niko ne prepoznaje - šta im se dogodi? Mogu da se razbiju ili pokidaju ili izgube, navlaže se, izgrizu ih pacovi, uništi vatra. A ja ne mogu sam da vodim računa o svim tim prelepim stvarima, je li tako? Naravno da ne mogu. Zato im nađem - kako da se izrazim - staratelje. Ljude koji će se brinuti o njima. A kako znam da će oni to i učiniti?“

„Kako?“

Lefevr se osmehnu. Nije to bio širok osmeh.

„Zato što plate“, objasni, trljajući vrhove prstiju. „Pretvorim bezvrednu gomilu u novac - a ljudi koje pronalazim, paze na novac. Slažete li se?“

„Primetio sam“, odvrati Jašim.

„Neki ljudi stiču pogrešan utisak. Smatraju me za pljačkaša grobova. *Quelle betise*.¹⁸ Ja iznosim izgubljena blaga na svetlost dana. Vraćam ih u život. Ponekad, ako nije preterano reći, mogu da im vratim izgubljenu moć, da ponovo nadahnjuju ljude i navode ih da preispituju svoje shvatanje sveta.“

Je li zaista tako, pitao se Jašim? Ili će biti da Lefevr - i ljudi kao on - jednostavno nagrizaju osnove ljudske kulture, razbacujući ono najbolje na sve četiri strane sveta?

„Sada me malo bolje razumete, gospodine.“ Ponovo isti osmeh. „Ali svejedno, učiniću kako mi predlažete. Večeras, kad se smrači, ukrcaću se na *Ca d'Oro*.“

---

¹⁸ Franc.; *Kakva glupost*. (Prim. Prev.)

Naoružan crnim štapom iz Melake i parom pikadili čizama, doktor Milingen pažljivo zaključa vrata i siđe niz nekoliko stepenika pravo na ulicu. Tokom studija medicine u Edinburgu odlazio je na pešačenja s drugim dugokosim momcima kroz vresišta i planine. Zajedno su recitovali poeziju, divili se veličanstvenom pejzažu, i razmišljali o Adamu Smitu,¹⁹ Geteu, prinčevskoj tiraniji i dugotrajnim posledicama Francuske revolucije. Ovih dana, uprkos protestima svojih turskih prijatelja i pacijenata, šetao je najviše pola sata, jer je verovao da mu blaga vežba poboljšava cirkulaciju i razmrdava jetru.

Turci, po pravilu, izbegavaju vežbe. Jedan pacijent otišao je tako daleko da izjavi kako plaća druge da vežbaju umesto njega: kućne sluge da mu donose lule, kafu ili večeru. Čak je nagovestio, što je mogao obazrivije, da doktor Milingen čini nepravdu tako što se meša u tuđ posao time što sam ulaže fizički napor u nešto. Što se tiče napornih šetnji, rizikovao je da bude opljačkan na ulici ili doživi moždani udar; i pošto se od turskog gospodina teško moglo očekivati da se na ulici pojavi bez pratnje, to bi moglo izazvati nezadovoljstvo među njegovom poslugom. Osim dovođenja druge žene, isticao je taj gospodin, nema boljeg načina da se u kuću unesu nesloga i sekiracija nego ugledanjem na doktorov čudan primer.

Ni sam doktor nije kretao u ove šetnje s potpunim oduševljenjem. Iako često strme i prepune stepenica, ulice Pere nisu bile lamermjurska brda; mračne uličice ove luke teško bi se mogle uporediti s mračnim stazama njegovih omiljenih borovih šuma; i dok tamo prдавac skakuće preko polja u sumrak, ili srndać zapovednički urliče preko divljih

---

¹⁹ Adam Smith (1723-1790), škotski ekonomista i filozof, smatra se ocem savremene ekonomske nauke i rodonačelnikom liberalne škole u ekonomskoj nauci. (Prim. prev.)

dolina, fauna Pere, kao i samog Istanbula preko Roga, lenja je, izgažena i puna buva.

Doktor Milingen stupi na ulicu, stegnu svoj štap, i krenu.

Niko ne zna kako niti zašto su psi došli u Istanbul. Neki ljudi pretpostavljaju da su oduvek bili tu, čak i za vreme Grka; drugi da su navalili u grad za vreme Osvajanja, spuštajući se sa Balkana da bi se šunjali kroz uništene ulice i ruševine u poljima, gde su se okupljali u čopore i osvajali teritorije koje su zadržali sve do današnjih dana. Mada, prava istina nikome nije bila poznata. Doktor Milingen je davno shvatio da nikome nije ni mnogo stalo.

Ne iste pasmine, ali svi slični, ovi čupavi žuti psi kratkih nogu, krupnih čeljusti i izvijenih repova provodili su veći deo dana izležavajući se u uličicama, kapijama, prolazima i predgrađima drevnog grada. Jedno oko su držali zatvoreno, dok su drugim lenjo upijali kretanje ljudi oko sebe. Samo posetilac ih je primećivao, i relativno nov stanovnik kao doktor Milingen, naviknut na naučnu opservaciju, i sposoban da ih osmotri forenzičkim okom; za sve ostale bili su deo strukture grada, tako savršeno uklopljeni u njihovu sopstvenu mentalnu mapu okruga da kad bi svi psi jednostavno preko noći nestali s ulica, ljudi bi imali samo nelagodan utisak kako se nešto promenilo, a devet od deset Istanbulaca bi se teško dosetilo šta. Psi nisu bili opasni. Gotovo nikad nisu ugrizli dete, besno jurili po pijaci niti ukrali mesareve kobasice. Preskačete usnulog psa na ulazu; prolazite pored gomile pasa ispruženih na suncu posred puta; prevrćete se po krevetu kada noću zavijaju i laju nepodnošljivije nego inače; a ipak ne primećujete čak ni da postoje.

Povremeno, možda jednom u sto godina, vlasti se probude i obrate pažnju na sveprisutnu smetnju pa pokušaju da sakupe pse: odvezli bi ih van grada, ostavljali na ostrvima, terali - iznenađujući krotke - u Beogradsku šumu, ili van kapije Jedrena. No ili su se svi vraćali ili bi prosto narasli novi, kao gušterov rep ili mahovina na zgradi, isti žuti, mršavi, koščati, šugavi psi, s ugrizima od buva i ožiljcima od borbi, i

njihove posebne parohije. I nikome nisu smetali. Kao barice posle kiše, ili senke, ili jarko podnevno sunce, jednostavno su bili tu; i skupljali su otpatke po gradskim ulicama, i održavali ih čistim.

Blatnjava korica hleba, uginula ptica, gomilice bačenog povrća, stare kosti, ljuske, ogrisci, kore, trulo voće: ništa im nije promicalo, i ništa nisu odbacivali. Mogli su pojesti bilo šta - čak i cipele. Ali retko su imali priliku da okuse sveže meso.

Doktor Milingen je jednom prilikom predložio sultanu kako da uz pomoć pet stotina oka najjeftinijeg konjskog mesa i pet unci arsenika oslobodi svoje gradske podanike ove beskonačne gnjavaže, čitave rase šugavih pasa - pasa koje su, kako je on razumeo, muslimani smatrali prljavim životinjama; a sultan je, oštro nakrivivši glavu od iznenađenja, odgovorio kako veruje da su i psi božja stvorenja. „Zar me ne biste smatrali varvarinom kad bih naredio da se sakupe svi engleski lekari i nahrane otrovanim mesom? Isto je i sa psima.“

Doktoru Milingenu je na pamet palo nekoliko protivargumenata, ali nije mogao da se raspravlja sa sultanom.

Grabeći ulicom žustrim korakom, zamahivao je štapom s jedne na drugu stranu i sumnjičavo zurio u žute pse; dok su oni samo zevali, ili češali svoje buve, i pretvarali se da doktora Milingena i ne primećuju.

Venecija i Istanbul: kupac i izvor. Vekovima su dva grada bila čvrsto vezana trgovinom i ratom, boreći se za premoć u istočnom Sredozemlju. Istanbul ima mnogo lica ali jedno je, baš kao i u Veneciji, okrenuto moru. Takođe, kao i u Veneciji, najvažniji putevi u Istanbulu bili su vodeni; ljudi oduvek prelaze od grada do Uskudara, od Uskudara do Pere, i od Pere nazad prema gradu, preko Zlatnog roga. Čuvene venecijanske gondole nisu ništa važnije za život u Laguni nego što kajaci znače stanovnicima Istanbula, i dok gondole imaju svoje prednosti, većina bi se složila kako je kajak elegantniji i brži. Čak i po mraku, kajaci su se rojili oko pristaništa poput vodenih buba.

„Zaboravite na brodski čamac“, tiho izusti Lefevr. „Bolje da krenem odavde, neprimećen. U Galati i zidovi imaju oči.“

Napustiše Jašimov stan čim je pao mrak, tiho koračajući pustim ulicama. Lefevr je na ramenu nosio torbu u kojoj se očigledno nalazilo sve što je posedovao. Uske ulice Fanara bile su tihe i mračne, ali Jašim je svoga pratioca kroz njih vodio instinktivno, povremeno zastajkujući da opipa ugao, ili da mu blago spusti ruku na rame. Jedan veliki pas zarezha na njih iz mraka, a zatim sve do pristaništa ne sretoše nikakav drugi znak života: grad kao da je bio nenastanjen.

Dole, preko tamne vode Zlatnog roga, svetlucala je Pera. Lampe su se lagano njihale na drškama kajaka privezanih uz keje, gde je grupica grčkih čamdžija sedela među koturima konopca, korpama i mrežama, mrmljala i pušila lule koje su se crvenkasto sjajile u mraku. Dalje niz Rog ljuljalo se nekoliko usidrenih brodova, s fenjerima na pramcima. Voda je mračno zapljuskivala stubove za koje su kajaci bili vezani.

Jedan čamdžija se ispravi lako kao mačka i istupi napred.

„*Ca d'Oro?* Znam taj brod. Usidren je iza rta. Obojica?“

Jašim objasni da putuje samo jedan, i ugovori cenu. Rukovao se s Lefevrom i sačekao da se ovaj smesti na dnu

kajaka s torbom na kolenima. Tada čamdžija isprazni lulu, zauze položaj na krmi kajaka i odgurnu ih izvežbanim trzajem zgloba, koji krhko plovilo otisnu u pomrčinu.

Jašim mahnu rukom u znak pozdrava, uveren da će ga Francuz videti pod prigušenim svetlima pristaništa. Pomislio je na svog prijatelja Palevskog: biće zadovoljan kad čuje priču. Bolje rečeno, zadovoljan što više nikada neće morati da vide Lefevra.

Osmehnuo se. Svetlo kajaka se stopilo s pomrčinom, pa on spusti ruku, okrenu se i pođe kući.

Nakrivljena pod uglom dovoljno širokim da propusti pešaka, kolska kapija rezidencije poljskog ambasadora imala je zardale šarke a grb na gvozdenom štitu bio je oguljen. Izgleda da je kapija, kao i sama Poljska, predstavljala samo ideju: svakako nije bila otvarana da propusti kola još od osamnaestog veka, kada je Poljska podlegla teritorijalnim pretenzijama svojih pohlepkih i moćnijih suseda. Nekada je ispred te kapije stražario janičar, ali janičari su brutalno razbijeni 1826. godine, i nakon toga niko nije ni pomislio da zameni čuvare. Istina, posetioци su bili veoma retki.

Kad je stigao pred kapiju, Jašima iznenadi stražar, koji je stajao prekrštenih ruku, preprečivši mu put. Bio je sitne građe za taj posao i imao je musavo lice; preko grudi je držao štap a pogled mu je govorio kako ne trpi suprotstavljanje.

Jašim se učtivo nakloni.

„Ime mi je Jašim. Je li njegova ekselencija ambasador kod kuće?“

Omaleri stražar spusti ruke, naglo se okrenu na bosoj peti, i ukočeno zakorača prema ulaznim vratima, gde zauze položaj u podnožju stepenica. Jašim klimnu glavom i prođe pored njega. Na vrhu stepeništa odgurnu vrata, koja se uz škripu otvoriše.

„Ne trudi se da kucaš, proklet bio“, doviknu glas iz zamračenog hodnika. „Samo napred, upadaj.“

Jašim posluša. Stanislav Palevski, poljski ambasador u Visokoj porti, naslanjao se na ogradu i ironično salutirao u znak pozdrava.

„O, to si ti, Jašime! Sve je u redu. Uđi unutra. Otkako sam izgubio ključ, stalno pronalazim potpune strance kako mi se muvaju po kući.“

„Učinilo mi se da te prilično dobro čuvaju.“

„Čuvaju? Pretpostavljam da misliš na porodicu Zani. Daaa. Momčić obećava. Više nego što se može reći za njegovog oca. Dođi gore.“

Jašim pođe za starim prijateljem do dnevne sobe, gde pozvoniše za čaj. Jašim podvi noge na jednoj od ambasadorovih probušenih kožnih fotelja dok se Palevski ushodao između neuredne police s knjigama i portreta kralja Jana Sobjeskog.²⁰ Marta uđe noseći poslužavnik, i Palevski joj odsutno klimnu. Jašim im nasu čaj.

Kad je Marta izašla, Palevski se okrenu i reče:

„Šta misliš o Marti, Jašime?“

Jašim izvi obrvu.

„O Marti?“

„Mojoj domaćici.“

„Znam ko je Marta, Palevski. Poznajem je godinama.“

„Da. Da, naravno. Pa, malo sam zabrinut za nju.“

„Misliš li da je bolesna?“

„Bolesna? Ne, mislim da nije. Samo ima nešto - počela je - o, ne znam Jašime, ali postala je nekako čudna. Polovinu vremena sanjari. Pojavim se iza ugla i vidim je naslonjenu na metlu kako zuri u prazno. I plače.“

„Plače?“

„Brizne u plač. Pitam je nešto, a ona sva pocrveni i pobegne. U stvari, Jaše, pomišljam da nije srećna.“

„Shvatam.“

„Misliš li da je zato dovela Zanije?“

„Porodicu u konjušnici? Da, radi društva. Možda si u pravu.“ Palevski se zamisli. „Ne bih rekao da su baš druželjubivi. Gospođa Zani čitav dan provodi unutra, čisteći kuću, a deca lenčare u dvorištu. Dečko ne govori, iz nekog razloga. Mislim da nije nem, samo neće da priča. Prilično čudno. Ali izgleda da Marta veoma voli tu decu, pa ne prigovaram. Njena zamisao je bila da ih dovede. Da im pruži krov nad glavom. Devojčica voli da joj pomaže oko kuvanja.“

„Šta je s ocem?“

„Zanijem? Kad se uselio, sav je bio zahvalan i samo se

---

²⁰ *Jan III Sobjeski (1629-1696) bio je poljski kralj i veliki vojvoda od Litvanije. (Prim. prev.)*

osmehivao. Onda je otišao i pridružio se vodarskom esnafu. Postao je vodar. Toliko o svim onim sitnim popravkama koje je trebalo da obavi.“

„Zani se pridružio vodarima? Mislio sam da se moraš roditi u takvoj porodici da bi se uključio u posao.“

Palevski odmahnu glavom.

„Takvo je pravilo, tačno. Ali ako vodar umre bez naslednika, dozvole nekom drugom da otkupi njegovo mesto. Pod uslovom da je Albanac. Pretpostavljam da ima rođaka ili nekog drugog ko ga je predložio. Ali slušaj, dosta o Zaniju“, dodade, odmahnuvši rukom.

Na trenutak kao da je zaboravio na Martu, pa mu, umesto toga, Jašim ispriča za Lefevrov tajanstveni dolazak - i odlazak.

„A četrdeset pijastera?“ Palevski podiže obrve. „Pretpostavljam da ih više nećeš videti. Zaista, Jašime, trebalo je da nateráš tog nitkova da ti vrati novac.“

Jašim uzdahnu.

„Pokušao sam.“

„Ali ne baš ozbiljno.“

„Ne, ne ozbiljno.“ Kako da objasni prijatelju kako je jedan pogled na Lefevrovu bednu torbu u potpunosti izmenio njihov odnos? „Smatraču to taksom. Ovom gradu će biti bolje bez čoveka kao što je Lefevr.“

Palevski klimnu.

„Pitam se iz kakve se situacije ovog puta izvukao“, reče.

Jašim okrenu glavu i zagleda se kroz prozor. Nebo je bilo plavo s tragovima crvenila. Lišće visterije šuštalalo je ispred prozora, ptičica se ljuljala na grani i žustro doterivala svoje perje.

„Nije imao ništa, koliko sam mogao da primetim“, tiho izgovori Jašim.

Palevski frknu.

„To ti misliš. Sve pomišljam da odem gore i proverim one nesretne glave. Verovatno je tražio od čamdžije da ga negde iskrca. U svakom slučaju, pitam se zašto je uopšte dolazio.“

„Hmm“, promrmlja Jašim. „Po knjige, pretpostavljam.“

Stare rukopise.“

„Stare knjige? Teško da to objašnjava njegov strah. Verujem da je lovio nešto mnogo veće od toga, pa su se okomili na njega. Šta je bilo?“

Jašim se odjednom okrenu, namršten.

„Nešto se čudno dogodilo dok sam jutros dolazio ovamo. Kapetan broda *Ca d'Oro*, video sam ga ispred riblje pijace. Mislim da je to bio on. Ugledao sam ga samo na trenutak, a onda se izgubio u gomili.“

„Plovidba je odložena?“

„Ne, proverio sam. *Ca d'Oro* je isplovio.“

Palevski spoji vrhove prstiju.

„Pa, znaš kakva je Pera ovih dana. Ima više Italijana nego sahrana s verglašima. Svih je više. Polovina su stranci, a druga polovina Grci koji se pretvaraju da su stranci.“

Jašim se nasmeši. Pre dvadeset pet godina, kad je Palevski stigao da preuzme svoje mesto, stranci su bili retki, čak i u Peri. Danas su ih pune ulice - mornara, krojača, trgovaca, šeširdžija, prevoznika, starih vojnika, čak i protestantskih sveštenika. Više nije neobično biti stranac.

Mnogi su bili ološ kao i u svakoj mediteranskoj luci, ljudi mutne prošlosti koji su se dovukli ovamo da izvode svoje smicalice i prevare a da se uopšte ne boje da će biti uhvaćeni.

Sredozemlje je bilo kao novčanik, a Pera šav na dnu gde se skupljaju prašina i dlake.

Pre mnogo vekova Turci su dozvoljavali ambasadorima stranih zemalja da sami sude i presuđuju svojim sunarodnicima - mornarima koji su se odali skitnji, slugama koje krađu - veoma mudro uvereni da stranci bolje razumeju jedni druge nego što bi to oni ikada mogli; takođe, nisu želeli da strani zločinci koče točkove turske pravde. Sada, pošto je u gradu već bilo toliko mnogo stranaca, situacija je izmicala kontroli. Mnogi ljudi koji su se pozivali na eksteritorijalna prava nisu uopšte bili stranci - Englezi rođeni u Grčkoj, na primer, čija dokumenta jesu bila uredna, ali Engleskoj nikada nisu prišli bliže od istanbulskih dokova; Krfljani koji su zahtevali zaštitu od francuskog ambasadora a nisu govorili ni reč francuskog;

ostrvski Grci na čijim jarbolima su se vijorile holandske zastave iako nikada nisu plovili dalje od Jadranskog mora. Polovina domaćeg brodarstva u turskim vodama bila je zvanično van turske nadležnosti. A bilo je gotovo besmisleno očekivati od britanskog ambasadora da sudi nekom malteškom koljaču koji turskoj policiji ispred nosa maše papirima o naturalizaciji: Britanci čak nisu ni imali zatvor u krugu ambasade.

„Siguran sam da bi se moglo naći desetak Italijana koji izgledaju kao tvoj kapetan, i koji upravo ovog trenutka lutaju ulicama“, umirivao ga je Palevski. „Ili je to, ili su vlasnici broda morali da ga zamene u poslednji čas.“

„Malo verovatno - brod je registrovan u Palermu, tako da vlasnici...“ Jašim zastade. Spremao se da kaže kako su vlasnici verovatno daleko na Sardiniji, u Napulju ili na Siciliji.

„Verovatno je u pitanju neka ovdašnja grčka firma“, primeti Palevski mirno. „Napuljska zastava, eksteritorijalna prava, sve to. Menjaju kapetane iz ovog ili onog razloga.“

Nit zebnje koja se uvukla u Jašimove misli još otkako je ugledao Italijana na ribljoj pijaci upravo se zategla. Stisnuo je usne.

„Razvedri se, Jašime, nismo na tvojoj sahrani“, umirivao ga je Palevski. „Uostalom, Grci su rođeni mornari. Odvešće tvog neugodnog prijatelja kući u jednom komadu.“

„Grci - da“, odvrati polako Jašim. Lefevr je želeo bilo koji strani brod, bilo koji - samo da nije grčki. Ali to je bilo uveče, kad je izgledao više mrtav nego živ. Narednog dana bio je prilično napet zbog svega. Mora da je bio premoren, previše uzbuđen.

Pilav *in bianco*, pomisli Jašim, to mi treba. Pilav i zdrav, čvrst san.

„Čašica šerija“, izjavi Palevski, ustajući s fotelje.

„Zaista, Jašime, trebalo bi da slavimo što je otišao, a ne da se sekiramo zbog njega. Šta kažeš?“

„U pravu si“, odgovori Jašim. „Ja ću samo jednu.“

I tako je i uradio, primoravajući Palevskog, kako mu je ovaj prigovorio, da pije za obojicu.

Jašim je lagano koračao preko Hipodroma, prema obelisku koji je pre petsto godina car Konstantin doneo iz Egipta. Poklon za njegovu ljubavnicu Vizantiju rekao bi Lefevr. Pitao se kakvo su značenje imale te hijeroglifske ptice, oči koje ne trepću, šake i stopala uklesana nezemaljskom preciznošću u blistavi kamen.

Zastade na trenutak u senci obeliska, i dotače mu postolje. Trajanov stub je stajao pedeset metara iza, tanak stub od hrapavog kamena, išiban vremenom i pričvršćen velikim bronzanim stegama, izrezbaren prikazima balkanskih osvajanja ovog rimskog cara i zbijenih legionara sa šlemovima i isukanim kratkim mačevima; topot konja, ponižavanje vođa i kraljeva, ljuljanje mostova preko reka, lelek žena. Prizore je bilo teško odgonetnuti; kamen je bio mekši.

Arapski trgovci su ispod njega postavili širok zeleni šator na držačima. Prošla je kolona mazgi i kad Jašim spusti pogled na njih, pažnju mu privuče upletena osnova Zmijskog stuba, šuplja i slomljena kao trska: vijugavi prastari oksidisani bakar ne veći od uvenule palme, postavljen na trijumfalnu osovinu između obeliska i stuba.

Bio je napravljen pre više od dve hiljade godina, čudo umešnosti stvoreno da slavi čudo grčke pobede nad Persijancima kod Plateje, s tri strašne zmijske glave koje podupiru veliki bronzani kotao. Vekovima je stajao u proročištu u Delfima, sve dok ga se nije dočepao Konstantin i dovukao ga ovamo da ulepšava njegovu novu prestonicu. Od tog doba vekovi ga nisu štedeli. Kotao je davno nestao; glave su iščezle skoro.

Jašim je znao za Zmijski stub godinama pre nego što je prvi put ugledao bronzane glave u ormaru Palevskog. Zamišljao ih je da liče na prave zmijske glave, sa širokim čeljustima i sitnim, reptilskim očima, tako da je bio zaprepašćen čudovištima čije je okrutne maske te večeri proučavao pod svetlom sveća. Bila su to stvorenja iz mita i

košmara, sa zmijskim zubima i praznim očima koje žude da muče i prožderu svoj plen. Zloba je curila iz njih kao krv.

Jašim se nagnu preko ograde da se zagleda u jamu iz koje se Zmijski stub izdizao. Ostali stubovi stajali su u nivou sa tlom. Je li to bilo zato što su se zmije pojavljivale negde iz dubine, iz nekog mračnog, potisnutog područja našeg uma? Stresao se. Instinktivno se užasavao svega što je pagansko i što podseća na kult. Posmatrane odozgo, obmotane zmije su ličile na bušilicu, zavrtanj koji prodire sve dublje i dublje u strukturu grada, probijajući njegove slojeve jedan po jedan.

Ako biste ga okrenuli tako da namotaji zahvate dublje u zemlju, ako biste pratili zlokobne krivine zmijskih tela od repa nagore, ta zubata čudovišta bi vam bila bliža. Na kraju biste uhvatili sebe kako zurite u te nemilosrdne prazne oči i razjapljena usta, pravo u mračnu stranu mitova i snova: prestrašeni, a zatim progutani.

Jašim ponovo pogleda egipatski obelisk. Izgledao je hladan i povučen, nezainteresovan za sopstvenu sudbinu. Rimski stub je bio potpuno običan: simbol propadanja carstva.

Ali između njih, zeleno-crni namotaji bakarnih zmija upućivali su na mračnu zagonetku, kao mrlja na ljudskoj duši.

Aleksandar Mavrokordato mehanički pogleda niz ulicu a zatim zalupa na vrata drškom svog štapa. Ubrzo začu kako se neko unutra kreće. Pokuca ponovo.

Vrata se otvoriše.

„Efendija Jašim“, izgovori.

Starica klimnu.

„Mislim da je upravo ušao, efendijo. Molim vas, pazite glavu.“

Aleksandar Mavrokordato se sagnu, mada ne dovoljno, i zakorači u mali hodnik, zakačivši glavu.

„Gde ga mogu naći?“

Starica pokaza na stepenice. Mavrokordato poče s mukom da se penje. Na spratu zastade, zatim odgurnu vrata.

Jašim ga iznenađeno pogleda.

„Mogu li da uđem?“ Mladić je zvučao utučeno, kao da je očekivao odbijanje.

„Samo izvolite“, odgovori ljubazno Jašim. „Gotovo da ste već ušli.“

„Majka mi je objasnila gde da vas nađem“, obrati mu se Mavrokordato, ulazeći u sobu. Pogledao je oko sebe i nastavio da šeta ne zaustavljajući se kraj peći, stavio je ruke na sto, prstima prelazio preko šerpi. Onda priđe policama s knjigama, i odsutno poče da preleće prstima preko njih.

„Majka kaže da je vaš posao završen.“ Zavuče ruku u džep i izvađi novčanik. „Evo.“

Dobaci ga Jašimu, koji je sedeo na divanu i zainteresovano posmatrao predstavu. Jašim ispruži ruku i stegnu novčanik. Fanariotski novčanik: težak i zveckav.

„Majka vam je previše ljubazna“, reče on. „Za šta me tačno plaća?“

Mladić se trgnu.

„Nije važno. Smatra da je prenaglila.“ Jašim baci novčanik nazad. Mavrokordato se iznenadi, ali ga uhvati. Odjednom se spetlja i novac pade na pod.

„U tom slučaju, ne naplaćujem.“

Mavrokordato privuče novčanik nogom.

„Izgleda da ne shvatate, zar ne? Moja majka ne želi ništa da zna - ništa.“

„Shvatam. Nismo nikada razgovarali. Nikada me nije izgrdila što sam zakasnio, ni pitala zašto ne nosim fes, niti mi zabranila da pušim.“

„Tako je“, oprezno odgovori mladić.

„Veoma čudnovato, ali znate li šta jedino stvarno nije uradila? Nije razgovarala sa mnom o plaćanju. Uzmite vaš novac, gospodine Mavrokordato, pre nego što počnem da se prisećam kako ste ipak bili ovde.“

Jašim se ne pomače s divana. Mladić ljutito šutnu novčanik, i on tupo udari o zid.

Zatim izjuri napolje, zalupivši vrata za sobom.

Nevolja s decom kojoj se stalno govori šta treba a šta ne treba da rade, pomisli Jašim, jeste u tome što odrastu nesposobna za samostalno razmišljanje.

Noćni stražar koji je patrolirao ulicama Pere bio je naviknut na lavež pasa. Dok je prilazio pod bledom svetlošću sopstvene lelujave lampe, šugave životinje bi se dizale iz senki, iz ulaza i s trotoara, i njihov ritualni protest se nastavljao dugo nakon što bi on prošao. To se, bez daljeg, pretvorilo u čistu formalnost: u besmisleni ceremoniju koja je davno prestala da ima bilo kakvo značenje i za pse i za stražara.

Iz tog razloga ga je, kad je skrenuo u ulicu u kojoj se nalazila francuska ambasada, iznenadila tišina. Nekoliko trenutaka je stajao mirno, češući se po glavi, dok se lampa ljuljala na vrhu štapa i povremeno bacala slabašan žučkasti odsjaj preko nedovršenog puta.

Tada, kroz tišinu, začu tihi zvuk cviljenja i kidanja. On podiže lampu i zagleda se ispred sebe u tamu.

Istanbul nije grad koji se rano budi; samo oni pobožni, podstaknuti mujezinima, primećuju zoru kada počne da se javlja s planina iza Uskudara. Doktor Milingen, koga samo što nisu pozvali iz francuske ambasade, spavao je, teško dišući i sanjajući Atinu. U blizini, u poljskoj rezidenciji, Stanislav Palevski je hrkao među jastucima, obučen u ogromnu staru noćnu košulju. Kod Bosfora, spavao je sultan, obraza priljubljenog uz grudi čerkeske odaliske koja se s mukom odupirala iskušenju da zaspi, jer je dobro znala da ima jedan mali nedostatak: hrkala je otvorenih usta. Kod Zlatnog roga, bdela je i gospođa Mavrokordato, trudeći se da protumači noćne more svog muža. Jašim je spavao mirno, napola obučen, pokriven starim ogrtačem. Spavao je i Malakijan, dok je Jorgos, prodavac povrća, lebdeo između jave i sna.

Ogist Boje, otpravnik poslova u francuskoj ambasadi, bio je budan, obučen, i s prozora u prizemlju naginjao se u dvorište, brišući s brade trag povraćanja čipkastom maramicom. Izbljuvak mu je bio redak i smrdeo je na žuč i kafu. On povрати ponovo; želudac mu se okrenuo, i srebrnasta nit pljuvačke skliznu mu sa usana na hladnu kaldrmu pod prozorom.

„Vratite nazad čaršav“, naredi slabašno. Začu se zvuk navlačenja čaršava, i Boje se okrenu s maramicom na ustima.

„Pošaljite po doktora Milingena. I možete odneti... odneti torbu u moju kancelariju.“

S pogledom čvrsto usredsređenim na vrata i maramicom na ustima, oteturao se iz sobe. Sredovečni oficir još jednom pogleda dole, na krvav čaršav, primećujući kako su mrlje ponovo zasjajile u dodiru s ranama mrtvaca, a onda se ljutito sagnu i podiže kožnu torbu. Taj Boje je običan klinac, pomislio je. Trebalo je da bude tamo, sa carem, kod Vaterloa. *La Gloire!*²¹ Ne zbog slave, ne. Ali bi se bar navikao na leševe.

---

²¹ Franc.; Slava. (Prim. Prev.)

On zatvori vrata, nehотиčno se prekrsti, i ode da pronade slugu.

Par belih pamučnih rukavica tresnu o sto tako da šoljica kafe zazveča. Jašim ispruži ruku i podiže pogled. Iznad njega je stajao Palevski.

„Prijatelju dragi! Izvoli, sedi.“ Jašim mahnu vlasniku kafane. „Kafu. Neka budu dve.“ Namrštio se na Palevskog. „Jesi li bolestan?“

„Bio sam i bolje“, odvrati ambasador glasom tako tihim da je ličio na šapat. „Jesu li obe kafe moje? Dobro.“

Bilo bi preterano reći da se Palevskom vratila boja u obraze čim je ispio kafu, jer su oni uvek bili bleđi, kao bez kapi krvi; ali kad je ponovo progovorio, glas mu beše čvršći.

„Čudne vesti donosim, Jašime. Upravo dolazim iz francuske ambasade. Noćni stražar je sinoć pronašao telo, skoro na samom njihovom pragu. U pitanju je jedan od njihovih.“

„Kako neobično.“

Palevski okrenu glavu i dade znak vlasniku kafane.

„Ja... bojim se da ti se ovo neće dopasti. Radi se o Lefevru.“

Jašim se bezizražajno zagleda u njega.

„Ne može biti.“

Palevski slegnu ramenima.

„Plašim se da je tako. Ambasadi je potrebna tvoja pomoć za razgovor s Portom“, obavesti ga. „Lefevr je bio francuski državljaniin, tako da je tehnički on njihova odgovornost. Ali treba obavestiti vlasti, a ambasador je zabrinut što niko od zaposlenih prevodilaca ne zna koje konce treba povući. Takođe, ne želi da umeša previše ljudi. Telo je, očigledno, u užasnom stanju.“

„Video sam Lefevra kako odlazi“, bio je uporan Jašim.

Palevski na ovo ne obrati pažnju.

„Očekujem da će doktor Milingen povesti istragu. S kim se viđao, kuda je išao, takve stvari. Zato ćeš im trebati tamo. Možda si ti poslednja osoba koja ga je videla živog.“

„Otišao je kajakom pravo ka brodu“, reče Jašim.
Palevski slegnu ramenima.

„S Lefevrom nikada nisi bio načisto. Francuski ambasador smatra kako se ja ovde dobro snalazim. Nazvao me je jutros u avetinjski čas da me zamoli za savet. Predložio sam tebe.“

Jašim polako reče: „Dugujem nešto Lefevru. Bio je slabić, ali...“

Palevski klimnu.

„Verovao ti je. Žao mi je, Jaše.“

Jašimov hladnokrvni pregled ostataka Lefevrovog tela samo je učvrstio Ogista Bojea u uverenju kako su Turci neosetljiv narod. Lefevrovo lice beše oprano i sad je predstavljalo još stravičniji prizor nego kad je bilo prekriveno krvlju i komadićima pokidanog mesa. Turčin ga, primeti Boje, proučava s gotovo neumesnim strpljenjem; u jednom trenutku je uhvatio mrtvu glavu za uši i okrenuo je tako da se grozno ispupčene očne jabučice zagledaše pravo u Bojea, a niz krvavih zuba kao da se kezio na njega. Kada se Boje ponovo okrenuo, Jašim je pregledao šake i stopala, što su delovala živo u poređenju s unakaženim telom za koje su bile pričvršćene. Dežurni oficir pokretom predloži Jašimu da pregleda čitav leš. Čak i tada, pregledajući zastrašujuće rane, on samo skupi usne.

„Dobri doktor...“, nagovesti Jašim, ispravivši se.

„Doktor Milingen će uskoro stići“, reče brzo Boje. Što pre to bolje, pomisli: želeo je da ovaj užas pod hitno preda u ruke ovlašćenog stručnjaka.

„Čudno da psi tako nasrnu na lice“, razmišljao je Jašim naglas. „Bilo je previše izloženo, pretpostavljam. Nosa nema, brada otkinuta, dok uši uopšte nisu ni pipnuli.“

Boje oseti kako mu se mučnina vraća. Jašim pođe za njim napolje, pomerivši se u stranu čim je shvatio da Boje tiho povraća u maramicu.

„Nije mi sasvim jasno zašto je telo doneto u ambasadu“, poče Jašim nakon odgovarajuće pauze.

Boje uz bolnu grimasu pokaza na kožnu torbu.

„Stražar je ovo našao pored... pored tela. Kao što sam rekao, gomila njegovih posmrtnih ostataka nalazila se ispod nekih dasaka i greda, na gradilištu odmah iza ugla. Psi...“ On ponovo začuta. „Stvari iz torbe bile su razbacane okolo. Pretpostavljam da je ubica tražio novac. U svakom slučaju, stražar je prepoznao strani rukopis. Naravno, nije znao da je u pitanju francuski. Verovatno smo mu svi mi isti, a i bili smo

najbliži.“

„Da“, složi se Jašim. „Verovatno je bila slučajnost.“ Konačno naglas postavi pitanje koje ga je mučilo još od kafane. „Niste ga očekivali ovde, zar ne?“

„Lefevra? Ne bih rekao, gospodine.“

„Zato što je bila noć?“

„Zato što...“ Boje je oklevao. „Pa, nismo očekivali da ga vidimo. Noću, naravno.“

„Ali gospodin Lefevr nije bio naročito *comme il faut*?“²²

Boje duboko udahnu kroz nos.

„Bio je francuski državlja- nin“, odgovori.

Jašim ponovo pogleda torbu. Setio se kako ju je pre tri večeri Lefevr gotovo pokidao dok je otvarao, razbacujući sadržaj po podu. Ponovo oseti neželjenu bliskost s mrtvim čovekom, teret posebne obaveze. Maksimilijan Lefevr mu se nije sviđao. Ali plašio se za svoj život i verovao je da će ga Jašim spasti. U Jašimovoj glavi to je postala obaveza gostoprimstva: zadatak koji nije izvršio, spletom grotesknih okolnosti.

U torbi su još uvek bile knjige koje mu je Lefevr pokazao, zajedno s neukoričenim primerkom Balzakovog *Čiča Gorija* čiji je hrbat bio hrapav i šavovi su počeli da se razilaze. Bila je tu I košulja koju je nosio pre dva dana; manžetne i okovratnik su joj bili prljavi i smrdela je na znoj mrtvacu. Nešto donjeg veša. Jašim vrati knjige u torbu, zajedno s prljavim vešom. Obrisa ruke o ogrtač.

„Ništa više? Samo torba?“

„To je sve što je stražar doneo.“

Sluga siđe i šapnu nešto Bojeu u uho.

„Možemo se sada popeti do ambasadora, gospodine.“

---

²² Franc.; ispravan, korektan, u skladu s normama.(Prim. Prev.)

Francuski ambasador podiže pogled iza svog radnog stola.

„Koliko sam shvatio, vi ste poznavali tog Lefevra.“

„Vrlo površno, vaša ekscelencijo. Gospodin Palevski ga je jednom prilikom doveo kod mene na večeru.“

„To onda nije bilo neko naročito poznanstvo“, složi se ambasador.

Jašim je oklevao.

„Mada, nekoliko dana kasnije, ponovo mi se pojavio pred vratima. Bio je preplašen i zbunjen, ali me je zamolio da mu pronađem brod za Evropu, što je pre moguće. Narednog dana, kad sam tako i učinio, raspoloženje mu se izgleda popravilo.“

Ambasador podiže prst. „Recite Bojeu da uđe“, reče. „Niste bili prijatelji?“

„Ne. Samo sam pokušao da mu pomognem“, objasni Jašim. „Izgledao je veoma nervozno. Gotovo kao da je poludeo. Brod je trebalo da isplovi juče ujutru. *Ca d’Oro*, iz Palerma. Kako je stigao ovde, u Peru, zaista ne znam.“

„I vi ste ga ispratili na brod?“

„Preksinoć sam ga ukrcao na kajak u Fanaru. Pretpostavio sam da je otišao iz Istanbula.“

Boje uđe sa sekretarom. Sekretar spusti papir na sto, i ambasador ga prstima izravna s ivicom stola.

„*Enfin*.²³ Kao glavni predstavnik Kraljevine Francuske, dužnost mi je da se pobrinem da se pravedno postupa prema francuskim državljanima, koji su u ovom carstvu pod mojom nadležnošću. Čovek je pronađen na mestu gde nije trebalo da bude, ubijen na bizaran i varvarski način. Moramo napraviti izveštaj o njegovom kretanju, naravno. Doktor Milingen je obavio preliminarni pregled. Kaže da su Lefevra ubili preksinoć.

---

²³ *Franc.; jednom rečju, ukratko. (Prim. Prev.)*

En effet,²⁴ one noći kad ste ga ispratili do kajaka.“

„Je li siguran?“ , upita Jašim.

„Iskreno, ne znam. Pretpostavljam da doktor ima svoje metode. Uzimajući u obzir njegovo mišljenje, i ono što vi kažete, gospodine Jašime, izgleda da je nesrećni arheolog poslednja dvadeset četiri časa svog života proveo u vašem stanu.“

Jašim zausti da odgovori, ali ambasador nastavi:

„Da zaključimo, gospodine, samo je troje ljudi moglo znati gde će gospodin Lefevr biti te noći. Uključujući, naravno, samog Lefevra“, dodade uz ironično otezanje. „I brodski kapetan - izabran nasumce, u luci - koji verovatno nije poznao Lefevra.“

Ambasador se napola okrenu na stolici kako bi razmenio poglede s Bojeom, koji se blago nakašlja. Ambasador se palcem poigravao uglom papira koji mu je ležao na stolu. Nije dizao pogled.

„Ko što ste reldi, *Ca d'Oro* je juče isplovio. To je potvrđeno. Za mesec-dva, ako se vrati, možda ćemo saznati nešto od njegovog kapetana. U međuvremenu, gospodine Jašime, vi tvrdite kako niste dobro poznavali arheologa. Kažete, hm, da se plašio. Ali vama je očigledno verovao. Zašto?“ Ambasador lagano podiže pogled sa stola.

Jašim se osećao kao običan posmatrač, kao da gleda ovaj razgovor s nekog drugog mesta. Začu sebe kako kaže:

„Ne znam.“

Ambasador pucnu jezikom.

„Smatram ovu situaciju veoma čudnom. Naravno, moraćemo pripremiti izveštaj. Međutim, pod ovakvim okolnostima, smatram kako vaše prisustvo neće biti neophodno. Radije bih da istražujemo u saradnji s vlastima, drugim kanalima.“

Jašim se nije sećao kada je poslednji put pocrveneo. Ustade i nakloni se dostojanstveno koliko god je mogao, ali čim se našao u dvorištu, skrenu sa staze i nasloni se rukom

---

²⁴ *Franc.;u stvari. (Prim. Prev.)*

na zid.

Toliko toga mu je prolazilo kroz glavu da je zaboravio na glavno pravilo svoje profesije, ako je to uopšte bila profesija: da proba da razmišlja na način onog drugog. Ambasadorove aluzije, shvatao je, nisu bile potpuno besmislene. Čudna situacija, zaista: u sličnim okolnostima, možda bi i on doneo isti zaključak. Jašim, veza između Porte i francuskog ambasadora! Dakle, sad je mogao da zaboravi na tu mogućnost.

On povi ramena i zakorači na ulicu. Nekoliko metara dalje naiđe na hrpicu peska posutog po kaldrmi. Jašim je stajao u tišini, razgledao okolo, pomalo se nadajući da će primetiti nešto što je stražar prevideo u mraku.

Moraćemo pripremiti izveštaj.

Ambasadorov izveštaj sve menja. Njegova obaveza prema senima pokojnika bila je lična - ali je sada, na njegov užas, dospela pod budno oko javnosti. Znao je šta će taj izveštaj sadržati: pojedinosti bizarnog divljaštva počinjenog nad francuskim državljaninom na ulicama Pere; osvrst na misteriju u vezi s Lefevrovim poslednjim danima, i na brod koji je već otplovio. A u srcu čitave misterije, naravno, nalaziće se i neki sumnjivi podaci o samom Jašimu. Nejasna uloga koju je imao: Jašim i brod; Jašim i njegovo čudno poznanstvo s pokojnikom; Jašim, poslednja osoba koja je Lefevra videla živog. Veza između njega i mrtvacu postaće izvor šaputanja, glasina, nagoveštaja.

Sultanovo ogromno domaćinstvo podelile su klike i zave-re; u palati, od izbora prijatelja zavisi i ko će ti biti neprijatelji. Jašim je bio poverljiv evnuh. Neko ko diskretno rešava sultanove poteškoće. Ali sultan je umirao; i u palati je bilo i onih koji nisu cenili Jašimov trud.

Nije bilo potrebe da kažu kako je Jašim ubio Lefevra. Dovoljan je bio i oblačić sumnje - prašina koju će podići izveštaj francuskog ambasadora. Odmahivanje glavom iii rukom, mrštenje: dovoljno da ga osude.

Moćni prijatelji bi ga odbacili za tren oka. To nije stvar izbora, već opstanka. Ljudi koji od njega zavise - kao što je bio

slučaj i sa Lefevrom - potražiće novog zaštitnika.

U Jašimovu podsvest usadila se misao da ga je Palevski poslao ravno u zamku. Nije podsticao tu misao; ali dopustio joj je da mu bar malo olakša tugu koju je osećao.

Jašim se uhvati za glavu. Bio je prespor: prespor da spase jedan život, prespor da spase sopstveni ugled; greška Palevskog mu je oduzela prostor za manevar.

Koliko će ambasadoru biti potrebno da sastavi izveštaj? Nekoliko dana, najviše.

Znači, nekoliko dana je sve što ima. Da pronađe ubice, i da spase samog sebe.

Francuskom ambasadoru nije mnogo stalo do dokaza. Čovek je ubijen, jedan ne naročito ugledan Francuz; njegova obaveza kao predstavnika vlasti jeste da sastavi izveštaj za odgovarajuće organe u Istanbulu. Možda turski gospodin, prijatelj Palevskog, zna više nego što priznaje; možda je čak i odgovoran. Pera svakim danom postaje sve opasnija: tako je. Opreznost je neophodna.

Ambasador nije zastao da razmisli, kao što je to učinio Jašim, da proveri ima li njegov zaključak veze s istinom. Lefevr, kapetan i Jašim: sva trojica su unapred znala gde će Lefevr biti te noći. Ali to je takođe mogao znati svako ko je bio u mogućnosti da pregleda brodski dnevnik; i čamdžije koje su ga videle kad je odlazio.

Jašim se smesti na dno kajaka. Čamdžija se odgurnu uz pomoć dugačkog vesla.

„Kuda, efendijo?“

„Fanar kapi“, odvrati Jašim. Pristanište u Fanaru. Čamdžija klimnu: bio je Grk, a Grci su voleli da odlaze u Fanar.

Četiristo godina Fanar je bio sedište pravoslavne Patrijaršije, duša grčkog Istanbula. U gradu gde se mešalo mnoštvo rasa i religija, Patrijaršija je bila veza s vekovima pre turskog osvajanja, kad je Konstantinopolj predstavljao središte hrišćanskog sveta. Hiljadama godina, pod okriljem crkve, vizantijski carevi su se ponosno predstavljali kao božji miropomazani vladari na zemlji, veći od papa i patrijarha, obuzeti neprekidnim smenjivanjem molitvi i razmetanja. Taj ciklus su prekidale samo uzurpacija vlasti, izdaja, nasilna smrt, državni udari, ubistva i podli politički potezi koje tirani širom sveta obožavaju.

Trošne stepenice vodile su do ulubljenih vrata koja su preživela svašta otkako je poslednji vizantijski car nestao u svojim ljubicastim cipelama, dok su se turske trupe pentrale po zidinama opustošenog grada. Iza tih vrata nalazio se

centralni deo složenog mozaika pravoslavne vere, koja se širila od pustinja Mesopotamije i luka na Egejskom moru do planina na Balkanu i duž bazaltnih stena Crnog mora; sve što je ostalo od moći i slave drugog Rima, grada Konstantina i Justinijana; sve što je preživelo bitku ikonoboraca i idolopoklonika, izdaju Latina i ratnu veštinu Turaka.

Jašim je zurio u velika vrata, a zatim se zaputio ulicom do manje kapije koja je poslednjih sedamnaest godina služila kao glavni ulaz u Patrijaršiju. Velika vrata su bila zapečaćena u znak poštovanja prema patrijarhu Vartolomeju, koji je po sultanovom naređenju bio obešen o njihovu gredu za vreme grčkih pobuna 1821.

Na ulazu zatraži prijem kod arhimandrita.

Grigorije je bio u svojoj privatnoj kancelariji: gojazan muškarac s gustom bradom u crnom ogrtaču.

„Jašime - anđele!“ Grigorije raširi ruke preko stola zatrpanog paketima i papirima obmotanim ljubičastom trakom.

Izraz anđeo bila je Grigorijeva mala šala; i to ne jedina koju je delio s Jašimom. Kako mu je Grigorije jednom prilikom objasnio, vizantijska ikonografija predstavljala je anđele kao evnuhe. Anđeli su se nalazili na pragu između ljudi i boga; evnusi, između muškaraca - i žena. I jedni i drugi su bili posrednici, posvećeni služenju drugima.

„Dobro izgledaš, Grigorije“, reče mu Jašim.

„Znaš i sam da sam debeo i ružan, Jašime. Ali, na svu sreću, pred bogom smo svi jednaki.“

Pre mnogo godina on i Jašim su radili za istog gospodara, fanariotsku kneževsku porodicu Ipsilanti. Grigorije, nekoliko godina stariji, podsmevao se Jašimovom provincijalizmu, dodeljujući mu besmislene poslove i mučeći ga pohotljivim pojedinostima svojih osvajanja. Te prostačke priče su iznad svega ljutile Jašima.

Jednog dana Grigorije je preterao. Jašim je zavrnuo rukave i tukli su se kroz kuhinju i dvorište.

„Bilo je krajnje vreme da neko tog balavca nauči pameti“, rekao je glavni konjušar dok je slao Jašima na

razgovor sa Ipsilantijem.

Ali nakon toga njih dvojica su se zblížila. Čak su, na neki način, postali i prijatelji. Kad je patrijarh obešen i na ulicama su izbile pobune, Jašim je pomogao Grigoriju da pobjegne iz grada.

„Hoćeš li popiti kafu s nama?“ Grigorije pozvoni. „Škola cveta“, dodade.

„Drago mi je.“ Pre dve godine iskrasao je problem oko planova da se proširi grčka škola za dečake, i Jašim je pomogao da se sve sredi.

Nekoliko minuta su razgovarali, pili kafu, izbegavali osetljive teme. Konačno, sveštenik spusti praznu šoljicu na tanjirić.

„Drago mi je što te vidim. Što možemo ponovo da popričamo.“

Jašim udahnu.

„Čuo si za glasine u vezi sa sultanom?“

Grigorije pogladi bradu.

„Veoma je bolestan.“

„Tako sam i ja čuo. Možda tek poneki starac pamti kad je neki sultan poslednji put umro na ovakav način. Selima su ubili u Topkapiju.“

„Mahmud je tada bio samo dete. Naravno. Sad već dugo vlada.“

„Vladao je, ali ne i upravljao. Gotovo dvadeset godina bio je pod kontrolom janičara, svoje sopstvene vojske.“

Grigorije se namršti.

„Znači, on nije bio odgovoran za ono što se dešavalo pre nego što je uništio janičare? Ne može mu se pripisati ubistvo patrijarha Vartolomeja?“

Jašim odluči da na ovo ne odgovori.

„U gradu vlada raspoloženje kakvo nikada pre nisam osetio, Grigorije. Pogledaj novac. Sultan lagano umire, a ljudi se plaše novca. Vrednost mu svakodnevno opada.“

„Ja sam sveštenik, nisam bankar.“

Jašim okrenu glavu i zagleda se kroz prozor.

„Naveo sam to samo kao primer“, nastavi polako.

„Nekada je smrt sultana zaustavljala časovnike. Samo sin koji je mogao pridobiti janičare, preuzeti kontrolu nad riznicom i osvojiti podršku sveštenstva dolazio je na njegovo mesto.“

„Varvarsko uređenje“, primeti Grigorije.

Jašim se ne zbuni.

„Kad su janičari ubili Selima, preuzeli su vlast pre nego što je iko stigao nešto da preduzme. Ali Mahmudova bolest baca senku na Istanbul.“

Grigorije uzdahnu.

„Pre toliko godina, kada si mi pomogao da se izvučem odavde, lutao sam po bugarskim manastirima. Život mi se promenio. I vratio sam se. Znaš li zašto?“

„Da pristupiš crkvi“, odgovori Jašim.

„Da pristupim crkvi“, ponovi Grigorije, klimajući glavom u znak odobravanja. „Naravno.“ Zastao je. „Vratio sam se, efendijo Jašime, zato što je ovo moj grad. Mi Grci ne upravljamo njime, priznajem. Ali on upravlja nama. Mene ovaj grad ne podseća na ono što smo bili. Grad umetnosti? Koješta! Mesto gde smo vekovima trijumfovali - nad varvarima, nad papom u Rimu, nad svim našim neprijateljima - sve do poslednjeg?“ On stisnu usne sa zamišljenim izrazom na licu. „Ne tražimo bitke. Naša briga je duša, misterija života. Nas se ne tiče ko vlada. Slušali smo cara. Slušamo sultana. To je poredak koji nam je odredio Bog, u materijalnom svetu, i Iskupitelj nam je naredio da se pomirimo s tim poretkom. Daj caru carevo, a bogu božje. Tako kaže Biblija.“

Jašim učtivo sagnu glavu.

„Zaista“, nastavi Grigorije, „pre turskog osvajanja imali smo izreku: bolje sultanov turban nego biskupova mitra. Bilo šta samo ne rimski papa. Vi Turci ste samo puki čuvari našeg Konstantinopolja.“

Nagnuo se napred, i duga brada mu se povlačila po površini stola.

„On je grčki zato što su njegovi stanovnici Grci. Zato što je on poprište naših pobeda - i svih naših iskušenja.“

On zamahnu debelim prstom kroz vazduh.

„U ovom gradu su grčki vernici doživeli svoja najgora poniženja. Gubitak zapadnog hrišćanstva - Rim, Ravena, sve to - završio se Velikom raskolom s papom, upravo ovde u Crkvi svete mudrosti, Aja Sofiji. Onda su krstaši 1204. godine opustošili grad: šezdeset godina smo trpeli vladavinu jeretika. Pad grada 1453. i smrt cara na njegovim zidinama. Popriličan spisak. Pretrpeli smo gubitke naših crkava, divljanje gomila, smrt patrijarha - ah, da, kupili smo ovaj grad našom krvlju, i preživeli smo. Konstantinopolj je - kažem to bez namere da bogohulim - naša Golgota.“

Podigao je ruke raširenih prstiju.

„Možda sad razumeš šta mislim.“

Jašim je sedeo veoma mirno. Bio je zadivljen.

Ipak, došao je zbog nečeg drugog.

„Pričaj mi o Hetiri, Grigorije.“

Preko arhimandritovog lica prelete senka.

„Ne znam ko su: hidra s mnogo glava, verovatno. Oni nemaju nikakve veze s nama ovde - ali da, njihovi ciljevi imaju izvesnu podršku u nekim crkvenim krugovima. I izvan njih, u grčkom kraljevstvu.“

Izdaleka se začu tiho zvono. Grigorije skoči na noge i otvori ormar. Unutra mu je visila odora.

„Služim liturgiju“, objasni.

„Mislím da oni plaše ljude, Grigorije“, reče Jašim.

Grigorije provuče ruke kroz mantiju, jednu po jednu, bez ijedne reči. Nije se osvrtao.

„Verujem da postoji nešto što toliko žele da poseduju da su spremni čak i da ubiju“, nastavi Jašim. „Ili nešto žele da zaštite. Neki - ne znam - predmet, ili saznanje. Čini mi se da reaguju čim se neko previše približi.“

„Shvatam.“ Na Grigorijevom licu se čitao prezir. „A ti, anđele - zar se ti ne plašiš za sebe?“

„Plašim se samo sopstvenog neznanja“, pažljivo odgovori Jašim. „Plašim se neprijatelja kojeg ne poznajem.“

Sveštenik nemarno dohvati knjigu s police pored njega. „Tvoj neprijatelj je jedna ideja. Grci je nazivaju Velikom

idejom. Možeš ovo pogledati dok traje liturgija. Nakon toga, knjiga više ne postoji.“ Prebaci ogrtač preko ramena, i okrenu se Jašimu. „Crkva nije umešana u tu tvoju zbrku.“

Gledali su jedan drugog, evnuh i sveštenik. Onda Grigorije ode i Jašim ostade sam, stežući knjigu obema rukama.

Dok traje liturgija. Jašim sede. Knjigu je napisao - bolje rečeno sakupio - doktor Stefanices, nekada lekar na dužnosti u grčkoj vojsci nezavisnosti. Nedavno je objavljena u Atini, prestonici nezavisne Grčke. Papir je bio jeftin; naslov na koricama ispisan zlatnim štampanim slovima bio je malo zamrljan oko ivica.

Jašim nikada pre nije naišao na takvu knjigu - nasumična mešavina proročanstava, predrasuda, lažnih pretpostavki i samodokazujućih argumenata. Pripoveda priču koja počinje slomom vizantijske moći 1453. i nastavlja se preko više stotina stranica, mnogo lažnih početaka i nevažnih upadica, sve do njene konačne obnove pod poslednjim carem, koji je doživeo čudesni preporod.

Jašim je otkrio proročanstva starog patrijarha Tarasiosa, i Lava Mudrog;²⁵ predskazanja Metodija iz Patara; čudnovato proročki epitaf na grobu Konstantina Velikog, koji je osnovao grad pre hiljadu petsto godina; sve zajedno izvrnuto i zašećereno Agatangelosovim vizijama, koji je predvideo kako će grad osloboditi falange plavokosih džinova sa severa, dok će Turci biti proterani iz Konstantinopolja.

To je, znači, ta Velika ideja. Mešavina bogohuljenja I priželjkivanja – ali bile su to opojne stvari, morao je Priznati Jašim, kao da guraš nos kroz kapiju bazara začina. Za Grke koji žele da veruju, ovo bi mogao biti sveti tekst, bez ikakve sumnje.

---

²⁵ *Law VI Mudri – Vizantijski car I pisac, vladao od 886. Do 912. Godine.*
(Prim. Prev.)

U Crkvi svetog Đorđa arhimandrit još jednom zamahnu kandilom i vazduh se ispuni zahvalnim mirisom sandalovine i tamjana. Izgovarao je *Vjeruju*.

Verujem u jednoga Boga, Oca Svedržitelja, Tvorca neba i zemlje i svega vidljivog i nevidljivog.

I u jednog Gospoda, Isusa Hrista, Sina Božjeg, Jedino-rodnog, od Oca rođenog pre svih vekova;

Svetlost od Svetlosti; Boga istinitog od Boga istinitog, rođenog ne stvorenog, jednosuštnog Ocu, kroz Koga je sve postalo.

Pevao je reči; telo mu je drhtalo na veličanstvene iskaze vere; ali misli su mu odlutale. Pitao se nije li već previše rekao.

Ispovedam jedno krštenje za oprostjenje grehova.

A onda, bila je tu i knjiga. Turske vlasti verovatno nisu ni znale da ona postoji. Tako je bilo bolje.

*Čekam vaskrsenje mrtvih
I život budućega veka.*

Tako treba i da ostane.

Amin.

Jašim se uputi prema Velikom bazaru. Prošla su dva dana otkako je ubijen prodavac knjiga Gulandris i poverenje se još uvek nije povratilo: zaključana vrata su se nizala na pustim redovima tezgi, prodavci su izgledali potišteno, gomila je bila manje užurbana nego inače.

Malakijan se nalazio na pragu, gde je tiho sedeo na prostirci s rukama u krilu.

„Imate li novosti?“

Jašim nakrivi glavu.

„Lefevr, Francuz o kome smo razgovarali? Ubijen je u Peri.“

Malakijan uzdahnu.

„Kao što sam rekao. Lefevr je vodio opasan život.“

„Niste baš tako rekli, efendijo Malakijane. Rekli ste kako nije uvek kopao ašovom.“

„To je isto, prijatelju moj. Verujem da je u Istanbulu bolje ne uznemiravati tlo.“

„Lefevr jeste nešto uznemirio.“ Jašim čučnu pored starca. „Ili nekoga.“

„Popićete sa mnom kafu“, reče Malakijan.

Jašim oseti da ponuda nije iskrena, pa je odbi.

„Hetira, efendijo.“

Stari Jermen zastade pre nego što odgovori:

„Mislim da bi čovek kao Lefevr shvatio gde može doći do novca. Ali nekada na takvim mestima ima previše tajni, tako da nema poverenja. Trgovina nije jednostavna. Žao mi je njegove dece.“

„Njegove dece?“ Jašimu je bilo teško da zamisli Lefevra s decom. Ali ko bi ga znao? „Imate li vi dece, efendijo Malakijane?“

Starac svečano klimnu.

„Petoro“, odgovori.

„Neka ih bog blagoslovi“, ljubazno reče Jašim. „Efendijo Malakijane, imate li još uvek onaj novčić za doktora

Milingena? Engleskog kolekcionara?“

Sada je Malakijan izgledao iznenađeno.

„Naravno. On ne dolazi ovamo svakog dana.“

„Danas po podne ići ću u Peru“, izjavi Jašim. „Mogao bih mu poneti novčić, ako želite.“

Malakijan okrenu glavu prema Jašimu.

„Želite da se sastanete s doktorom Milingenom?“

„Da“, odvrati Jašim.

„Bojim se da je moj francuski - svakakav", reče Milingen. Veselo se nasmejao i pružio ruku. Jašim je prihvati: doktor je imao čvrst stisak. Malo stariji od Jašima, bio je u dobroj formi: seda kosa, usko, tamno lice, visok, uspravnog držanja. Bio je uredno obučen u kratak crni kaput i blistavobelu košulju; kravata mu je labavo visila oko vrata.

„Veoma ste ljubazni što ste došli. Jermen mi poslednjih nekoliko nedelja šalje nagoveštaje, i moj kolekcionarski instinkt mi govori šta mi donosite. Vi niste zavisnik?“

Jašim se nasmeši.

„Ja ne sakupljam novčiće, doktore.“

„Blago vama! Zarazio sam se u Grčkoj - imao sam previše vremena. Nije ništa posebno, ali sakupljam novčiće iz kasnog vizantijskog perioda. Iz svih onih država i kraljevstava koja su nikla nakon što su krstaši 1204. godine opustošili grad. Srebrni obluci koje su iskovali mavarski despoti, na primer. Možda je ovo onaj koji mi nedostaje.“

Doktor Milingen istrese novčić iz torbice na radni sto presvučen kožom i gurnu ga prstom. „Znao sam. Anđeo. Prokletstvo, ali Malakijan je pametan. Kladam se da je novčić sve vreme bio kod njega.“ On podiže pogled i napravi grimasu. „Kolekcionari su veoma slabi ljudi, slažete li se? Pre šest meseci, ne bih dao ni pet pijastera za ovaj novčić. Sada mi stiže da upotpuni zbirku i Jermen će me iscediti kao limun.“

„Pa, ako vas Malakijan stalno snabdeva novčićima, onda verovatno zna za čim tragate“, napomenu Jašim.

„A, ne.“ Milingen odmahnu prstom. „To je deo igre - kada se setim da je igram kako treba. Ne oslanjam se samo na Jermena, znate. Ima i drugih trgovaca, mada priznajem da je on najbolji. Ponekad mi se čini da udruže informacije i rade zajedno. Tako da se moram oslanjati i na prijatelje izvan bazara. Iznenadili biste se. Ima jedan kaluđer u Plovdivu koji mi pomaže, i jedan stari prijatelj u Atini. Lekar, kao i ja. Ali Malakijan! On će me uništiti!“

Jašim se osmehnu. „Mene je samo zamolio da vam ga donesem. Nije spominjao novac.“

„Ni reč!“ Doktor Milingen se ponovo nasmejao, i provukao rukama kroz kovrdžavu kosu. „Matori lisac! Zna da sedim ovde s isplaženim jezikom. I za koji trenutak ću dodati ovog anđela ostalima, i upotpuniti zbirku. I kako bih ga se onda mogao ponovo odreći? O, gospodine Jašime, bojim se davas je naš stari prijatelj obmanuo. Upravo ste prodali svog prvog anđela.“

Jašim se nasmeši.

„Bojim se, doktore Milingene, da sam vas onda ja prevario. Bilo mi je drago što vam mogu doneti ovaj novčić, ali u stvari mi treba jedna informacija.“

Milingen odmahnu rukom.

„Samo izvolite“, reče ljubazno. Jašim je oklevao. „U palati se možete obavestiti o meni.“

Doktor Milingen se blago nagnu napred.

„Da, efendijo Jašime. Čuo sam za vas.“

Jašim se malo ohrabri.

„Takođe sam poznao gospodina Lefevra. Ubijenog.“

„A, da. Užasna stvar.“

„Rekao mi je kako ste se jednom sreli.“

Milingen je delovao iznenađeno.

„Sasvim je moguće. Ko zna? Jutros ga je bilo praktično nemoguće prepoznati.“

„Pregledali ste telo.“

„Autopsija. To znači gledati sopstvenim očima - iz starogrčkog jezika. Da budem iskren, nikad mi se nije dopadalo ništa posmrtno. Ja sam lekar, a ne patolog: moj posao je da spasavam živote.“

„Možda ćemo neke i spasti ako otkrijemo ko je to učinio.“

Milingen se zamislio.

„Mračna uličica, usred noći? Možete isključiti svedoke. Oni psi prave takvu buku da bi i mrtve probudili. Uostalom, ovo je Pera, nije Stambol.“

„Efendijo?“

„Stanovnicima Pere treba više od jednog ubistva da bi

izašli iz sopstvenih kuća po mrkloj noći. Zar niste primetili - ovde su ljudi hladniji od škotske dobrodošlice.“

„Ali uzrok smrti - i vreme. Jeste li doneli neki zaključak?“

Milingen se namršti.

„Da, jesam. Bilo je to nešto spektakularno - telo je isečeno od slomaka do grudnog koša. Ali mislim da je ubijen snažnim udarcem u donji deo vrata. Gotovo sigurno nije bio svestan kad su ga razrezali. Rasporen je, moglo bi se reći, kao patka.“

„Ali zašto?“

„Samo nagadam, ali ko god da ga je ubio, želeo je da privuče pse. Sasvim pristojan plan - mada, ironično, upravo su mi psi pomogli da odredim vreme smrti.“

„Kako to, doktore Milingene?“

„Tragovi zuba. Neki su stariji, što je uzrokovalo gubitak krvi dok je telo još bilo sveže. Zatim su usledili otisci koji se preklapaju, ponegde su ugrizi bili paralelni. Siguran sam da ste primetili kako se psi hrane noću. Sinoć je telo bilo rastrgnuto. A ima i drugih pokazatelja, kao na primer stepen raspadanja, osušenost očnih jabučica i slično. Verovatno je ubijen preksinoć, ne kasnije; moguće čak i malo ranije. Pretpostavljam da je vreme smrti između podneva u ponedeljak i, recimo, šest sati u utorak ujutru.“

Nije dobro, pomisli Jašim: to znači da su on i Lefevr mogli biti zajedno, sami, u vreme kad je bio ubijen.

„Koliko vam treba vremena da sastavite izveštaj, doktore Milingene?“, nadao se da zvuči opušteno.

Milingen se nasmeši.

„Među nama, mogao bih ga završiti do sutra. Ali ambasador mi je dao nedelju dana.“ On baci pogled na novčić na stolu. „Želim vam sreću, efendijo Jašime. Ovakvu vrstu zločina najteže je rešiti.“

Jašim klimnu. Dopala mu se Milingenova nepristrasnost: pravi profesionalac. Čovek koji je obučen da primećuje stvari.

„Doktore Milingene, živeli ste među Grcima. Imate

iskustva s njihovim... ambicijama.“

Milingen se namršti.

„Poznajem mnogo Grka, naravno. Ali njihove ambicije? Plašim se da ne...“

„Ne, oprostite mi“, prekide ga Jašim. „Postoji društvo, tajno društvo, za koje sam nedavno saznao. Hetira. Zanima me da li ste čuli za njega?“

„Hmm.“ Milingen ispruži ruku i podiže mavarski novčić. „Tajna društva.“ Odmahnu glavom i zacereka se. „Grci su veoma šarmantan narod. Mada. Mnogo njih sam upoznao davno na Moreji.²⁶ Svi su učestvovali u borbi za grčku nezavisnost, naravno - ja sam otišao u Mesolongi s lordom Bajronom.

„Kako je ono govorio lord Bajron? Grci ne razlikuju problem od pokera. Istina je da se oni svađaju i oko krompira - i kada kažem da su učestvovali u borbi, ne mislim da su imali nameru da pobeđu. Veći deo vremena ratovali su između sebe. Veoma razočaravajuće. Bajron je želeo da oni budu poput klasičnih Grka, puni platonskih vrlina - a oni nisu takvi. Niko nije. Dobri su ljudi, ali ponašaju se kao deca. Grk može da se smeje, plače, zaboravi, i poželi da ubije najboljeg prijatelja, sve za jedno popodne!“ Nagnuo se unazad i nasmešio. „Kad sam bio dečak, imali smo običaj da pravimo sebi skrovišta u grmlju. Bonaparta nam je marširao kroz baštu, a mi smo bili spremni da ga dočekamo - i njegovu vojsku. Takvi su Grci. Stvaraju svoje tajne svetove. To se zove politika, ako baš želite - ali je u isto vreme i igra.“

Uhvatio je novčić između prsta i palca i zavrteo ga.

„Grk je neustrašiv borac na bojnom polju - bojnom polju koje postoji u njegovoj glavi. Ubija Albance, proganja Turke, bori se s Mehmedom Alijom do samog ulaza u Kairo! Osvojiće svet, kao Aleksandar Veliki - samo što nakon toga zapali svoju lulu, pije kafu, zaboravi i sedi kao stari Turčin. Vi imate reč za to, čef, zar ne? Stanje zadovoljnog razmišljanja. Grci se pretvaraju kako oni to ne rade, i kada ih čovek pogleda mogao bi im i poverovati - ali nema gore čef navike od njihove.“ On

---

²⁶ *Srednjovekovni naziv za Grčko poluostrvo Peloponez. (Prim. Prev.)*

zatvori oči i glava mu lagano klonu; onda se trgnu i ponovo zacereka. „Ali znate li zašto se on ne bori? Reći ću vam. Grk ne može da se pokori drugom Grku. Svi su podeljeni na frakcije, i svaka frakcija ima samo jednog člana.”

Jašim se nasmeja. Na ovo što je izgovorio doktor Milingen nije se moglo odgovoriti: Grci su donkihotovski narod. Niko ne može da ospori kako je malo grčko kraljevstvo osnovano uglavnom uprkos njihovim sopstvenim naporima. Pre jedanaest godina, 1828, englesko-francuska flota uništila je Turke kod Navarina, i postavila uslove za grčku nezavisnost kako bi okončali građanski rat koji se godinama razvlačio.

„Tajno društvo, doktore?”

Doktor Milingen pusti novčić da mu sklizne niz dlan, zatim ga ponovo uhvati i nastavi da ga vrti među prstima.

„Koliko ja znam, ima mnogo grčkih tajnih društava. To im je u krvi. Neka su trgovačka. Neka porodična. U Kraljevini Grčkoj, kako sam čuo, ima onih koji zagovaraju republiku, ili socijalizam.“

„Da, shvatam. A Hetira?”

„Čuo sam za njih. Malakijanov ste prijatelj, pa ću vam reći ono što znam: neka ostane među nama, ako me razumete. Članovi Hetire su protiv Turske, ali delovanje im je prikriveno. Kao i kod ostalih tajnih društava, inače ne bi ni postojala.

Ali članovi Hetire zaista preziru Kraljevinu Grčku. Oni veruju kako je kraljevstvo stvoreno tajnim pregovorima između Otomanskog carstva i evropskih sila, s ciljem da se umire Grci na turskom tlu.“

„Zavera?”

„Između lukavog sultana i popustljivih stranih ambasadora. Po mišljenju Hetire, Grčka je carstvo. Grci ne žive samo u Grčkoj. Trapezunt, Izmir, Konstantinopolj: svi su puni Grka, zar nije tako?”

Jašim je zadivljeno posmatrao kako anđeo poskakuje među Milingenovim prstima.

„Ali i Turaka, takođe. I Jermena, Jevreja. Šta je s njima?”

Doktor okrenu ruku u zglobu i prsti mu se sklopiše oko

novčića. Kad je otvorio šaku, nije ga bilo.

Jašim se nasmeši i ustade.

„Zgodan trik“, reče.

„Opsada Mesolongija je bila veoma dugotrajna“, nasmeja se doktor Milingen. „Kao što sam rekao, imali smo mnogo vremena. Ali i zanimljivo društvo.“

Savio je prste.

Drevni novčić mu je svetlucaao na dlanu.

„Ko je to sada? Još koji zidar, i kunem se, počecu da vrištim. Dovoljno si debela, Anuk, ostavi taj kolač. Pročitaj ovo, Mina dušo. Reci mi je li pravilno napisano. Ako nije zidar, primi ćemo ga.“ Ona raširi ruke. „Jašime!“

Prin odglumi padanje u nesvest. Niko u prostoriji ne obrati ni najmanju pažnju osim Mine, koja ga pogleda i osmehnu se. Prin se prenu iz lažne nesvesti i baci se Jašimu oko vrata. „Mislila sam da si zidar! Uostalom, možda te ne bih ni prepoznala. Nismo se videli mesecima.“

Jašim se iskezi. Prinin osećaj za vreme oduvek je bio ras-tegljiv, širio se i skupljao već prema njenom raspoloženju; ali ona je živela u svetu koji je bio živopisniji i ekstravagantniji nego njegov, gde su granice između stvarnosti i privida veoma labave. Davno, kad je još bila dečak, Prin je obučavana da bude koček igračica, sočna i provokativna kao bilo koja koček „devojka“ koja je plesala na venčanjima i zabavama i okupljanjima u velikom gradu Istanbulu. Niko nije tačno znao kako je nastala tradicija kočeka: možda su plesale za vizantijske careve, možda su došle s Turcima iz stepe; ali bile su, baš kao i psi, ili Cigani, podjednako deo grada kao i sunčeva svetlost, ili vlaga.

Prin nije izgubila ništa od svoje životne energije, niti svog smisla za humor, kada je periku i korset zamenila svojom čekinjastom kosom i širokom pidžamom. U kosi je sada imala sede, a na licu joj nije bilo ni traga šminke osim malo rumenila, nešto senke na očima, crnila na obrvama i maskare. Na sebi je imala vezeni grimizni prsluk. Dva prsta desne ruke bila su joj trajno iskrivljena kao posledica nesrećnog slučaja u koji je bio umešan plaćeni ubica i nezgodno stepenište.

„Mesecima, Prin? Pre će biti nedelju dana.“

„Nedelju dana je za mene kao mesec! Nemam vremena za spavanje, Jašime, zaista.“ Zamahnu prstima ispred očiju. „Izgledam li umorno?“ Zvučala je veselo, ali Jašim je dobro

poznavao Prin i njene prikrivene zebnje.

„Umorno? Pucaš od energije, osećam to. Izgledaš kao nova...“

„Ja jesam nova žena, Jašime.“

Oboje se nasmejaše.

„Istina je - ta nesreća je bila najbolja stvar koja mi se mogla dogoditi. Naterala me je na razmišljanje. Gledaj, Jašime, previše sam stara da bih plesala svake noći.“

„Plesala si odlično kao i uvek.“

Prin se nasmeši.

„Videla sam previše plesačica koje su ostarile, Jašime. Teatar će biti nešto drugo.“ Reč „teatar“ izgovorila je na francuski način, baš kao što je to učinio Jašim kad joj je prvi put objasnio svoju zamisao. „Biće posla za tri starije devojke kad otvorimo, prodavaće ulaznice i šerbet i kafu.“

Jašima je zadivio Prinin talenat za organizaciju. Nestala je plesačica koja je živela od napojnica svojih mušterija, koja je strepela od trenutka kada više neće biti lepa, koja je spavala i plesala i zabavljala se po čitav dan u kupatilu. Čim se dohvatila zamisli o pozorištu, počela je da je ostvaruje s oduševljenjem. Pronašla je odgovarajući prostor u Peri, unajmila ekipu zidara, napravila proračun i organizovala dekor - i to sve u roku od nekoliko meseci. Prin je pokazala neočekivanu čeličnu crtu.

Nije prihvatila besmislice, niti trpela protivljenje. Ali delila je i pohvale kad god su bile zaslužene.

Naravno, pohvalama je obasipala i njega. Jašim se samo nadao da je u pravu: da će pozorište u Peri zaživeti. Biće to nešto između engleske muzičke dvorane i pariske revije; čitao je o takvim mestima. Mnogi će se protiviti. Da bude iskren, ni Jašim nije bio sasvim oduševljen. Ali zbog Prin - i čitavog njenog plemena - nadao se da će posao uspeti.

„Došao sam do nešto viška novca“, reče, pružajući joj Mavrokordatov novčanik. „Hoćeš li ga uzeti?“

Prin okrenu glavu. „Znaš koliko preziremo takve stvari, Jašime.“ Ona ispruži ruku i on joj spusti novčanik na dlan. „Hvala. Hoćeš li kafu?“

„Ne, ali te moram zamoliti za uslugu.“

„Iznenaduješ me. Da onda ipak ne odbijemo ovaj novac?“

„Bolje nemojte. Bogat dečko, Prin. Grk, prilično zgodan.“

„Hmm.“ Prin izvi pažljivo iscrtanu obrvu. „Ešarpa, suknje i dlakave noge?“

„Pre će biti cipele i stambulina, bojim se. I dah koji se oseća na viski.“

Prin okrenu glavu i dokono se poigra pramenom kose. „Školovan momak?“

„Čini mi se.“ Od grčke nezavisnosti pre deset godina, mnogi Grci su slali svoje sinove da se obrazuju u Atini. „Aleksandar Mavrokordato. Bankari.“

„Ah, *ti* Mavrokordati“, reče Prin nevaljalo, kao da su postojali neki drugi. Zatim joj se izraz lica promeni. „E, tu će nam možda zatrebati novčanik.“

Jašim spusti korpu na pod i iz nje izvadi tri crna luka i pregršt tikvica. Spustio je s police dasku za sečenje i položio je na omanji visoki sto gde je držao so, pirinač i osušene začine. Iz obližnje kutije izvukao je oštar nož i izbrusio ga na engleski oštrač koji mu je jednom prilikom poklonio Palevski, da ga iznenadi. Tajna kuvanja ne leži u vatri, već u oštrom sečivu.

Tupom stranom noža ogulio je ljusku s luka. Prepolovio ga je i položio polovine jednu pored druge. Nož se podiže i pade vrhom nadole. Daska u trenutku poskoči i zaljulja se na stranu; Jašim nastavi sa seckanjem. Odgurivao je režnjeve do ivice daske. Ona se ponovo zaljulja. Jašim izdignu jednu stranu i opipa. Našao je zrno pirinča.

Nekoliko trenutaka zurio je u sićušno zrno, blago se mršteći. Zatim podiže pogled i zavuče prst u prostor između zemljane posude za pirinač, slanika i tegli za začine u dnu stola. Nekoliko zrna pirinča zalepi mu se za ruku. On pomeri posude i tegle u stranu i otkri još nekoliko.

Jašim protrlja vrhove prstiju, podiže poklopac posude s pirinčem i pogleda unutra. Bila je gotovo puna, s malom kašičicom u njoj, do vrha drške zatrpanom zrnevljem.

Osvrnuo se po sobi. Sve je bilo na svom mestu, ostavljeno onako kako bi to učinila i udovica koja je dolazila da čisti, šalovi presavijeni, vreće s garderobom vise poređane na vešalicama, bokal s vodom stoji u činiji.

Ali je neko drugi bio tu.

Pretraživao je. Tražio je nešto dovoljno malo da bude sakriveno u posudi s pirinčem.

Jašim podiže presavijeni šal i raširi ga preko divana ispod prozora. Uzeo je teglu s pirinčem i nagnuo je, prosipajući zrnevlje po šalu; Ništa osim gomilice pirinča. Pogleda u teglu. Bila je prazna.

Vratio je pirinač nazad u teglu, prvo ga skupljajući šakama, a zatim i kašičicom. Uklonio je nekoliko zrnaca s ivice i vratio poklopac.

Francuz. Lefevr. Koliko dugo ga je ostavio samog? Dva sata, tri. Znači, probudio se i poželeo da napravi nešto za jelo.

Lefevr nije kuvao. Nije razlikovao masline od ovčijih bra-bonjaka.

Verujem u sve što pročitam u knjigama.

Jašim se namršti.

Ode do ormara s knjigama i zagleda se u police. Knjige inače nisu bile složene u neki naročiti poredak, što mu nije pomagalo. Možda su premeštane, a možda i nisu. Nasumce je isprobao jednu ili dve, i lako su se vadile.

On odgurnu tegle nazad do zida i nastavi sa seckanjem luka.

Namazao je dno zemljane posude maslinovim uljem.

Prepolovio je limun i iscedio sok u ulje. Krpom je obrisao ruke.

Ode ponovo do ormara s knjigama i pređe prstom duž srednje police sve dok nije pronašao knjigu koju je tražio.

Bio je to poklon sultanove majke, sultane. Dobila ju je neuvezanu, bez sumnje, u debelom kudeljnom omotaču. Pre nego što ju je predala, dala je da se ukoriči carskom zelenom kožom, sa znakom osmanlijske kuće, perom bele čaplje, utisnutim na hrbatu, u zlatu. Naslov i pisac takođe behu zlatnim slovima otisnuti na hrbatu.

GORIO - BALZAK. Redak poklon.

U ambasadi, u Lefevrovoj torbi nalazilo se pet-šest knjiga. Istih onih knjiga koje je prestrašeni čovek u svoju odbranu rasuo po podu, pre nego što je umro. Osim jedne, setio se Jašim. Pohabanog *Čiča Gorija* u mekom povezu, koji do tada nije video.

On skide Balzaka s police i otvori kožni povez.

Ako ništa drugo, Lefevr je pronašao dobro skrovište.

Dragulje sakrivaš na ženskom vratu. Čovek se najlakše izgubi u gomili.

Jašim uzdahnu: sultanin poklon bio je nepovratno uništen.

Da sakriješ knjigu treba ti druga knjiga.

Enver Zani okrenu ključ u bravi i blago odgurnu vrata. Iza njih se nalazila prohladna, tamna prostorija kojom je odzvanjao žubor tekuće vode. On zakorači unutra, željan da pobjegne od gradske žege i prašine, i sagnu se da odveže cipele. Pažljivo ih je položio na kamen, zatvorio vrata iza sebe i sačekao da mu se oči priviknu na pomrčinu.

Hladnoća vode ga je i dalje čudila. Braća kažu da ti se zimi uvuče do srži kostiju; provodiš dane mokat, promrzao, krećući se između sifona i gradskih cisterni u krznenim čizmama, ruke i kosa su ti stalno vlažni, zgjavci na prstima otečeni od hladnoće. To nije posao za starce. Zbog toga su mnogi vodari za svoje obilaske uzimali pomoćnike; po pravilu sopstvene sinove.

Leti su prijali svežina i tama, kao i tihi, osvežavajući zvuk tekuće vode. Napolju se pržila prašina na vrelim ulicama. Komešala se pod koracima mnogih stopala, ali nije je doticalo ni dašak vetra. Ovde unutra, u bilo kojem od desetak sifona i cisterni razbacanih po gradu, čovek bi zakoračio u prohladnu mirnoću šuma, iako dvadesetak kilometara udaljen od mesta gde je voda počinjala svoje dugo, sporo slivanje prema žednoj prestonici. Bila je to privilegija. Enver je dobro platio za to.

Okačio je ključ na kuku, onako kako su mu pokazali: svakako mu ne bi pomoglo da ispusti ključ u lavirint kanala, koji su se uvijali i preplitali oko njegovih nogu. Za tri meseca naučio je sve što se očekuje od jednog šegrtu da zna, nakon što je godinama pratio oca na poslu: možda je samo strogo poštovanje pravila moglo nadoknaditi iskustvo koje mu je nedostajalo. Za braću su pravila bila kao religijski ritual; kao što je i ova sifon-soba bila, na neki način, poput crkve ili džamije, hladna i tiha usred žege i gradske vreve.

Enver skide štap s mesta na zidu i umoči ga u široki prijemni rezervoar, mereći mu dubinu. S jednog kraja dovodne cevi lagano je doticala voda; na drugom, udaljenom kraju, u senci, voda se slivala s ivica prepunog rezervoara,

bešumno klizeći preko sedam plitkih kašika u prenosne kade. U određeni čas, zapušiče ispuste na kadama tri, pet i šest, otvoriti cev da oslobodi tok iz kade dva, i poslati signal do glavnog cilindra i do sledećeg čoveka.

Dok je ponavljao mnemoničke stihove koje je naučio, Enver oseti nalet zebnje u grudima. 3, 5, 6. Zatim 2. Pripadaii su pravilima, kao i potamnela šuplja kalajna kugla koja će ubrzo izleteti iz odvodne cevi i pokrenuti sistem. Posao mu je sada bio da motri na kuglu.

Enver čučnu kraj ivice prijemnog rezervoara. Mrštio se dok je posmatrao odvod. Voda zažubori preko ruba odvoda i u gustom mlazu se stropošta u rezervoar, ponovo i ponovo, bez zaustavljanja. S vremena na vreme, mlaz bi zatreperio; ponekad je bio siguran kako voda ne pristiže neprekidnim tokom, već u nizu gotovo neprimetnih naleta, kao krv kroz vene na nečijem ručnom zglobu, *klo-klo-klo*, i on zažmuri i duboko udahnu da odagna to uobraženje. Ali da li zaista uobražava? Mnoga braća su bila u stanju da precizno predvide kada će kugla stići na osnovu najmanje promene u isporučenoj vodenoj masi, najsitnijoj izmeni muzike koju stvara vodeni pad. „Mirno, sada. Pripremi se“, rekli bi, reagujući na sitnu promenu, prekidajući razgovor. I nekoliko trenutaka kasnije, kalajna kugla bi pala u rezervoar, potonula nekoliko centimetara pa zatim isplivala na površinu i lagano otklizila do ruba.

„Neće još“, pomisli Enver; ali procena mu beše pogrešna jer tog trenu slabašno struganje najavi približavanje kugle ivici rezervoara. Nije je čak ni video kad je stigla: mora da je ispala iz odvoda kad je zatvorio oči u pokušaju da rastumači ritam vode.

Razočarano se zagledao u rezervoar. Trebalo bi da podigne kuglu, zapuši odgovarajuće razvodne cevi krpama, a zatim ubaci kuglu u izlaznu cev, da otplovi na svoje dugo putovanje kroz Istanbul. 3,5,6. Zatim 2. Svetla koja su dopirala kroz male rupe na krovu prostorije igrala su i razlivala se po površini vode, crne i bezdane kao izvor nafte. On uzdahnu i sagnu se napred da izvadi kuglu. Na trenutak

mu se učini kako se svetlo odbilo od površine i razlilo se svuda unaokolo po prostoriji, iznenadni blesak koji Enver primeti krajičkom oka; zatim se sve ponovo smiri, i on zadrhta. Braća su mu pričala priče o duhovima i demonima koji su obitavali u mračnim uglovima cisterni; mada, postajalo je i hladnije.

Zgrabio je kuglu i zagledao se u sopstveni odraz u tamnoj vodi.

U deliću sekunde ugleda nečije lice kako zuri u njega iz mračnog rezervoara.

Enver nije imao vremena da se začudi. On otvori usta, i nešto ga zgrabi za potiljak. Poslednje što je Enver Zani video na ovom svetu beše njegovo sopstveno lice koje mu juri u susret, sa ustima otvorenim u nemom vrisku.

Bilo je kasno uveče kad je Jašim stigao pred kapije palate Topkapi. Čim je ušao, dva stražara skočiše na noge, i jedan nemarno spusti nogu preko dve kockice na kaldrmi.

„Mirna vremena“, promrmlja Jašim.

Stražari se lakomisleno naceriše. Jašim prođe pored njih i uđe u prvo, otvorenije dvorište palate. Prešao je kaldrmom popločanu stazu u senci platana, prisećajući se vremena kad je veliko dvorište bilo prepuno ljudi - vojnika koji su puni poštovanja silazili s konja, konjušara, paša koje su ulazile i izlazile okružene svojom pratnjom, kuvara koji su izdavali naređenja i lakeja koji su ih izvršavali, kolica natovarena hranom koja su se lagano kotrljala prema carskim kuhinjama, kadija s turbanima koji su ozbiljno raspravljali o dnevnim presudama, nesvesni buke, haremskih kočija koje su kloparale prema nekom skrivenom izletištu pored izvora slatke vode, crnih evnuha koji su žurili kući iz kupovine sa svojim pletenim torbama, grupa razmetljivih albanskih dobrovoljaca, koji su se trudili da ne izgledaju zadivljeno, s pištoljima za pojasevima, dečaka koji su zurili u zbirku odsečenih glava izloženih na stubu, i oko njih, i između njih, običnih stanovnika Istanbula, čiji su razgovori podsećali na šum mora.

Dvorište je bilo mirno; samo su baštovani obavljali svoje tihe dužnosti ispod njišućih grana platana.

Gde je sve nestalo?, pitao se Jašim Svakako se nije preselilo u Beşiktaš - sultanovu novu franačku palatu na Bosforu, gde su stražari u vojničkim kapama stajali ispred kućica kraj ograde. Kočije su u Beşiktaš graciozno pristizale preko pograbljanog šljunka, točkovi su krckali preko kamenčića, a ljudi u stambulinama su izlazili, penjali se stepenicama i nestajali.

Na drugom kraju Prvog dvorišta stajala je Kapija sreće, čije su se kupaste kule mogle videti s Bosfora i Zlatnog roga. Pitao se je li to još uvek Kapija sreće, sad kad više nije vodila

k odajama božje senke na zemlji. Može li se neko i dalje smatrati srećnim što prolazi kroz tu kapiju, iako neće biti u prilici da gazi po istom tlu po kome hoda i sam sultan?

Čim mu to pitanje pade na um, Jašim shvati da ne razmišlja o tlu, već o velu zaštite pod kojim je on uvek delovao. Sultan mu je verovao. Jedna reč bi ga spasla - ali ta reč neće doći od bolesnog čoveka koji leži daleko u svojoj palati na Bosforu. Izveštaj francuskog ambasadora dopašće u nečije tuđe ruke. U najboljem slučaju, Jašimova povezanost s arheologom delovaće budalasto. Kleveta će ga obeležiti i ostati kao mrlja na karakteru, upitna senka nad njegovom sposobnošću rasuđivanja.

On pokuca, i sačeka. Nakon nekog vremena vrata se otvoriše, i jedan stari kopljanik s dugim pletenicama, koga je poznavao, uvede ga bez ceremonije.

„Da li vas sultana očekuje, efendijo?“

Jašim klimnu. Samo nekoliko godina ranije - sada mu se činilo kao večnost - smesta bi bio uveden, uveren da ga iza leđa zavidljivo posmatra stotinu pari očiju! Starac izvuče svežanj ključeva, i povede Jašima preko Drugog dvorišta, zveckajući njima.

„Svi su sad kod mene, efendijo“, reče razdragano. Nabrajao je dok su koračali: ključ od kuhinje, ključ od štale. „Ovaj“, poče on, podigavši ogroman gvozdeni ključ prema svetlu, „nikad nećete pogoditi.“

„Žitnica“, odgovori Jašim.

„Tako je, efendijo. Taj je. Žitnica. Čini mi se da je trenutno teži od uskladištenog žita. A ovaj mali?“

„Ne znam“, prizna Jašim.

Starac se zakikota. „Pokazaću vam nešto, efendijo. Samo gledajte.“

Zastadoše ispred malih vrata postavljenih na udaljenom zidu Drugog dvorišta. Na njihovoj levoj strani nalazila se dnevna soba s ogromnom nadstrešnicom, gde su velike paše razgovarale o poslovima carstva koje se protezalo od kapija Beča sve do piramida. U toj sali razbijana su kraljevstva; vojske su podizane zbog slave, i poraza; rešavale su se

sudbine čitavih rasa; ljudi su uzdizani ili uništavani samo jednom rečju, znakom, potezom pera. Sada beše prazna.

Kopljanik ugura ključ u sićušnu bravu. Uz samo jedan okret, vrata se otvoriše.

„Iznenadeni, efendijo? Tako je, taj mali ključ.“

Nije bilo potrebe išta više reći.

Jašim uđe unutra. Ulaz u harem je ličio na ulicu u malom, otvoren prema nebu nekoliko narednih metara, na odajama crnih evnuha istureni prozori su štrčali iznad pločnika. Samo ta ulica je bila popločana savršeno uglačanim mermerom, sa fontanama u zidnim udubljenjima; i bila je potpuno mirna.

Vrata se zatvoriše iza njega. Čuo je šljapkanje papuča po kamenom podu, i jedan stari crnac u prelepo izvezenom kaftanu i velikom belom turbanu pojavi se iza ugla, hladeći se lepezom napravljenom od trske.

„Zdravo, Hijasinte.“

„Uf, uf, Jašime. Prilično je kasno.“

„Oprosti.“ Pre samo dve ili tri godine, ovo bi bilo najznačajnije doba dana u životu harema: vreme za ogovaranje i intimnost uz hranu, kada bi se hiljade ukusnih jela slivalo iz kuhinja do sultanovih odaja; vreme, iznad svega, za završne pripreme *gozde*²⁷ ukrašavanje, mirisanje, smirivanje nerava devojke dovoljno srećne da bude izabrana da sa sultanom te noći podeli krevet. Čitav harem bi treperio i cvrkutao kao šuma prepuna ptičica.

Sada se čula samo tišina.

„Pitaj sultanu, Hijasinte, hoće li me primiti.“

---

²⁷ *Tur.; miljenica. (Prim. Prev.)*

„*C'est bizarre*²⁸ Jašime. Što je stariji, moj sin je sve zaluđeniji evropskim stilom - dok ja, Evropljanka po rođenju, više volim udobnost orijentalne tradicije. Sada retko i dolazi ovamo, samo da me vidi. Oduševljava ga njegova nova palata. Mene podseća na fabriku.“

Jašim nakrivi glavu. Kraljica majka je ležala na sofi podbočena gomilom jastučića, s vešto podešenim svetlom iza glave, žaluzinom navučenom na malom prozoru i otmeno izdignutim kolenom. Sada, ako se uopšte i šetala, činila je to vrlo retko; ipak, stas joj je i dalje bio graciozan a senke na njenom licu otkrivale su lepotu koju je nekad posedovala. Mada je, na neki način, i dalje bila lepa. Ispod svilenog kaftana nosila je lepu odeću od šifona čiji su okovratnik i rukavi bili ukrašeni najfinijom transilvanijskom čipkom; čipkom koju su, prisetio se Jašim, izvezle kaluđerice. Turban joj je bio pričvršćen kičankom od dijamantata i smaragda. Ruke su joj bile bele i nežne. Zar sultana ne zna da joj sin umire u Beşiktašu?

„Stara sam, Jašime, znaš dobro i sam. Topkapi mi je dom - neki bi rekli, moj zatvor - već šezdeset godina. I ova palata je stara. Dakle, svet se kreće dalje i bez nas dvoje. Imain osećaj da se mi međusobno razumemo. Delimo sećanja. Nameravam da umrem ovde, Jašime, potpuno obučena. U sultanovoj palati u Beşiktašu navukli bi mi spavaćicu i ušuškali u francuski krevet, i to bi mi bio kraj.“

Jašim klimnu. Bila je potpuno u pravu. Toliko je godina prošlo otkako je mlada žena, zarobljenica alžirskih gusara, dovedena ovamo, u haremske odaje ostarelog sultana Abdula Hamida, da je bilo lako zaboraviti koliko je sultana dobro poznavala evropski stil. Eme Dibik de Riveri, ćerka plantažera s francuskog ostrva Martinik: bila je Francuskinja. Ista nedokučiva sudbina koja je nju dovela u sultanov saraj, gde

---

²⁸ *Franc.: Tako je čudno. (Prim. prev.)*

se konačno uzdigla do položaja sultane, odvela je njenu prijateljicu iz detinjstva, malu Roz, do francuskog prestola, kao Žozefinu, Napoleonovu caricu.

Spavaćica. Uzani francuski krevet. Jašimu je bio poznat evropski način života, s njihovom manijom za deljenjem. Pregrađivali su svoje domove isto kao što su razdvajali svoje aktivnosti. Francuzi su imali posebne sobe za spavanje, sa čudnovatim napravama za obavljanje samog tog čina, i po čitav dan bi te spavaće sobe bile prazne i napuštene, tešila ih je samo prašina koja je letela pod sunčevim zracima - osim ako su pripadale nekom bolesniku. U tom slučaju, ta nemoćna osoba delila je njihovu usamljenost i napuštenost, daleko od svega što se dešava u domaćinstvu.

Francuzi su imali trpezarije za obedovanje, i dnevne sobe da sede u njima, i salone da se u njih povuku, kao da im se životi ionako ne sastoje od neprestanog povlačenja, dok na vrhovima prstiju hodaju od jedne sobe i jedne aktivnosti do druge, i iznova sve menjaju i presvlače, u većitom begu od uključivanja u stvaran život. Dok u turskom domu - čak i ovde, u haremu - svakome je dopušteno da se prepusti struji života. Ljudi svoje živote dele na deo koji je javan i onaj rezervisan za porodicu, na selamluk²⁹ i harem: u najsiromašnijim domovima, dele ih samo zavese. Ako si gladan, donesu ti hranu. Ako želiš da spavaš, ispraviš noge, opružiš se i prebaciš preko sebe šal. Ako si neraspoložen, neko će sigurno svratiti da te razveseli; bolestan si, neko će приметiti; umoran, nikome neće smetati ako zadremaš.

Sultana uze knjigu i izvi obrvu.

„Možda ti izgledam užasno stara, Jašime, ali nadam se da se ne pitaš prepoznajem li pisca.“

Jašim se zakikota. Sultana dohvati naočare i stavi ih na oči. Značajno pogleda Jašima preko okvira. „Imam i ja svoju sujetu, *quand meme*“³⁰ objasni.

---

²⁹ Delovi turske palate rezervisani samo za muškarce. (Prim. prev.)

³⁰ Franc.: ipak, i pored svega. (Prim. prev.)

S druge strane, Jašim je bio suviše oduševljen što prvi put vidi ženu s naočarima da bi razmišljao o tome kako one utiču na sultaninu lepotu. Naravno, znao je da ona mnogo čita; ali s naočarima je izgledala veličanstveno mudro.

Razgledala je smeđi kožni povez male knjige, okrećući je na sve strane. Zavukla je tanak prst ispod korica i otvorila prvu stranu. Zbacila je glavu.

„Mislim“, počeo ona, „da ovo nije knjiga koja bi nas zanimala. Za početak, nije na francuskom. *De Aedificio et Antiquitae Constantinopolii*“, pročita polako. Ruka koja je držala knjigu pade na jastuke. „Ples. Ponašanje. Beskrajne tragedije gospodina Rasina.“ Ona zastade. „Bilo je to davno, Jašime, i bile smo podučavane - da se ulepšavamo, ne da budemo školovane. Čini mi se da je ovo latinski“, dodala je, uz blagi drhtaj.

Jašim, koji je to i sam shvatio, pokuša da sakrije razočaranje. „Nadao sam se da će vam možda biti poznata.“

„Latinski, Jašime?“ Sultana se veselo nasmeja. „Ali ne, u pravu si. Žao mi je, prošlo je mnogo vremena.“ Prevuče prstom ispod oka, da obriše suzu. „Baš sam budalasta. Setila sam se svoje majke. Bila je veoma pametna žena. Ne kao ja, drugačije, naravno. Bila je sanjarka, idealistkinja. Otac je želeo da budemo lepe. Ali majka - trudila se da nas nauči nečemu, osim da plešemo i mašemo lepezama. Čak i latinskom.“ Tužno se osmehnula. „Uvek mi je bilo pretoplo.“

Gotovo stidljivo podiže pogled.

„Toliko godina nisam pričala o njima“, objasni.

Sultana skinu naočare i položi ih na tepih pored sebe. „Građevine i drevna umetnost Konstantinopolja“, reče i vrati mu knjigu. „Nisam od velike pomoći. Verovatno već znaš kad je izdata.“

„Godine 1560. u Rimu.“

Sultana se zagleda u Jašima. „Nešto se dešava između tebe i tvog prijatelja Palevskog, *n'est-ce pas?*”³¹

---

³¹ *Franc.: zar ne. (Prim. prev.)*

„Sultano?“

Ona zapucketa jezikom i pripreti mu prstom. „Ccc-ccc. Palevski je veoma obrazovan čovek, i odrastao je u katoličkoj zemlji. Hladna zemlja, gde je lako naučiti latinski, pored ostalog. Verujem da je njegov latinski bolji od mog. Zašto ne pitaš njega? Prijatelj ti je.“

Jašim skrenu pogled.

„Gospodin Palevski me je doveo u nezgodnu situaciju“, odgovori kruto.

„Shvatam. Je li to učinio namerno?“

Jašim odmahnu glavom.

„Ne.“

Sultana nakrivi glavu na stranu.

„Prijateljstvo je prilika, Jašime, a životi su nam kratki. Jesi li razgovarao s njim?“

„Nisam.“

„*Flute!*“³² Ne budi takva budala, mladiću. Oduzi ovu knjigu svom prijatelju.“ Poravnala je šal oko ramena. „Umorna sam sada.“

Zažmurila je i duboko uzdahnula.

„Latinski!“

---

³² *Franc.: Do đavola! (Prim. prev.)*

Jašim izađe kroz kapiju palate i pređe do fontane sultana Ahmeda. I protiv volje, on skrenu levo, i prođe pored kupolastih kupatila koje je sagradio veliki arhitekta Sinan za Rokselanu, ženu Sulejmana Velikog. Jedno kupatilo je služilo kao magacin. Korov, pa čak i maleno krivo drvo, iznikli su iz ispucalog olovnog krova.

Jašim ode do Hipodroma.

Nije bilo ničeg oholog u visini Zmijuskog stuba, ništa što bi privuklo pogled: ali jednom kad bi privukao pažnju, otkrio je Jašim, bilo je teško odupreti mu se. Njegove male razmere podsmevale su se pretenzijama većih spomenika. Lišeni svojih ukrasa, govorili su izgubljenim jezikom, i samo bespomoćno prizivali nekadašnju slavu.

Tri zmije, simetrično upletene, dizale su se visoko iznad zemlje. Jednostavno, a ipak složeno. Jašim se pitao šta je Lefevrova knjižica imala da kaže o njima: *Građevine i drevna umetnost Konstantinopolja*. Pretpostavljao je da u njoj piše kako stub potiče iz Apolonovog hrama u Delfima, sedišta proročanske mudrosti drevnog sveta. Ali šta je sa samim piscem? Da li bi ga uplašile one razjarene glave?

Možda je stajao tu gde Jašim sada stoji: naučnik, bez sumnje, učen i nepristrasan. Zurio je u taj stub, kao u čudo drevnog sveta; na isti način kao što se Jašim zagledao u daleku prošlost, u doba Sulejmana - gde je među janičarima i šatorima, barjacima poraženih vojski i uzavrele gomile, ugledao pisca kako pažljivo beleži.

Slegnuo je ramenima i okrenuo se. Otišao je nazad do Fanara, i seo ispred omiljene kafane na Kara Davutu, gde je polako počeo da okreće stranice Lefevrove knjige, tražeći slike.

Kad ponovo podiže glavu, ugleda Prin kako dolazi ulicom; prepoznao joj je korak, iako joj je glava, primeti razdragano, bila prekrivena skromnom maramom.

Ona ga ugleda i mahnu; zatim priđe, sede i zbacila maramu. Stariji muškarci u blizini uzvrpoljiše se na stolicama

i zagledaše se u njih. Jašim se nasmeši. Dade znak vlasniku koji klimnu i slegnu ramenima.

„Šta znaš o momku?“, podstaknu je Jašim.

„Aleksandar. Odlasci na izlete, naravno. Kajaci od Zlatnog roga do Slatkih voda. Muzika, vino, i zanimanje za ćerku Ipsilantijevih, koliko sam čula.“

„Pristojno“, promrmlja Jašim.

„Za sada“, klimnu Prin. „Ali uživa i u noćnom životu.“

„Ne tako pristojnom?“

„Teško je reći. Poznat je u raznim tavernama u zalivu. Kumkapi,³³ pomalo, ali većinom na strani Pere. Topana, na primer. Neka od tih mesta su prave rupe, Jašime.“

Jašim klimnu glavom. Topana, livnica topova, bila je na lošem glasu.

„U poslednje vreme ga tamo ne viđaju. Neko reče da možda puši.“

„Misliš opijum?“

„Može biti.“

„Onog dana mu se iz usta osećao alkohol.“

„Premda, opijum bi objasnio zašto ga više ne viđaju tako često. Jazbine Topane.“

„Jesu li ti poznate?“

Prin izvi obrvu.

„Za koga me smatraš, Jašime?“

„Voleo bih da odem do Topane. Trebala bi mi jedna informacija.“

„Ljudi odlaze u Topanu da zaborave, Jašime. Ne vole pitanja.“ Ali Jašim je nije slušao.

„Mogli bismo otići večeras“, izjavi.

---

³³ *Deo istanbulske četvrti Eminonu, u prevodu sa turskog znači „peščana kapija“. (Prim. prev.)*

Vekovima je turska mornarica opremana i snabdevana iz arsenala blizu Topane, koji je veličinom i obimom prevazilazio bilo koji mornarički arsenal istočno od zabranjenog venecijanskog. Danju je ta četvrt ličila na pravi pakao pun plamtećih peći i rastopljenih metala, mornara koji se muče da iskrcaju teret sa svojih brodova pristiglih s Crnog mora natovareni deblima i konopljom, brodova krcatih mastikom s Hiosa, egipatskim lanom, anadolskim bakrom, rudama gvožđa iz jadranskih luka: sirovinama koje su služile da carsku mornaricu održe u plovnom stanju - ako već više nije bila opasna.

Noću se Topana povlačila u sebe. Livnica bi ućutala; pogled preko Bosfora na azijska brda utonuo bi u tamu; teretni brodovi bi umorno škripali na svojim sidrištima. Lampe nisu gorele u krivudavim prolazima, gde su se gurali mornari i vlasnici javnih kuća, besposličari i lopovi, i proklinjali jedni druge u mraku; samo su treperavi fenjeri visili u malim prozorima, ili na niskim gredama na ulazima, i osvetljavali ljudima put do taverni i rupa za pijančenje, do ruma i rakije i umornih parova na slamaricama i sladunjavog, opojnog mirisa lule.

Jašim pusti Prin da ga povede.

U trećoj taverni u koju su ušli, malteški mornar, crven u licu od pića, iznenada pokuša da objasni Prin svoje namere za to večer. Oni su uključivali i nju. Kad se Prin usprotivi, Maltežanin razbi bocu o pod i zamahnu joj šiljastom ivicom prema licu.

Jašim podlakticom zaustavi udarac, čime privuče pažnju grupe malteških mornara koji su očigledno još uvek bili uzrujani zbog masakra nad nevinim muškarcima, ženama i decom na ostrvu Hios koji su počinili turski dobrovoljci pre šesnaest godina.

„Udarilo me je! Kopile!“

„Ubico dece! Kasapine!“

Jašim nije imao pojma o čemu govore.

Zajedno se povukoše prema vratima i izjuriše napolje.

Prin požuri niz brdo. Staza je vodila od grada ka dokovima. Pre nego što je Jašim uspeo da je dozove, vrata taverne se naglo otvoriše i grupa Maltežana izleti na stazu.

Odlučili su da iseku Jašima zbog njegovog učešća u masakru gde niko od njih nije bio ni prisutan. Neki od njih izvukoše noževe. Potrčaše nizbrdo.

Jašim ih je čuo kako dolaze.

Morao je odvući Prin iza ugla da je spase od Maltežana, da joj omogući nekoliko sekundi da se sakrije.

On je zgrabi za ruku.

Iza prvog ugla preleti pogledom preko zidova: u mraku su izgledali glatko i na njima nije bilo nikakvih vrata. Uličica se ponovo spuštala niz brdo, nekoliko metara dalje: morali su zamaknuti za ugao pre nego što ih Maltežani primete. Okrenuo je Prin nadesno.

„Ubico dece! Iseći ćemo te!“

Uličica se spuštala: bile su tu neke stepenice. Prin i Jašim su ih preskakali po tri odjednom. Približili su se obali.

U podnožju stepenica Jašim skrenu desno: imao je nejasnu predstavu da bi mogli pobeći uz obalu i kasnije se vratiti gore.

„Eno ga! Hvatajte ga!“

Maltežani su bili na stepenicama.

Prin se spotaknu i vrisnu.

Jašim je ponovo ščepa za ruku i povede iza ugla.

Zid s leve strane spuštao se nadole: bili su na keju. Ispred sebe su videli uspravne stubove pristaništa, i među njima jedan jedini kajak.

Kada bi samo uspeli da stignu do čamca...

Iz uličice s desne strane pojavi se čovek i uputi se prema kajaku.

„Čekajte!“, viknu Jašim.

Čovek se i ne osvrnu. Zakorači u kajak. Čamdžija spusti ruku na veslo.

Jašim i Prin behu udaljeni dvadesetak metara. Kajak uz

trzaj krenu.

„Čekajte! U pomoć!“, uzviknu Jašim. „Pomozite mi!“, viknu na grčkom.

Uhvatio se za stub na pristaništu. Kajak je bio udaljen oko tri metra. Čamdžija pogleda Jašima, a zatim niz kej do mesta gde su se upravo pojavili Maltežani.

Čovek u kajaku se osvrnu. Klimnu čamdžiji i kajak kliznu nazad prema doku. Prin i Jašim se ukrcaše.

Čim se kajak ponovo otisnu, Maltežani usporiše. Trčkarali su pristaništem i zamahivali pesnicama.

„Ubico dece!“

Jašim pogleda čoveka, da mu zahvali i izvini se.

„Ovde bi trebalo postaviti stražara“, reče.

Čovek slegnu ramenima.

Bio je to Aleksandar Mavrokordato.

„Hvala što ste se zaustavili.“

„Šta radite ovde?“

„Tražio sam neke ljude“, odgovori Jašim.

Mavrokordato pogleda nazad, prema keju.

„Izgleda da ste ih pronašli.“

„To su pogrešni ljudi.“ Jašim protrlja čelo i uzdahnu.

„Skinuli ste me sa slučaja.“

Mladić slegnu ramenima.

„Majka je.“

U mraku je bilo teško odrediti da li laže.

„Lefevr je već bio mrtav“, nastavi Jašim. „Niste to mogli znati, zar ne?“

„Zašto bi me bilo briga? Za čoveka kao što je Lefevr.“

Jašim ču kako voda kaplje s vesla.

„Znači, to je onda bila slučajnost?“

„U mom ste kajaku“, napomenu mladić. „Zar to ne izgleda kao slučajnost?“

„Možda. Ali ipak - tražio sam i vas, takođe.“

„Vi... vi ste me pratili?“

„Ne. Ali sam čuo da povremeno dolazite ovamo.“

„Nije istina. Ko je to rekao?“

„Večeras je istina, zar ne?“

Aleksandar Mavrokordato ne odgovori. Ako je pušio, pomisli Jašim, zvuči veoma smireno.

„Ko je vlasnik *Ca d'Ora*?“

Kajak se zaljulja dok je prelazio preko brazde iza ribarskog broda.

„Kakve to veze ima?“

„Je li to jedan od brodova vašeg oca?“

„Slušajte, prijatelju“ Aleksandar se nagnu napred.

„Ništa ne znam o očevom poslu. Ako bog da, za šest meseci ću otići odavde.“

„Otići? Zašto?“

„To je moja stvar“, obrecnu se Aleksandar. „Ne biste

razumeli. Fanar. Bosfor. Bazar... mislite kako je to čitav svet, zar ne? Svi vi. Samo zato što sultan tu i tamo izvrši neku promenu verujete kako živite na najmodernijem mestu na svetu. Gluposti. Konstantinopolj je baruština. Iznenadili biste se, efendijo. Ostatak sveta nam se smeje. Pariz. Sankt Peterburg. Avaj, u Atini čak imaju i gasno osvetljenje na ulicama! U mnogim ulicama. Imaju - politiku, filozofiju, sve. Koncertne dvorane. Novine. Možete kupiti novine i sedeti i čitati ih u kafani, i niko vas neće zagledati. Baš kao i u ostalim delovima Evrope. Ljudi tamo imaju mišljenje.“

„I čitaju novine koje imaju isto mišljenje?“

„Neverovatno, zar ne? Tamo idem, prijatelju. Oženiću se, i - otići.“

„Vaša supruga - sigurni ste da će i ona želeti da pođe?“

„Moja supruga? Ona će učiniti ono što ja želim, naravno. Pokloniću joj modernu odeću, priređivaćemo večere i odlaziti u operu, i takve stvari. Bićemo potpuno slobodni. Vi to ne možete razumeti.“

Jašim odmahnu glavom. Momak beše u pravu: ako je sloboda značila da ti novine određuju mišljenje i da se oblačiš isto kao i svi ostali, onda je sigurno da on to nikada ne bi razumeo.

U takvom zadovoljstvu verovatno nikada neće imati prilike da uživa.

„Hvala što ste se zaustavili“, ponovi. „Možete nas iskrcati gde god želite.“

Aleksandar promumla nešto nerazumljivo. Možda je tako i bolje, pomisli Jašim.

Gledana s vode Pera je danju ličila na ogromnog ljuskara izvučenog iz mora. Na stambolskoj strani nalazili su se minareti i drveće; ali preko Zlatnog roga, brdo Galata bilo je sivo i suvo, načičkano krovovima i prozorima zgrada, koji su se preklapali kako su se spuštali do ruba vode. Malo zelenila je i dalje opstajalo, tamo gde su korov i puzavice zauzele površine pre četiri godine uništene vatrom, koja je protutnjala kroz grad; ali ne zadugo. Kirije su rasle; trebalo je zarađivati bogatstvo; svakog dana su nicali nove zgrade, i stanovnici Pere nisu više imali koristi od drveća i bašta.

Jašim je polako šetao Velikom ulicom.³⁴ Da je Pera morsko stvorenje, Velika ulica bi bila njegova bodljikava grba, sve do vrha stepenica koje su vodile od pristaništa do velikog vodenog rezervoara Taksima, po kome je i četvrt ispod njega dobila ime. Bila je to ulica u kojoj su podignute i strane ambasade; u poslednjoj deceniji postala je podjednako kosmopolitska kao i Pariz ili Trst. Jašim je video klasična kamena pročelja, i velike staklene prozore; u ovdašnjim prodavnicama prodavali su se šeširi i rukavice, likeri, francusko pecivo, kišobrani, engleske čizme. Gde god bi pogledao, nove zgrade su oponašale stilove iščezlih carstava i izgubljenih civilizacija - egipatske motive i rimske karijatide. Sve je to bilo bez korenja - jer novac nema korenje - naizmenično rasipno, dirljivo, ružno i uzbudljivo.

Lakomislena mešavina stilova prenela se i na ulicu. U gomili koja se kovitlala gore-dole Velikom ulicom bilo je muškaraca i žena svih nacionalnosti, kao i onih bez države i nacije: svih sredozemnih rasa, Arapa i Francuza, muškaraca u ogrtačima s kapuljačom, muškaraca sa šeširima, dama na štiklama, plećatih Slovena, tačnih Engleza, đenovskih

---

³⁴ *Najčjuvenija istanbulska ulica, danas se naziva Istiklal Caddesi (Ulica nezavisnosti). (Prim. prev.)*

mornara, belgijskih krojača, crnih Nubijaca, Druza maslinastog tena, s libanskih planina, bledih Rusa sa svetlim bradama, torbara, beskućnika, glumaca, skitnica, svodnika, vodonoša. Dvadesetak lutajućih prodavaca nudilo je svoju robu. Majmun je skakao uz mehaničke orguljice. Čak je i medved tapkao nogama, i razgledao gomilu, umiljato se cereći.

Juče se pitao kuda je nestala velika parada kada je nestala iz dvorišta Topkapija. Ne u Beşiktaš, gde sultan leži na samrti u francuskom krevetu.

On pozvoni na ulazu u veliku sivu kamenu zgradu blago uvučenu od ulice, i lakej posivelog lica u besprekornom fraku otvori mu vrata.

„Gospodin Mavrokordato obavlja svoju prepisku. Neće nikoga primati pre jedanaest sati.“

„Hoćete li obavestiti vašeg gospodara da sam prijatelj Francuza Lefevra? Hitno moram da ga vidim, privatnim poslom.“ Sluga skupi usne i namrgodi se. Turčin na vratima bio je staromodno ali lepo obučen. Da je nosio fes, kao svi poslovni ljudi, bilo bi mu lakše da ga odbije; ali s turbanom na glavi delovao je tajanstveno i iz njega je izbijalo samopouzdanje koje sluge vrlo brzo prepoznaju. Ta kombinacija bi mogla značiti novac. Privatan posao, dakle. Gospodar svakako ne voli da ga uznemiravaju kad obavlja prepisku. Mada, nije ni čovek koji bi bio oduševljen da propusti priliku. Privatan posao. Pa, privatan posao može svašta da znači.

„Samo trenutak, efendijo“, reče, još ljubaznije. „Ako uđete, preneću vašu poruku gospodinu Mavrokordatu.“

Hodnik je bio uzan i mračan; nije bilo mesta za sedenje. Jašim se zagleda u ulicu kroz staklo na vratima. Suncem okupana gomila kretala se postojanim tempom; neko bi zastao ili dangubio nekoliko trenutaka, ali kretanje je bilo tako snažno da bi ih na kraju ponovo povuklo, da se stope sa strujom.

Jašim pomisli na knjigu koju mu je pokazao Grigorije, sa uspavanim carevima i drevnim proročanstvima. Kako je uza-

ludna ta Velika ideja! Kako plitka u odnosu na duboko kretanje vremena i događaja. Vizantije već odavno nema. Pamtio je reči koje je Osvajač mrmljao dok je razgledao ruševine carske palate. „Pauk plete mrežu u Cezarevoj palati: sova huče u kulama Afrasijaba...“³⁵

„Gospodin Mavrokordato će vas primiti, efendijo.“ Mavrokordato je bio nizak i zdepast čovek s tamnom kosom i pažljivo potkresanim brkovima. Sedeo je sa sakoom prebačenim preko naslona stolice, zasukanih rukava, a mršave, bele, dlakave ruke je spustio na sto zatrpan papirima, kao brodomnik koji se drži za splav. Godine mu je bilo teško odrediti: možda pedeset. Stariji je od svoje žene. A Jašim je imao pravo: momak, Aleksandar, liči na nju.

„Kako ste? Kafa? Stefane, kafa.“ Glas mu je bio hrapav, i Jašim nije mogao sasvim odrediti naglasak. Kad je Stefan napustio prostoriju, on se naže napred, trepćući.

„Došli ste nekim poslom, ah...“ Pogleda karticu na stolu. „Efendijo Jašime.“

„Prepoznajete li moje ime?“, upita Jašim; ali bankar je delovao zbunjeno. „Mislio sam... možda vam je žena...“

Mavrokordato se zaprepasti.

„Moja žena?“

Na trenutak, zavlada tišina. Jašim mahnu rukama.

„Oprostite mi. Treba da objasnim - Maksimilijan Lefevr, arheolog.“ Mavrokordato se namršti.

„Lefevr“, ponovi, a zatim tmurno dodade: „Niste čuli?“

„Slabo sam ga poznavao“, reče Jašim polako. Mavrokordato progundā: „Hmm. Poznavao.“ Poče odsutno da kucka prstima po stolu.

„Istražujem njegovu smrt. Pokušavam da utvrdim neke činjenice.“

„Ništa ne znam o tome“, odgovori bankar.

„Nisam mislio da...“, podiže Jašim ruke. Čak i u ovoj

---

³⁵ Najstariji deo razrušenog drevnog i srednjovekovnog grada Samarkanda u Uzbekistanu. (Prim. prev.)

kancelariji čuo je žamor gomile na ulici, slabašnu zvonjavu zvončića, kloparanje kočija po kaldrmi.

„Upoznali ste ga?“

„Ja... bio je ovde jednom. Hteo je da pozajmi novac.“
Zastao je. Jašim ne reče ništa.

„Pozajmio sam mu novac“, produži bankar. „Malu svotu.“ Mavrokordato učuta, kao da se priseća, zatim se žustro odmaknu od stola. „Veoma tužno. Ali mora se nastaviti s poslom.“

„Naravno, efendijo. Ako smem da pitam - jeste li razgovarali? Bio je zanimljiv čovek.“

Mavrokordato je delovao iznenađeno.

„Bojim se da me arheologija ne zanima. Glupo od mene, sigurno, ali ja sam poslovan čovek. Razumete.“

Jašim nakrivi glavu.

„Koliko je pozajmio?“

Bankar uzdahnu.

„Ako me pitate, verujem da je bilo dvesta franaka.“

„Ah. Francuski novac.“

„Znate, u današnje vreme... Ne možeš pozajmljivati pijastere.“

„Zbog...?“

„Vrednosti, previše je nestabilna.“ Mavrokordato odmahnu zdepastom rukom. „To su finansijske stvari, efendijo.“

„O kojima tako malo znam“, složi se Jašim. „Mislite da je zbog toga dolazio kod vas?“

Mavrokordato slegnu ramenima s omalovažavanjem, i podiže papir sa stola.

„Ne bih znao, efendijo. Želim vam sreću.“

„Hvala vam na vašem vremenu.“ Jašim zastade, s rukom na kvaki. „Zaboravio sam da pitam još nešto - kakvu vam je garanciju dao Lefevr?“

Na trenutak Mavrokordatov pogled preleti preko prostorije. Zamahnu papirom koji je držao u ruci.

„Bio je Francuz. To je bila samo mala pozajmica.“

„Da, naravno. Nije vam ništa dao.“

Dok je zatvarao vrata, primeti kako ga Mavrokordato i dalje posmatra, trepćući.

„Siroto kopile“, reče Palevski. Pogledao je kroz prozor, gde su pčele sanjivo zujale oko visterije. „Zar ti se ne čini da su ove letnje večeri nepodnošljivo tužne? Mora da su u pitanju moje godine.“

Napolju je roda klepetala kljunom; nedavno se jedan par nastanio na novom tornju kule Galata udaljene nekoliko stotina metara.

Palevski se naže napred i ponovo uze knjigu sa stola.

„Mora da je Lefevr bio veoma uplašen kad je ovo ostavio kod tebe u stanu.“

„Pretpostavljam da je to smislio kada sam otišao da mu rezervišem kabinu na brodu“, odgovori Jašim. „To ga je nekako oraspoložilo.“

„Da, verovao je da je bezbedno.“ Palevski je bezuspešno pokušavao da prikrije prizvuk prezira u glasu.

Zabio je nos u knjigu i počeo da mrmlja sebi u bradu. Jašim se posluži ambasadorovim čajem i zavalio se na stolici, pokušavajući da se priseti Lefevrovog raspoloženja, poslednjih reči koje su razmenili. Ušao je u taj kajak - kako? Sećao se da je sam bio pomalo nestrpljiv u vezi s čitavom situacijom - zbog novca, i Lefevrovog prigovaranja na izbor broda. Nakon toga nije obraćao mnogo pažnje na Lefevra. Bio je ubeđen kako ga više nikada neće videti.

Ali Lefevr je izgleda razmatrao mogućnosti. Odatle skrivena knjiga. I ukrcao se na hitri kajak i otisnuo bez reči.

Mogao si pronaći mnogo toga što ti se ne sviđa kod Lefevra, ali hrabrost mu nisi mogao osporiti.

U međuvremenu, svi će početi da misle kako ga je ubio Jašim. Nije bilo važno veruju li u to ili ne: biće dovoljno i samo iznošenje takve mogućnosti. Klevete su se širile samo o slabima: niko nije optuživao moćnike. To što je Jašim osumnjičen, značilo je samo jedno: nedostatak sreće; a niko u Istanbulu, ponajmanje stanovnici palate, ne voli nesrećne ljude.

Jašim podiže šoljicu i zaškilji na prijatelja kroz oblačić

pare. Odjednom oseti nalet naklonosti. Palevski kao da oseti njegovu pažnju, jer podiže pogled s knjige i nasmeši mu se.

„Ne mogu da shvatim oko čega se diže tolika galama“, reče. „Znam ovu knjigu. Petrus Gilijus“, objasni Palevski, „bio je antikvar. Kao i tvoj nesrećni prijatelj, pretpostavljam. I kao i on, bio je Francuz. Pjer Žil. Ali u ono vreme obrazovani ljudi su pisali na latinskom, tako da je on za nas Gilijus. Pojavio se ovde za vreme vladavine Sulejmana Veličanstvenog. Sredina šesnaestog veka, doba vaše slave.“

Palevski je ustao sa stolice i pregledao police s knjigama. Izvukao je nekoliko primeraka, prelistao jednu po jednu, i konačno prstom preleteo preko jedne stranice.

„Evo ga. Gilijus. Tako je. Stiže ovamo 1550. s francuskim ambasadorom. Ostaje nekoliko godina, a onda se iznenada pridružuje Sulejmanu u pohodu na Persijance. Bila je to čudna avantura, ali naredne godine se vraća i zatim odlazi u Rim. Piše svoju knjigu *De Aedificio*.“

„Ovu knjigu“, primeti zlovoljno Jašim.

„Hmmm. Pretpostavljam da nije bilo lako doći do ovog primerka. Godina 1560 - prvo izdanje.“

„Bilo je i drugih?“

„O, prevođena je. Ja imam francusko izdanje, mada, trenutno je ne vidim.“

„Ne“, odlučno će Jašim. „Mora da ima nešto u vezi s ovim jedinstvenim primerkom knjige. Kad bih je samo mogao pročitati.“

„Ostavi mi je, Jaše. Proučiću je. U stvari, prilično uživam u ovome.“

„Obrati pažnju na male beleške unutra - nemoj da ispadnu.“ Knjiga je izgleda služila i kao fascikla, među stranicama su bile natrpane raznorazne beleške i presavijeni papiri.

„Zašto je ubijen na tako svirep način? Prepolovili su mu grudni koš i rasporili rebra.“

Palevski se trgnu.

„Bože! Kao vikinška žrtva.“

„Šta?“

„Vikinzi, Jašime. Sigurno si čuo za vikinge? Berserkeri? Kao vaš stari puk delija - ljudi koji polude kada krenu u rat. Ovo je severnjačka varijanta - crvenokosi, snažni zglobovi, sjajni mornari. Stvorili su ih njihovi fjordovi pre dvanaestak vekova. Brodovi su im bili izrezbareni u obliku zmajeva. Primitivan izbor bogova. Krv i grmljavina čitavo leto: silovanja, ubistva i pljačke. Duge poeme o tome koje su ih uveseljavale čitavu zimu. Siledžije, blago rečeno. Gurnuli su Evropu u ono što nazivamo mračno doba. Najznačajnija posledica, posle udovica: Rusija.“

Jašim se nagnuo napred i napeto slušao. Sada odmahnu glavom. „Kako to misliš Rusija? Je li to neka poljska šala?“

Palevski se namrštitio.

„Ne, uopšte. Vikinzi nisu samo plovili preko okeana. Kretali su se i baltičkim rekama. Gradili su brodove koji su mogli da plove i po velikoj vlazi. Ali kad su se jednom dokopali Volge, nisu se morali držati samo svojih voda. Uz Volgu, pa niz Dnjeper. Crno more. Konstantinopolj. Lako. Nekoliko puta su i napali. Stvorili su uporište u Kijevu - dobro sigurno polazište za svoje pohode ovamo, i od tada im je to tradicija. Na kraju su, naravno, Vizantinci shvatili kako im je jednostavnije da ih pretvore u pravoslavne hrišćane - njihov vođa je uzeo ime Jaroslav i bio je uveren da je carev mlađi brat. Ali ipak je bio viking.“

„I tako je nastala Rusija?“

„U širem smislu, da. Tako je nastalo rusko pravoslavlje. Jednom kada su ih pripitomili i napola civilizovali, Vizantinci su ih koristili kao carsku gardu, varangijansku gardu. Svi su bili visoki oko sto osamdeset pet i bili su pravi vikinzi, sve do svojih dlakavih nožnih prstiju. Samo zahvaljujući njima Grci su bili bezbedni u Konstantinopolju.“

Jašim se začudi.

„Varangijanska garda je čuvala Grke? I izvršavala je pogubljenja na ovako varvarski način?“

Palevski se zamisli.

„Pa, ne znam jesu li i dalje to činili. Možda su odustali

od toga, kao i od svojih paganskih bogova. Ne znam. Ali evo ti nečega za razmišljanje, ako baš želiš. Orao raširenih krila bio je simbol vizantijskih careva. A nakon njihovog pada, počeli su da ga koriste i Rusi. Da pokažu svoje srodstvo. Znaš, polaganje prava na vizantijski presto, zaštitnici pravoslavlja, i sve to.“

Zastade, i protrlja ruke.

„Čas istorije je završen. Ne znam da li ti je išta od ovoga vredelo. Sunce je zašlo. Hajde da nešto popijemo.“

Provukao se pored stola i otvorio vrata.

„Marta!“, viknuo je. „Votku, čaše, i led!“

Jašim se nasmeši.

„Stalno vičem ovih dana“, primeti ljubazno Palevski, stojeći kraj vrata. „Tako ne moram da izgovaram reč molim. Marta je počela da cepidlači oko sitnica, nemam pojma zašto. Uostalom, i zvono je pokvareno.“

Već se smračilo kada je Jašim stigao do pristaništa u Karakoju. Istanbul je izgledao čudnovato nepoznat preko Zlatnog roga; obrisi njegovih brda sakriveni u tami, lažni vrhovi izduženi pod lampama koje su gorele na minaretima i kupolama. Na trenutak je bilo moguće poverovati da su grad zamenile planine, a da su njihovi vrhovi i padine istačkani kolibicama u kojima žive rudari.

On zatvori oči, blago se njišući, i kad ih je ponovo otvorio, imao je utisak kako gleda preko ogromnog prostranstva crne vode ka svetlima udaljenih brodova koji plove nevidljivim horizontom visoko, i daleko.

Ukrcao se na prvi brodić koji je naišao, iako svestan da kajak nije najbolji izbor za čoveka koji je previše popio. Njegov tanak, lagani trup bio je slabašan omotač da zaštiti dva čoveka od vode, koja mu se gotovo prelivala preko ruba. Smesta se naslonio na crveno jastuče, prebacujući težinu na levi lakat da uravnoteži otmeni crni trup. Sada je video grad u pravoj veličini, i toplu, prigušenu svetlost lampe na pristaništu gde su bili privezani kajaci.

Čamdžija pričvrsti lagani fenjer na pramac i prihvati vesla. Odgurnuo je kajak od pristaništa uvežbanim pokretom ruke. Lakirani čamac zašišta kroz vodu poput strele. Jašim zažmuri.

Vazduh je bio topao. Preko vode su lenjo dopirali žamor i odlomci razgovora s pristaništa. Lavež pasa s Galate zvučao je blizu. Jašim je osećao ritmičko povlačenje vesala; voda je curila s trupa ispod njegove glave. Čamdžija progovori, ali ne Jašimu, usledi blagi trzaj, a zatim se sve umiri. Poznati zvuk se više nije čuo. Talasić zapljusnu kajak i smesta ga zaljulja. Jašim otvori oči.

Kajak je prestao da se kreće. Čamdžiju je nejasno video pod mutnim svetlom fenjera, ali ramena mu se nisu pomerale: činilo se da mu ruke miruju na veslima. Svetla grada su mu lagano kružila iza glave, kao svetiljke neke

čarobne vrteške. Jašimu se svide to poređenje. Trenutno se nije mogao setiti nijednog drugog.

Nekoliko puta zatrepta. Čutljivi čamdžija, razmišljao je, čeka na njega da progovori.

Svetlo na obali se ugasi. Kad se ponovo pojavilo s druge strane čamdžijine crne siluete, Jašim shvati da se Istanbul ne okreće, nego se kajak lagano vrteo, prateći struju.

„Šta se dešava?“, konačno upita.

Čamdžijase ne pomeri. Umesto njega, izblizine se javi drugi glas:

„Ništa ne dešava, efendijo. Za tren, ako želiš, nastaviš s putovanjem. Dobar si čovek, sigurno sam.“

Jašim oseti jezu na vratu.

„Šta želite?“

„Da, da. Dobar čovek.“ Kajak se blago zatresao. U tami, Jašim shvati da je uz njih pristao još jedan kajak. „Ti ne voliš da imaš neke stvari što pripadaju drugi čoveci, ne?“

Glas mu je dolazio negde iza glave. Jašim sada beše potpuno budan, i misli su mu brzo letele u pokušaju da sagleda situaciju. Zamislio ju je kako izgleda odozgo: ako se čamdžija naslanjao na vesla, još raširena preko vode, drugi kajak je sigurno prišao s Jašimove strane, osim ako vesla nisu bila podignuta u kajak. Imao je osećaj da je nepoznati glas iz tame preblizu za tako nešto. Dva čamca su se verovatno dodirivala krmama: trebalo je samo da ispruži ruku i dodirnuo bi - šta? Tuđu ruku na rubu svog kajaka. Šakama čvrsto stisnu ivicu.

„Šta je to? O čeeemu pričate?“ Nadao se da zvuči pripito.

„Priča o knjizi, gospon. Mala. Crna. Ne pripada tebi, ti razumeš? Ali mi sve sredimo. Daj mi knjiga, i odeš svojim putem.“

Jašim stavi ruku na grudi. Lefevrova knjiga nije bila tu.

„Ko ste vi?“, upita brzo.

„Molim te. Knjiga, samo.“

Kajak se blago zaljulja, i začu se metalni škljocaj. Nešto sevu u mraku.

„Koliko ti vredi život, efendijo?“

Mora biti brz. Nije imao mnogo vremena.

Jašim se uspravi. Rukom potraži oslonac i očeša se o čovekove prste na mestu gde se uhvatio za Jašimov kajak.

Kada čamdžije čvrsto pridržavaju kajak uz pristanište ili stubove, u njemu je moguće stajati uspravno tek nekoliko sekundi.

Na otvorenom, na vodi, gde čamac nema uz šta da pristane i čamdžija je nespreman, nemaš sekunde na raspolaganju. Možda samo jednu.

Jašim ustade.

Iskorači i snažno lupi nogom.

Nešto puče, i kajaci se istovremeno potopiše. Čim je trup njegovog kajaka poskočio uvis, Jašim zakorači unazad i baci se u vodu.

Otre vodu iz očiju i skinu ogrtač. Pustio ga je da pluta. Oslobodio se i turbana: mogao je da privuče svetlo, i on ga zbacila. Držeći glavu iznad vode, trudio se da se održava na površini što tiše može, dok su se tri muškarca u blizini praćakala i psovala. Jašim zubima uhvati porub ogrtača i blago zapliva unazad; ogrtač će ga zaštititi i upozoriti ukoliko neko pokuša da ga zgrabi u tami.

Sada je jasnije čuo ljude. Jedan je psovao: možda onaj čiju je ruku prignječio. Drugi je kukao za izgubljenim veslima. Neko mu naredi da umukne.

Ostavši bez kajaka, morali su da plivaju prema obali. Pera je bila malo bliža; verovatno će plivati u tom pravcu. Jašim je nastavio da pliva sve dok ih nije čuo kako pljuskaju. Tada pusti ogrtač i okrenu se na stomak. Zapliva je prsnim stilom. Nije ni pokušavao da se bori protiv struje, koja ga je lagano nosila prema Bosforu.

Dvadesetak minuta kasnije, dvojica bosonogih nosača koja su tiho pušila ispred Nove džamije iznenadiše se kada iz mraka do njih došljapka čovek i pozdravi ih. Šteta što je bio tako moker, ali platio im je duplo do fanarskog kupatila. Posao je slabo išao čitavo veče.

Blago komešanje noćnog vazduha pomeralo je navučene zavese od muslina i svile. Ponekad bi ugledao sićušnu dijademu od zvezda kroz prorez ispod garnišne. Pojavljivala bi se i nestajala, pojavljivala i nestajala, baš kao što rade i ljudi kad neko umire, proveravajući koliko je smrt blizu, da prenesu izveštaj o nevidljivoj borbi; jer samo je to još ostalo.

Sultan se pitao da li svi ljudi tako umiru, sami, puni sumnje, mučeni sećanjima.

Slušao je disanje u sobi, disanje žene, šuškanje muslina i svile. To će se, naravno, nastaviti: svet će disati i bez njega. Njegov sopstveni dah bio je sve tiši; nije ispuštao zvuk; jedva se pomerao. Kako mu se približavao večiti san, više nije imao potrebu da spava. Gotovo je s probama.

Nešto zapljusnu u vodi. Bosfor je bio bogat ribom. Zamišljao je kako klizi s njima, njihova hladna, metalizirana tela održavaju nivo, mesečina se prelama kroz površinu vode, hladnu i srebrnkastu, a ribe svetlucaju kao zvezde.

Plivao je s njima lako, nošen strujom i naporom koji je bio trenutani, gotovo neosetani. Zar one nisu oduvek bile tu? Čekaju njega - ili možda ne naročito njega: bilo koga ko je spreman da pođe, te noći, svake noći.

Pogledao je ispred sebe; činilo se kao da mu oko poskakuje po tamnim talasima poput morske ptice, i luta između rtova gde se grebeni spuštaju sve do ruba vode.

Sve do mesta gde se moreuz otvara k nemirnom moru.

Marta se napola okrenu s poslužavnikom u rukama i pokretom kuka gurnu vrata da ih otvori. U sobi je bilo gotovo sasvim mračno, i samo je tanak zrak svetlosti među prozorskim kopcima pokazivao da je jutro već dobrano odmaklo. Soba Palevskog je snažno mirisala na vosak i konjak, miris koji je Martu podsećao na poslodavca i koji nikako nije uspevala da ne voli. Znala je da je sto krcat knjigama i čašama, pa je poslužavnik položila na pod i pošla da otvori kapke koje je sinoć lično zatvorila.

Dnevna svetlost prodre u sobu, i posteljina se zakomeša i zaječa. Marta povuče okvir prozora i uspe da ga otvori oko dva centimetra pri vrhu. Nekoliko trenutaka je stajala i posmatrala dvorište. Suela, Zanijeva ćerka, čistila je dvorište malom metlom; njen brat Špetin igrao se tiho u prašini, kotrljajući lopticu. Marta uzdahnu.

Raščistila je sedište stolice pored kreveta, premestila poslužavnik na nju, i latila se skupljanja boca i čaša, vraćajući svećnjake na policu iznad kamina. Veoma je vodila računa da ne pomeri nijednu knjigu razbacanu oko kreveta. Ambasador je ipak bio izvanredno obrazovan čovek. Iz noći u noć se iscrpljivao proučavajući te svoje knjige, i ona se trudila da mu svojom nepažnjom ne upropasti rad. Posao mu je bio tim teži što je imao toliko knjiga, više nego što je iko na svetu video, pa je pronalaženje određene stvari zahtevalo ozbiljan trud.

„Dolazio je neki Grk“, izjavi ona, stavljajući šoljicu čaja u ruku koja je izronila ispod pokrivača. Marta, koja je i sama bila Grkinja, izgovorila je tu reč s velikim zadovoljstvom. „Rekla sam mu da ne primete posetioce, ali može da vam piše i zakaže sastanak.“

Palevski se izvuče ispod perjanog jorgana i slabašno srknu čaj.

„Vrlo dobro“, promrmlja. „Verovatno neka prevara.“ Marta klimnu. Tačno tako. Čovek je i ličio na prevaranta.

„Dotok vode je danas ponovo slab“, obavesti ga.

„Ali čaj je dobar.“ Palevski pruži šoljicu i ona je napuni iz bokala. „Hvala ti, Marta. Dalje ću se snaći i sam.“

Marta se nakloni. Nije mogla a da se ne nasmeši u sebi. Ambasador je bio pametan čovek, sasvim sigurno; ali snalažljiv - ne. Van svojih knjiga bio je samo jedno veliko dete.

„Hvala, gospodine“, reče.

„Hvala tebi, Marta.“

Kad je Marta izašla, Palevski se nagnu iz kreveta i poče da pipa okolo po podu. Dok je sinoć ležao i čitao, jedna Lefevrova rukom pisana beleška ispala je iz knjige. Dva puta ju je pročitao pre nego što je shvatio o čemu se radi; zatim je brzo ugasio sveće i ušuškao se u krevet.

Sada je ponovo otvorio knjigu, i ponovo pročitao belešku na papiriću pod jasnijim dnevnim svetlom.

Zm. stub. Mehmed II je zavitlao buzdovan - odlomio jednu čeljust. Patrijarh H. S. zaprepašćen. „Ovaj drevni i čuveni talisman podignut je ovde da bi terao zmije iz Konstantinopolja i njegovo uništavanje najverovatnije znači da će grad biti uništen najezdom zmija.“ Sultan odustaje. Glave odvaljenje 1700; poljsko plemstvo??? Pitanje.

Reč zmija je bila podvučena.

Ambasadorova stopala se nelagodno uskomešaše ispod jorgana.

„Smem li da uđem?“ Jašim je stajao na kapiji, posmatrajući decu u dvorištu. Devojčica - kako se ono zvala? - podiže pogled i brzo mu se nasmeši; ali Špetin zagnjuri bradu na grudi i zlovoljno se zagleda u zemlju.

„Ne pucajte - to sam samo ja“, dobaci im veselo Jašim dok je prelazio preko dvorišta.

Zatekao je Palevskog u krevetu, sa šoljicom čaja na kolenima.

„Vidim da si opozvao stražu“, reče.

„Šta? Misliš na dečaka. Pa, ne znam. Otac mu je negde otišao bez reči i svi su napeti. Gospođa Zani je uglavnom neraspložena, ali brine me Marta. Opet. Prilično je uznemirena zbog dečaka.“

Jašim klimnu.

„Deca vole rutinu“, reče.

„Hmmm. Zani i dečak su nedavno izlazili zajedno. Neko šegrtstvo. Onda se jedne večeri dečak vratio prilično kasno, sam.“

Jašim klimnu. Marta, dečkić: očigledno, teško jutro za Palevskog. Želeo je da razgovara o Lefevrovoj knjizi.

„Sinoć su me napali“, počeo.

„Prijatelju dragi!“ Ambasador je izgledao zapanjeno. „Čitavo ovo mesto ide do đavola.“

Jašim mu ispriča o kajacima i neočekivanom kupanju. „Hteli su tu knjigu.“

„Bože! Imao si sreće. Pogledaj ovo.“

Dodao mu je Gilijusovu knjigu. Na poslednjoj stranici bio je utisnut ovalni oblik usred koga su se nalazile reči na grčkom: Dmitri Gulandris, knjižar.

Jašim sumorno frknu.

„Ali Gulandris je jedva znao da čita. On ništa ne bi razumeo iz knjige.“

„Malo ljudi bi. Ali možda ubica to nije znao. Nije poznavao Gulandrisa, osim što je znao da je prodavao knjige.“

Uključujući i ovu.“

Jašim je zurio u knjigu u svojim rukama.

„Rekao si mi da čak nije ni naročito retka.“

„Hmmm.“ Palevski je uživao. „Originalan primerak Gili-
jusa? Nikad nisam naišao na njega. Ali u pravu si.“ Dodao je
naglašavajući: „Taj primerak je svejedno prilično jedinstven.
To je stvar porekla.“

Palevski stavi ruke iza glave i zavalj se na jastučice.
„Uzmimo na primer neku staru knjigu ili sliku. U stvari,
uzmimo jednu od Lefevrovih omiljenih knjiga, recimo Bibliju.
Rastumačenu. Dvadeseti vek. Vizantijska je. Verovatno
priređena u Gruziji. Sve je to divno i krasno - ali kakva bi bila
njena priča? Kako bi uspela da se nađe u izlogu prodavnice u
Sen Žermenu šeststo godina kasnije?“

„Pretpostavljam da bi je Lefevr ukrao.“

„Naravno da bi je ukrao, ali to je nevažno“, reče Palevski.
„Njemu i njegovim klijentima je važno da je ova knjiga provela
poslednjih šeststo godina, recimo, u skriptorijumu u Gruziji.
Još bolje: bila je deo lične zbirke poslednjeg vizantijskog cara
u Istanbulu, a onda su je sačuvali Gruzijci nakon
otomanskog osvajanja 1453.“

„I tako su na nju stavili pečat istorije.“

„To se zove poreklo. Govori ljudima da je u pitanju jedin-
stven predmet. Mislim, ako su je monasi voleli i pridržavali je
se, mora biti prava stvar. Ali takođe, naravno, priču priča i
samo delo. Kladam se da je Lefevr znao kako se pričaju takve
priče.“

„Isto je i s kućom Osmanlija. Svako može upravljati car-
stvom - čak i ja. Ali samo sultan ima... to poreklo.“

„Moglo bi se reći, da, u pravu si.“ Palevski se namršti.
„Pretpostavljam da kada smo mi, Poljaci, počeli da biramo
kraljeve, izgubili smo trag priče. A onda smo izgubili i zemlju“,
dodade potišteno.

„Rekao si da je ova knjiga jedinstvena“, brzo reče Jašim.
Palevski se pribere. „Koliko vidim, rekao bih da je pripadala
Delmoniku.“

Jašim odmahnu glavom.

„Četrdesetak godina nakon što je Gilijus došao u Istanbul“, objasni ambasador, „Italijan po imenu Delmoniko je i sam napisao prikaz grada. Bio je paž u sultanovom domaćinstvu - domaćinstvu velikog gospodara. Znao je o čemu priča. Ali četrdeset godina kasnije, Jašime. Zainteresovao ga je Gilijus, jer Gilijus je video grad onakvim kakav je nekad bio.“

„A kakav je bio?“

„Vizantijski Konstantinopolj.“ Palevski se namrgodi. „Ne, to nije sasvim tačno. Gilijus u stvari piše o tri grada, jedan iznad drugog. Prvi je klasični Konstantinopolj. Peti vek. Gilijus ima jednu staru knjigu, s opisom kako je grad izgledao u Justinijanovo doba. S tim u rukama, on pokušava da prepozna stare spomenike, stare palate - ruševine, većinu njih. Zanimljive stvari. Ali on takođe opisuje još jedan Konstantinopolj - onaj po kome se i sam šeta. To je grad koji je iznikao u vekovima između ta dva doba - tokom hiljada godina grčke religije, rimskog zakona, grčkog jezika. Naravno, ponovo se menja, pred njegovim očima. Turci su preuzeli vlast. Tako Gilijus pronalazi stare Grke koji se još sećaju kako je bilo pre Osvajanja - imena stare crkve, na primer, koja je srušena, ili pretvorena u džamiju. On lično nije naročito zainteresovan za to - ali mi jesmo.“

„Shvatam šta želiš da kažeš“, složi se Jašim. „A treći grad?“

Palevski sklopi ruke. „Treći grad, Jašime, gradi se oko njega. Turski Istanbul.“

Jašim podiže knjigu sa kreveta i poče da je prelistava.

„Bilo je to vreme promena, Jašime. Kao i danas, pretpostavljam. Ti i ja gledamo kako Istanbul sve više dobija zapadnjačka obeležja, svakodnevno. Gilijus je zabeležio upravo obrnut proces: pretvaranje Istanbula u muslimanski grad. Kada je stigao Delmoniko, Italijan, proces je bio u potpunosti završen. Grad koji imamo danas.“

„A taj čovek - Delmoniko - pregledao je Gilijusovu knjigu.“

„Naravno. Da otkrije šta se promenilo.“

„Kako znaš?“

„Nisam primetio, sve dok nisam počeo da čitam - on je pisao po marginama. Koristio je smeđe mastilo. Imam Delmonikovu knjigu, a ovde ima delova koje prepoznajem. Opšta zapažanja. Niko ko je pisao na italijanskom nije bio bliži Istanbulu u to vreme. Mora biti Delmoniko. I to je, Jašime, poreklo.“

„Misliš da je Lefevr to primetio?“ Mada, Jašim je već znao odgovor. Lefevr bi to smesta shvatio, istog trenu kad je pronašao knjigu u Gulandrisovoj radnjici. Gulandris nije imao pojma.

„Verujem da ju je jeftino platio“, reče Palevski.

Jašim polako klimnu glavom.

„Neko napiše knjigu - Gilijus. Naiđe drugi čovek i nažvrlja nekoliko beležaka na margini. Delmoniko. Zašto Lefevr smatra da je to toliko važno?“

Palevski podiže ruke.

„E to, Jašime, zaista ne znam. Mogao ju je prodati malo skuplje, pretpostavljam, naglašavajući Delmonikov doprinos. Ali od toga se nije mogao obogatiti.“

Jašim pomisli na Francuza, njegove uredne ruke i uvijene pretnje.

„Sasvim sam siguran da je Lefevr u toj knjizi namirisao novac. Jesi li rekao da imaš francuski prevod?“

„Sinoć sam ga našao.“

Jašim je zurio u knjigu na svojiin rukama.

„Lefevr je umro zato što je učinio nešto u šta je verovao“, izjavi. „Podsetio si me da je verovao svemu što pročita u knjigama.“

Ustao je.

„Šta god da je, možda je i Gilijus verovao u isto.“ Jašim se počеше po glavi. „Zar nisi rekao kako je bilo nešto čudno u vezi s Gilijusom? Odlazak u rat?“

„Išao je na istok sa Sulejmanom, da se bori protiv Persijanaca. To jeste bilo čudno, za jednog antikvara.“

„Zašto bi ga Sulejman uopšte poveo?“

„O, što se toga tiče, verujem da Sulejman nije imao ništa

protiv da stranci prisustvuju njegovim pobedama. Sačekaj, doneću ti francusko izdanje.“

„Efendijo Jašime. Izvinite, molim vas.“

Jašim se okrenu. Marta je stajala u senci ispod stepeništa, gužvujući kecelju između prstiju.

„Marta!“ Približio joj se.

„Enver Zani, efendijo. Nestao je!“

„Čuo sam, Marta. Ali nemojte brinuti. Ima mnogo razloga zbog kojih je mogao negde da se zadrži.“

Pokušao je da se seti jednog. Katastrofalno curenje, možda? Raspad rezervoara? Pitao se u kojoj meri je vodarski esnaf kontaktirao s porodicama svojih članova: ako su Zanija zadržali preko noći, trebalo je da neko javi porodici. Možda je, u stvari, samo izašao s momcima u neku krčmu u luci.

Marta stavi prst na usne.

„Ne želim da gnjavim gospodina ambasadora“, reče. „Ali možda nam vi možete pomoći? Prijatelj ste mu, i dobar ste čovek.“

Jašim nakrivi glavu. Marta je uvek prema njemu bila ljubazna: nije želeo da je odbije.

„Gospođa Zani kaže da sutra moraju da plate zelenašu. Četrdeset pijastera. Ona ima vrlo malo novca.“ Podigla je malu crvenu kožnu torbicu koja joj je visila o pojasu obmotanom oko kukova. „Ja imam dvadeset sedam pijastera. To je moj novac. Ako ne plate, dug će se povećati.“

Jašim se namršti. Pokuša da se seti gospođe Zani, ali slika beše nejasna: žena u crvenim suknjama, metla u ruci. Je li pametno da Marta da ušteđevinu toj ženi? Četrdeset pijastera: prilično mnogo novca.

„Zar ne može gospođa Zani zatražiti još vremena, dok joj se muž ne vrati? Možda će on otplatiti dug.“

Marta odmahnu glavom.

„Ne razumete, efendijo. Četrdeset pijastera je kamata. Plaćaju svakog meseca.“

Jašim skupi usne i dunu. „Četrdeset na mesec! Ne mogu da verujem. Koliko Zani duguje?“

„Šest stotina“, izusti Marta, spuštajući glas. „Gospođa Zani se boji za decu, ako ne budu mogli da plate.“

Jašim nije poznavao Zanije, ali i budala bi prepoznala Martinu lakovernu prirodu. Pitao se nije li sve isplanirano: procena Martine ušteđevine, Zanijev nestanak da se pripremi teren za ovakav pristup. Moja deca, Marta! O, tako se plašim! Samo četrdeset pijastera...

„Marta“, obrati joj se čvrsto Jašim. „Zani je siromašan čovek. Gde bi on pozajmio šeststo pijastera? Zašto bi mu uopšte trebao toliki novac?“

Marta gotovo poskoči od iznenađenja.

„O ne, efendijo! Zani je dobar čovek. I vodar, takođe. Ali taj novac mu je trebao da plati esnafu. Za pristupnu taksu, razumete, da kupi položaj.“ Jašim se počehša po glavi. Morao je priznati da je to imalo smisla. Esnaf bi očekivao takvu uplatu - Zani je bio neka vrsta šegrta.

„Ali sada nije ovde da plati? Baš zgodno, Marta.“

„Žena mu je prestrašena što se ne vraća. Možda...“
Kratkim preplašenim pokretom ruke iznese mogućnostkoju nije želela da izgovori naglas.

Jašim ljutito lupi nogom o zemlju. Skrstio je ruke i odvratio pogled.

„A gospođa Zani nema novca?“

„Ne, efendijo. Nema. Gospodin ambasador je veoma ljubazan, ali - gospođa Zani ne želi da mu kažemo. Razumete, efendijo Jašime?“

„Uf!“, uzviknu Jašim. „Dobro. Ko je zajmodavac?“
„Jevrejin. Ime mu je Baradosa. Živi u Balatu, ali gospođa Zani ne zna gde.“

„Kako onda misli da mu odnese novac?“

Marta spusti pogled, i nogom promeša zemlju.

„Efendijo Jašime, mislila sam da biste nam vi mogli učiniti uslugu i odneti mu novac. Mogli biste otkriti gde živi. Molim vas?“

Jašim lupi nogom i ljutito reče:

„Baradosa. Balat, četrdeset pijastera. U redu, Marta... ne, zadrži svoj novac. Pokazaću ti da ja mogu biti veća budala

od tebe i tvog gospodara. A kada se Zani vrati, imaće posla sa mnom.“

Marta se pobuni, pružajući mali novčanik, ali on odmahnu rukom.

Dok je izlazio, gotovo je zalupio vratima: ali ne sasvim. Upravo u tom trenu setio se kako je trebalo da krene još pre deset minuta.

„Prokleti Albanci!“, izusti prigušeno. „Balat!“

Pre nego što se preko Zlatnog roga zaputio prema Balatu, Jašim se zaustavio kod čevabdžinice u četvrti Šišhane. U trenucima kada nije osećao potrebu ili želju za kuvanjem, često je tražio nešto jednostavno: varivo od pasulja, možda, ili supicu od škembića koju mu je preporučio stari poznanik, majstor čorbar, koji je više i od njega samog insistirao na jednostavnosti. Jašim je bio sumnjičav prema složenim jelima u javnim restoranima: recimo, sos je najbolji kada se priprema na tradicionalan način, uz dobru procenu i najbolje sastojke. Toliko ljudskih vekova je potrošeno na usavršavanje salate od pasulja, ili taratora:³⁶ Jašim je imao samo jedan. Bila je šteta protračiti priliku.

Siroti Lefevr - pogrešno je bilo očekivati od njega da išta zna. Turci su isprobavali i dorađivali jela još dok su Francuzi otkidali meso s kostiju držeći ga obema rukama!

Čevabdžinica je bila otvorena prema ulici, gde su glavice zelene salate bile poređane na mermernu ploču pored ovčijih glava i nogu, činija s jogurtom i usirene pavlake, nekoliko toršana, ili krastavčića, i malog izbora jednostavne zakuske. Konobar je čistom krpom rasterivao muve; klimnuo je Jašimu. Unutra, na policama su blistale porcelanske činije, tanjiri i čaše; u uglu je žuborila mala fontana. Bio je tu i zastakljeni paravan gde je čovek s dugim brkovima upravljao malim carstvom posuda u kojima su se nalazili sirupi i slatko; na drugoj strani se uza zid pušio roštilj, u udubljenju od cigala i gline oivičenom grumenčićima uglja. Raznovrsni parčići mesa bili su nanizani na ražanj; ražnjići su cvrčali i pucketali nad plamenom; goloruki kuvar bi povremeno tresnuo još jedan pide³⁷ na vrele cigle, i sklanjao ga čim bi postao hrskav na okrajcima.

---

³⁶ *Vrsta salate ili hladne supe. (Prim. prev.)*

³⁷ *Vrsta turskog hleba. (Prim. Prev.)*

Jašima su odveli do mesta na galeriji, odakle je mogao da posmatra kuvare. Video je kako kuvar skida sočan ćevap s uglja i skida meso s ražnja na svež pide. Jašim oseti glad: konobar mu je pomogao da odluči šta će jesti. Dok je pijuckao sok od repice, Jašim se osvrtao oko sebe. Sve sami zaposleni ljudi, primetio je: ljudi koji su došli da obeduju, a ne da dangube uz lulu i kafu. Prizor niskog zdepastog čoveka s obrijanom glavom na drugoj strani restorana, podseti Jašima na starog prijatelja Murada Esleka. Snabdevao je namirnicama pijace širom Istanbula. Veseo, pošten mladić koji je pomogao Jašimu u nedelji kada mu se na mahove činilo da će čitav grad eksplodirati od straha, besa - i osećaja gubitka. Malo je reći da mu je pomogao: Eslek mu je jednom spasao život.

Naravno, taj čovek koji je umočio ćevap u pahuljice crvene paprike na tanjiru i nagnuo se da ga pojede nije bio Murad Eslek; samo neko ko je pomalo ličio na njega. Ali od tog trena Jašim je dizao pogled kad god neko uđe. Jašim je bio siguran da mu se te slike nisu slučajno javljale. Eslek pijačar: sada bi vredelo porazgovarati s njim.

Jašim je namirisao jagnjetinu na žaru, i jasan nagoreni miris uglja. Nije imao ništa protiv Zanija. Verovatno je nalik na ove tihe, vredne ljude koji ručaju oko njega: oženjen, dvoje dece, uobičajene težnje. Kada mu je pružena prilika da izbegne teret siromaštva, zgrabio ju je oberučke. Možda bi mu čak trebalo i čestitati.

Istina, dug je bio opasan teren. Jašimovi dugovi su bili dugovi časti: ljudima kao što je Eslek, koji mu je spasao život; prijateljima koji su mu pomagali da ga živi; i drugima, ne zna im ni broja, koji su mu davali ono što mu treba zato što su bili dobri ljudi. Ali Zanijeva pozajmica bar nije bila uzaludno zaduživanje siromaška, bedno dovijanje koje vodi ka oskudici i izdaji svega što voliš i u šta veruješ. Ukazala mu se prilika. Račun je imao smisla: uz pravi posao, novac bi vratio. Šteta što je Zani morao da pozajmi od stranca. Možda nije imao dovoljno vremena da obiđe domovinu, tamo negde u albanskim brdima.

Jašimu je stigao poručeni ćevap. Prstima je uzeo parče vruće jagnjetine, i razgledao njenu strukturu: bila je dobra. Stavio je zalogaj u usta, i istom rukom odlomio parče pidea. Čudio se što ovde nije jeo i ranije: voleo bi da dođe ponovo.

Pogledao je po restoranu. Bio je tu majstor za ćevapčiče, koji je čistio roštilj; još jedan čovek koji je kutlačom grabio slatki sirup iz tegle za ohlađeni kompot: svi redom, članovi esnafa. Konobar mu je objasnio da voda dolazi s izvora Korosan, i Jašim je imao prijatan osećaj kako je sve dobro odrađeno, bez žurbe, i po pravom receptu. I Zani je preduzeo takav korak, zar ne? Od običnog nosača, do člana plemenitog esnafa!

Istanbul je, naravno, bio grad vode, ali slane. Slana voda na tri strane - i pola miliona ljudi kojima je pijaća voda svakodnevno bila potrebna za pranje i piće. Pariz je imao Senu; London Temzu; polovinu gradova Otomanskog carstva vodom je snabdevao moćni Dunav; ali Istanbul - ma koliko njegov položaj bio savršen - imao je samo Slatke vode. Lepo ime za bedne potočiče koji su žuborili na vrhu Zlatnog roga. Voda za selo.

Cevi i kanali, sifoni i akvadukti: hiljadu petsto godina grad je crpao vodu s brda na istoku, gde su potoci tekli među stablima hrasta i bukve. I sam Istanbul je bio grad drveća, naravno: staro Drvo janičara koje je stajalo u samom centru, na Hipodromu, bilo je poput snažnog korena iz koga je nicalo ostalo drveće - čempresi i platani, čak i veliki čvornovati hrast koji se nadvijao nad vodom kod Galate; ali Beogradska šuma je bila prava divljina.

Prošlo je već dvadeset godina otkako je Jašim bio tamo - i sam se iznenadio koliko je vremena prošlo. U vreme kada ga je Grigorije zadirkivao, kada se borio da ne poludi što je osakaćen, ponekad bi se teretnim kolima odvezao u brda, i čitav dan šetao u senci drveća. Tamo su živeli čudni ljudi, prisećao se: miris ćevabdžinice ga je podsetio na rudare s kupastim šeširima, i na Cigane preplanulih lica, na ljude koji su veselo razgovarali nerazumljivim jezicima. Bilo je tamo i potomaka Srba koje je Mehmed Osvajač naselio na ta brda, a

koji su šumi i dali ime. Tamo su takođe bili i vodari, iako ih on nikada nije video: samo divne rezervoare o kojima su brinuli, gde je voda curila u tankim mlazevima preko mermernih ploča, i žabe mu se rugale, neprestano se pareći među trskom.

Jašim je znao da se Istanbul snabdeva vodom iz šume, ali imao je samo bledu predstavu o tome kako voda stiže do česme u dvorištu, ili gradskih fontana. Nasledivši tradiciju Rimskog carstva, čije su akvadukte preuzeli i popravili, albanski vodari su obavljali tako važan i tajanstven zanat da su se njegove tajne prenosile s oca na sina. A hiljade drugih koji su pili i prali i kuvali i osvežavali umorne oči i uši muzikom fontana nisu o tome uopšte razmišljali kao ni o psima, galebovima, ili kaldrmisanim pločnicima.

Dakle, tu je tajnu Zani želeo da otkrije. Šeststo pijastera, pomisli Jašim: kada se sve uzme u obzir, i nije bilo tako mnogo.

Istrljao je ruke kriškom limuna i zamočio prste u činiju.

Murad Eslek se još nije pojavio. Bilo je samo pitanje vremena, pomisli Jašim zadovoljno, dok je kvasio salvetu, i prinosiso platno usnama.

Samo nekoliko metara dalje od pristaništa Balat, prolazi su se otvarali na sve strane. Vodili su ga između starih kuća trulih temelja i pozelenelih od buđi. Koračao je pored hrpa smeća izbačenih napolje, izbegavao je kamenje i rupe i saginjao glavu pred razapetim vešom. Zimi su ulice Balata bile gotovo neprohodne; usred leta, neke od njih su bile vlažne i blatnjave pod nogama, pune mulja zelenog od algi i slatkog, prožimajućeg mirisa truleži. Nekoliko dece, na čijim obrijanim glavama su se poznavali ujedi vašaka, vuklo ga je uličicama. Žene s labavo obmotanim turbanima koji su im pokrivali kosu i uši, posmatrale su ga s ulaza kuća; ulice su bile tako uzane da mu se činilo kako mu se ogrtač češe o njih dok je prolazio. S vremena na vreme zastajao je da pita za put: rabina u dugačkoj mantiji, glatko obrijanog mladića s jarmulkom,³⁸ preplanulog kicoša u tesnim evropskim pantalonama koji je dangubio kraj udubljenja u zidu.

Stariji čovek tanke bele brade lagano je išao ulicom prema Jašimu, štapom opipavajući tlo ispred sebe, i povremeno se oslanjajući na zid.

„Oprostite, efendijo“, obrati mu se Jašim. „Tražim Baradosu.“

Starac prstima dodirnu zid.

„Treba vam novac?“

„Plaćam dug.“

Starac okrenu glavu, pljunu i pruži štap.

„Znate li gde ga mogu naći?“

Starac nešto promrmlja, i pođe. Jašim stisnu šaku u pesnicu, zatim je otpusti.

Kad je starac otišao, Jašim pođe za njim. Balat je i dalje bio pravi lavirint za njega, koji je obišao gotovo čitav Istanbul, ali čim je stigao do širih ulica, setio se kako da pronade

---

³⁸ *Jevrejska crna kapa. (Prim. prev.)*

Rebekinu prodavnicu.

Rebeka mu se ironično nasmešila kada joj je banuo u prodavnicu, pozvonivši na ulazu.

„Efendijo Jašime!“

Tek što je prevalila pedesetu, bila je viša od Jašima, s bujnom crvenom kosom, tamnim pegicama, elegantno očupanim obrvama i zapanjujuće tankim usnama.

„Izgubio sam se“, osorno reče Jašim. „Izgubljen sam i nepoželjan. Pomozi mi, Rebeka.“

Rebeka se nasmejala. Imala je tri zlatna zuba. „Izgleda da si ljut i da ti je vruće. Hajde da popiješ jogurt.“

U dva koraka je prošla pored njega i promolila glavu kroz vrata. Jašim začu kako prodorno zviždi.

Rebeka se podboči.

„Znači, došao si u naš kraj. Misliš kako je ovde prljavo i kako su ljudi neljubazni.“

„Nisam rekao...“, pobuni se Jašim.

„Nisi, ali ja to vidim. I dobro je. Ako ovde uđeš u neku kuću, videćeš da je besprekorna. Tako čista da bi mogao jesti s poda.“

„Znam.“ Jašim podiže ruku. Rebeka svoje prekrsti. Uđe dečkić obrijane glave sa srebrnim poslužavnikom.

„Svi smo isti. Nema baš u šta da se gleda, a? Ako smo neučtivi, to je kao prljavština na ulici. Ljudi kao ti ne traže zlato među otpacima. Razumeš li šta pričam?“

Jašim klimnu, i prihvati čašu.

„Tako možemo mirno da živimo. Ne kao oni Grci Frknula je. „Vole da se razmeću onim što imaju. Ako su u pitanju dragulji, ili sreća, kite se draguljima i šetaju nasmejani. Ako ih nešto boli ili su u nevolji, snužde se i pate. Danas su ti najbolji prijatelji, a sutra žele da te ubiju na ulici. Grk je kao malo dete. Svakodnevno zaboravlja. Jevrej in je čovek. Čovek koji pamti, svaki dan.“

„Pamti, šta?“

Rebeka se zagleda u njega i odmahnu glavom. Uvojak kose joj pade preko lica, i ona ga zabaci unazad. „Ah“, odgovori, „ti to ne bi nikada razumeo.“

Jašim se nasmeši: znao je da je bila u pravu. Jesu li pamtili Španiju, pitao se, čijim su jezikom još govorili? Taj Al Andaluz koji su Jevreji - kao i Mavri - oplakivali kao izgubljeni raj, čuvajući ključeve sefova u Granadi, kao što su činile neke stare jevrejske porodice; prisećajući se šeme ulica i sinagoga u Sevilji? Ili su pamtili obećanja? Španija je bila davno. I mora da je prošlo mnogo vekova otkako su Jevreji primili znak.

Ispraznio je čašu, i pažljivo ju je spustio na pult. „Ako te pamćenje tako dobro služi“, reče on suvo, „možda mi možeš reći gde živi zelenaš po imenu Baradosa.“

Rebeka skupi usne. „Ti nikada ne miruješ“, zaključila ona.

Jašim je zaobilazio smeće koje se nakupilo u dvorištu; tri reda drvenih galerija izdizalo se iznad tla, zaklanjajući svetlo. Prohladni vazduh je smrdeo. Jašim nekoliko puta pokuca pre nego što ga promukli glas upita šta želi. Približio je usne vratima.

„Želim da razgovaramo o dugu.“

„Razgovor, razgovor. Šta znači razgovarati?“ Nastupi duga tišina, zatim se začu škljocaj. Na vratima se otvoriše mala vratanica, i pojavi se nečije oko. „Poznajem li vas?“

„Ovde sam zbog Zanija. Albanca. Šeststo pijastera.“

„Kada?“

„Pre oko šest meseci.“

Vratanca se ponovo zatvoriše. Čuo je kako Baradosa unutra mumla sam za sebe.

Oko se ponovo pojavi.

„Ko je tu s vama?“

Jašim se osvrnu oko sebe. Dvorište beše prazno.

„Sam sam“, odgovori Jašim.

„Hoćete li se odmaknuti i pokazati mi ruke?“

Jašim zakorači u sobu bez prozora. Baradosa ponovo navuče rezu i othrama do udaljenog kraja stola, noseći sveću. Hladan vazduh bazdio je na kupus i znoj. Tako čisto, reče Rebeka, da bi mogao jesti s poda. Voleo bi da je uvede ovamo.

Baradosa spusti sveću na sto i protrlja ruke.

„Hladno?“

Bio je nizak čovek, blago pogrbljen, sa sedom, čupavom bradom i sitnim belim rukama koje je držao ispred grudi, poput veverice. Moglo mu je biti četrdeset pet, ili sedamdeset pet, osim što je imao, primeti iznenađeno Jašim, veštačke zube: škljocali su mu u ustima dok je govorio. Bio je obučen u tamni vuneni kaput, sa šarenim šalom prebačenim preko ramena. Tiho je iščekivao.

„Zani“, podseti ga Jašim. „Došao sam da platim.“

„O, da?“, šmrknu starac. „Vi ste došli sada, je li tako?“

„Dolazim kao prijatelj.“

„Prijatelj, tako znači?“ Baradosa protrlja bradu. „Hoće li biti glavnica ili kamata, efendijo?“

Jašim posegnu u ogrtač i izvuče novčanik. Baradosine oči zablistаше. Jašim ga je pažljivo držao u ruci. „Kamata. Četrdeset pijastera.“

„Četrdeset pijastera?“ Baradosa je zvučao iznenađeno.

„Zani nije mogao da dode“, reče Jašim.

Baradosa podiže pogled s novčanika na Jašimovo lice. Blago je pomerio glavu.

„Poznajete li Zanija, efendijo?“

Jašim nevoljno odmahnu glavom. Zbunio se. Starac se nije mrdao.

„Zamolili su me da dođem. Kamata je dospela.“

Baradosa lagano podiže ramena dok mu gotovo nisu dodirnula uši. Zatim ih ponovo spusti.

Jašim izbroja novac na sto.

„Četrdeset pijastera.“ Podigao je pogled. Baradosa ga je posmatrao. Tada mu se gornja usna iskrivi u cerenje, otkrivajući red sitnih požutelih zuba.

„Četrdeset pijastera, efendijo? Zašto mislite da mi treba vaš novac?“

Zaobišao je sto i spustio ruke na rezu, ponovo je povlačeći.

„Duguje vam šeststo pijastera!“

„Tako su vam rekli, efendijo?“ Baradosa širom otvori vrata, i zagleda se napolje.

Jašim oseti kako ga napušta talas dobrog raspoloženja koji ga je pratio još od čevabdžinice. Prstima je stezao francuski prevod. Bar je Marti uštedeo njeno malo blago.

„Duga nikada nije ni bilo, zar ne?“ Bila je to izjava, ne pitanje. „Oprostite, efendijo.“

Poslednji put je bacio pogled po sobi. Sa ulaza gde je stajao, Baradosin pogled odluta do stola, zatim ponovo do Jašima. Onda i Jašim pogleda na sto. Sve vreme je stajao tamo. List papira, na kome je urednim arapskim rukopisom bilo ispisano Zanijevo ime, i svota od šeststo pijastera. Ispod

njega, crvenim mastilom, datum jevrejskog kalendara i reći:
Isplaćeno u potpunosti“

„Mesec Tamuz“, primeti Jašim tmurno. „Tek je počeo.“
Baradosa samo izvi obrvu.

„Znači Zani je došao i isplatio dug?“

„Ko drugi?“

Sada je na Jašima bio red da slegne ramenima.

„Da“, ponovio je. „Ko drugi?“

Dvorište je izgledalo svetlo posle tame u Baradosinoj ćeliji. Krenuo je nizbrdo kroz krivudave ulice, prema Zlatnom rogu.

„Ko drugi?“, mrmljao je u sebi. Blagi povetarac mu dotače obraze; došao je iz pravca vode. Nije ga ni osetio.

Zani je otplatio svoj dug, tek tako, iznenada. A zatim je, gotovo odmah, nestao.

Nije imalo smisla: trebalo bi da vodar uživa u novonastaloj slobodi.

Jašim se zaustavi nasred ulice. Enver Zani je, pomisli, nestao zauvek.

„Ne znam ko su bili, efendijo Jašime. Ne bih ih pustila da uđu da sam znala. Ovako nešto se još nikada nije dogodilo, a sledećeg aprila će biti pedeset godina kako živim ovde.“

Udovica Matalija zažmuri i zavrti glavom. Ona nije bila žena koja lako pada u histeriju. Jašim je strpljivo i pognute glave stajao u mračnom hodniku, gde ga je čekala.

„Siguran sam da ste u pravu, majčice Matalija. Hoćete li mi reći šta se tačno desilo?“

„Dvojica muškaraca, moj efendijo. Čula sam kako se otvaraju vrata dok sam čistila. Uvek čistim posle podne. Znate to, zar ne, moj ljubazni efendijo? Posle podne.“

Da, i ujutru, takođe, pomisli Jašim. Odupreo se želji da požuri. Udovica Matalija je pretrpela šok, i oporavlja se na svoj način.

„A trebalo je puno čistiti. Nije da zanemarujem posao, efendijo, nemojte misliti. Ali tepisi nakupe prašinu, jeste li приметili? Razmišljala sam kako je divan dan za prašenje tepiha, dok sunce sija u dvorištu, a postali su malo prašnjavi - davno sam ih iznosila napolje, pomislila sam, bar ove godine nisam. Kako sam mogla, uz svu tu kišu koja je padala proletos?“

„Da, bilo je previše vlažno“, promrmlja Jašim. „A ta dvojica?“

„Baš sam se spremala da kažem, moj predobri efendijo. Kao što sam rekla, ne bih ih pustila unutra da sam znala. Videla sam vas kako izlazite pre toga, i tako sam im i kazala. Odgovorili su mi da će sačekati. Vaši prijatelji, rekoše.“ Ona skupi desni. „Ne bih se sada penjala tamo, efendijo. Najbolje da se prvo malo priberem. Sad kad znate.“

„Hvala. Postupili ste kako treba“, uveravao ju je Jašim. „Ali stvarno nemate razloga za brigu. Molim vas. Samo vi idite i sedite, i popijte šolju čaja.“

Nastavio je da govori dok je vodio staricu k njenom stanu. Pristavio je čajnik i smestio ju je na sofu.

„Ti ljudi - jesu li bili Grci?“

„Grci? Možda, ne znam. Nisu mogli biti muslimani, jedini moj efendijo. Kao životinje“, dodala je dok je zatvarao vrata.

Jašim je preskakao po dve stepenice. Vrata na vrhu stepeništa su bila zatvorena. Odgurnuo ih je vrhovima prstiju, i posmatrao kako mu lagano otkrivaju prizor skrnavljenja.

„Suela, hoćeš li reći nešto majci? Kaži joj da se zovem Jašim. Ja sam *lala*“

Čuvar: nadao se da će gospođa Zani razumeti. Obični istanbulski evnusi, *lale*, služili su u porodicama: radili su kao pratioci, čuvari, kuriri i posrednici.

Devojčica klimnu kao da je shvatila, ali kad je progovorila na albanskom, njena majka beznadežno odmahnu glavom.

„Reci joj da želim da pronađem tvog oca.“

Sueline oči se na tren raširiše. Izgledalo je kao da će zaplakati, ali umesto toga ona pognu glavu i promrmlja nešto na albanskom. Njena majka podiže zacrvenele oči i tužno pogleda Jašima.

Zani je primao platu od četrdeset pijastera mesečno, daleko više nego što je zarađivao kao nosač. U Istanbul je došao pre četrnaest godina: bratu je prodao zemlju u Albaniji jer nije bila dovoljna za izdržavanje porodice. Ne, među njima nije bilo zle krvi; brat je podržao njihov brak pre dvanaest godina. Roditelji su im umrli. Ona je imala živu majku, koja je bila zadovoljna ćerkinim brakom.

„Dakle, porodica nije imala neprijatelja u selu?“, upita Jašim. „Nije bilo zavade?“

Žena progovori. Suela reče:

„Otišli smo u selo kada je Špetin bio beba. Išli smo čamcem. Bilo je veoma daleko.“

„Gde ste odseli?“

„U kući mog ujaka. Imam četvoro rođaka, dva dečaka i dve devojčice. Devojčice mi se mnogo sviđaju. Svaki dan smo se igrale.“

„A ovde za igru imaš Špetina.“

Suela neuverljivo klimnu glavom. Špetinu je bilo šest godina; Suela je verovatno prerasla igre za dečaciće. Jašim nastavi: „Imate li rođake u Istanbulu?“

„Imali smo tatinog strica, ali bio je star i umro je. Tata je

bio... on... bio je veoma tužan.“

Jašim sede, i dalje gledajući u zemlju. Osećao je da Zanijev nestanak nije imao nikakve veze s porodicom: bio je povezan, nekako, sa događajima u gradu, sa dugom.

„Želim da pitam tvoju majku da li je iko dolazio da vas obiđe u poslednjih nekoliko dana. Je li iko tražio novac?“

Nije niko.

„A na poslu - otac je srećan?“

„Majka kaže da jeste. Ponosan je što je vodar. Mislim... mislim da vredno radi.“

„Siguran sam. Majka... ne zna gde je mogao otići?“

Suela preplašeno pogleda majku.

„Ne.“

„Prijatelji?“

Devojčica nije bila sigurna. Ponovila je pitanje majci, koja samo odmahnu glavom i ponovo tužno pogleda Jašima.

„Istanbul“, prošapta.

„Moji roditelji nemaju prijatelje u Istanbulu“, tiho objasni Suela.

Jašim povuče usnu.

„Kažeš da je voleo svoj posao, i da je vredno radio. Da li je svakog dana imao isto radno vreme?“ Suela napravi grimasu, prisećajući se.

„U početku je uvek doizazio kući na večeru. Ali počeo je da ostaje do kasno, pre nego što je... on...“ Usna joj zadrhta.

„Razumem“, brzo reče Jašim. „Svako veče, ili samo ponekad?“

„Samo ponekad.“ Suela se okrenu majci. Nekoliko minuta su razgovarale. Kada se ponovo okrenula Jašimu, podigla je bradu.

„Majka kaže da se prošle nedelje tri puta vratio veoma kasno.“

„Znaš li zašto?“

Gospođa Zani neodređeno pogleda po sobi.

„Majka kaže“, konačno prevede Suela, „da su imali problema s vodom.“

„Da“, reče polako Jašim. „Da, čini mi se da je bilo

nekakvih poteškoća.“

Ustao je. Vaš dug je isplaćen, poželeo je da doda. Ali reči mu zapeše u grlu, kao da su nosile značenje koje niko nije želeo da čuje.

Jašim se spustio u podnožje brda pored Visoke porte i prešao ulicu ispred Nove džamije, gde je prethodne noći zatekao smećare. Kratko je oklevao dok je prolazio pored ulaza u egipatski bazar, zatim je ušao. Od opojnih mirisa cimeta i karanfilića, kima, korijandera i tucanog đumbira zavrtelo mu se u glavi. Na svakoj tezgi dizale su se planine raznovrsnog praha živih boja. Začini oporih mirisa sakupljeni sa svih strana sveta, s obala Indije i kineskih planina, iz Persije i Arabije i s ostrva Južnih mora, doneti su ovamo, na ovu veliku raskrnicu svetske trgovine, barkama, jedrenjacima, karavanima na kamilama i mulama, preko pustinja, divljih mora ili prelazeći legendarne planinske vence. Razmenjivali su ih i kupovali, ratovali zbog njih i krali ih, a oni bi postajali sve vredniji i ređi dok konačno ne stignu na ovu pijacu na rubu Evrope, i ne nestanu u supi ili jelu od pirinča.

Jašim zastade ošamućen od prizora. Kakav su svet ljudi stvorili! U kakve avanture su se upuštali samo da bi svojoj ishrani dali boju i miris! Bazar je bio riznica - mada, ništa se ne bi promenilo kada bi vetar razvejavao taj prah u nebesa; niko ne bi gladovao; ne bi propala carstva. Sam kamen bazara mirisao bi na začine još hiljadama godina, pa šta?

Ljudi su ginuli zbog nečeg tako nevažnog i prolaznog. Bili su spremni da umru za tako beznačajnu ideju kao što su mirisi koji su se dizali iz raznobojnih brdašaca mlevenog semena. Doseljenik koji se borio da sebi i svojoj deci obezbedi boljitak, nestao je: zbog čega? Ništa nije ukradeno, kako izgleda. Niko se bolje ne hrani. Lefevr: mrtav na ulici. Nije imao novca, ništa mu nije uzeto. Ubijen zbog knjige, možda: nekoliko nažvrljanih primedbi o gradu koji više ne postoji, razmišljanja i sećanja davno preminulih ljudi. Grad i dalje živi i diše i hrani se i spava. Pilav se može jesti i bez šafrana.

Napustio je bazar začina kroz severnu kapiju, i nastavio put krivudavim uličicama i ispod arkada Velikog bazara.

Kupio je nov šal i razgledao neke stare korisijanske tepihe; nije mogao da se odluči koji engleski katanac da izabere, pre nego što je rešio da mu to uopšte i ne treba, kupio je neke obične porcelanske tanjire, i konačno odšetao kući kroz bazar knjiga. Gulandrisova prodavnica je bila zatvorena.

Udovica Matalija i njene pomoćnice su obavile temeljan posao. Podovi su bili oribani. Zidovi su bili ponovo prekrečeni, i presijavali su se na zlatnom popodnevnom svetlu. Gazdarica mu je našla ćilim za sofu i zamenila nekoliko jastučića, ali prazne police za knjige su delovale ogoljeno. Od kuhinje i ostave ostala mu je samo gvozdurija, gvozdeni lonci i noževi. Soba je mirisala na sapun.

Jašim sede na ivicu sofe i odmota maleni paket s egipatske pijace. U presavijenom papiru nalazila se jedna žuta kocka ambre, najčudnije supstancije u farmakopeji začina, i tako retka da je jedan sultan bio osuđen što ju je koristio na svojoj bradi. Ambra se dobija iz Atlantskog okeana, stotinama kilometara daleko: uzima se, kako je Jašim čuo, iz kitovog želuca.

Miris joj je bio slatkast, ali ne težak; takođe je bio neodoljiv, sveprožimajući, najjači, najprodorniji miris na celom svetu.

Jašim se ispružio na divanu, i položio malenu grudvicu ambre na stomak.

Njen miris lagano preplavi praznu sobu, nevidljivo je obuzimajući, prožimajući vazduh.

Stanislav Palevski se smestio na prozorsku dasku svoje dnevne sobe sa čašom kraj lakta, Gilijusom u ruci, i bocom u blizini, pre nego što je primetio da ima nešto neobično u vezi s njegovom sobom.

Pogledao je okolo, začuden. Bacio je pogled kroz otvoren prozor. Devojčica Suela sedela je pod drvetom i posmatrala brata kako se igra štapom u prašini. Bio je veoma usredsređen. Palevski onjuši vazduh, zatim čašu. Pogled mu zastade na stolu za posuđe, ispod uljanog portreta Jana Sobjeskog, pobednika u bici kod Beča. Posmatrao je sto prilično dugo, a zatim je, uz zbunjeno gundanje, ustao i prišao da osmotri cveće.

Marta je u vazuu stavila prelep buket kasno rascvetalih lala, turske sorte, s raskošnim laticama. Dok je prstom prelazio preko površine stola, Palevskom se učinilo da ga je Marta ispolirala.

Vratio se do svog mesta, ugnezdio se podigavši kolena i oduprevši se o prozorski kapak, i ispio je piće.

Sve je to bilo veoma neobično, pomisli u sebi. Sirota Marta! Mora da ju je ovo sa Zanimjem uznemirilo više nego što on to može zamisliti.

Gde je, do đavola, pitao se, nesrećnik završio?

Jašim je prodžarao peć, ubacio nešto uglja, i duvao na njega dok se vatra nije uhvatila. Dok se rasplamsavala, raspakovao je korpu. Brašno, pirinač, ulje: kupio je dopunska pakovanja, ali svejedno će morati da potraži nekoliko novih posuda. Komadić putera, zamotan u papir. Namrštio se, razmišljajući unapred: zaboravio je biber.

Otišao je do prozora i pogledao na ulicu. Bila je pusta. Nagnuo se jače i viknuo: „Elvane!“

Vratio se do vatre, izvadio tri zrela patlidžana i prebrisao ih vlažnom krpom. Položio ih je na ugalj, zatim je zahvatio grumen putera i bacio ga u mali tiganj. Instinktivno je prineo tiganj nosu i onjušio ga: međutim, mirisao je savršeno čisto, pa ga on s osećajem krivice spusti na ivicu peći, da se puter rastopi. Okrenuo je patlidžane, i ponovo otišao do prozora.

„Elvane!“ Puter je klizio tiganjem, pa ga je promešao varjačom, gledajući kako pušta mehuriće. Levom rukom je zagrabio pregršt belog brašna i počeo da ga lagano posipa po puteru, i dalje mešajući; gledao je kako se oblikuje u mekane mrvice, a zatim u žutu loptu.

Sklonio je tiganj s vatre, još jednom okrenuo patlidžane, i otišao do prozora.

Dečaćić je stajao na ulici s rukama na kukovima.

„Elvane! Ja sam, Jašim!“

Dečak pogleda gore.

„Malo mleka, molim te. I belog bibera, ako uspeš da ga nađeš“, viknu mu Jašim. Elvan podiže ruku, Jašim mu baci novčić, i dečko ga uhvati, kao i uvek.

Kada se kora na patlidžanima ispekla, Jašim ih umota u krpom. Naoštrio je nož. Nakon minut-dva, počeo je da guli koru ivicom sečiva. Ispod pocrnele kore meso je bilo belo; setio se Mavrokordatovih ruku na stolu, i oneraspoložio se.

Elvan uđe s krčagom mleka i biberom.

„Jesi li se setio, beli?“

„Naravno, efendijo.“ Malo lice poprimi izraz povredene

nevinosti, i Jašim se nasmeja.

„Zadrži kusur“, reče mu.

Obrisao je patlidžane mekom krpom, zatim ih izlupao u avanu. Ponovo je zagrejao tiganj, i polako počeo da dodaje mleko, kap po kap.

U francuskoj ambasadi u Peri, ambasador će pisati izveštaj. Reč po reč i stvoriće se slučaj protiv Jašima, i on će se naduvati, na najuglađeniji diplomatski način: ne optužujući nikoga, ali nagoveštavajući mnogo toga.

Neko pokuca na vrata. Jašim se namršti.

„Elvane?“, zovnu, ne skidajući oči s tiganja.

Čuo je škljocaj reze i osetio je jezu na vratu.

Veoma pažljivo je sklonio tiganj na stranu. Pogledao je vrata, koja se blago zaljuljaše prema unutra, zatim nož na dasci.

„Ko je to?“, viknu. „Ko je tamo?“

Izraz lica gospođe Mavrokordato bio je odlučan. Na suprotnom kraju dugačkog stola, gospodin Mavrokordato joj dobaci podmukao pogled, i posluži se jagnjetinom.

Gospođa Mavrokordato je posmatrala slugu kako spušta tanjir na sto pored zida.

„Možete skloniti Aleksandrovu porciju, Dmitri. Kada dođe, neka jede u kuhinji. I recite mu da otac želi da ga vidi.“

„Da, gospođo.“

Dmitri se povuče. Gospodin Mavrokordato podiže nož i viljušku.

„Dakle!“ Glas joj je bio poput nazubljene oštrice.

Ruke mu se zaustaviše u vazduhu.

„Dakle! Ti možeš da jedeš!“

„Moramo jesti, Kristina, ili ćemo umreti“, odvrati žalosno gospodin Mavrokordato. Nesigurno je mahao nožem iznad jagnjetine.

Gospođa Mavrokordato se zagleda u njega.

„Ponekad, gospodine Mavrokordato, čovek mora izabrati između sramote i smrti.“

„Hajde, Kristina, molim te...“ Pažljivo je spustio nož i viljušku pored tanjira.

„Sramota, gospodine Mavrokordato“, naglasi ona. „Ovaj put hoću da razgovaraš s Aleksandrom. Ako ovako nastavi, steći će lošu reputaciju.“

Mavrokordato klimnu.

„Reputaciju, Mavrokordato. A devojci Ipsilantijevih je gotovo sedamnaest.“

Mavrokordato klimnu.

„Ne smemo dozvoliti da ta veza propadne. Ipsilanti možda nisu toliko bogati, ali imaju...“ Blago zavrtil glavom. Nije smogla snage da završi rečenicu.

Mavrokordato klimnu. Trepnuo je. Nakon pauze, ponovo je podigao nož i viljušku.

„Danas me je posetio neki čudan tip“, izjavi neočekivano.

Gospođa Mavrokordato mu ne odgovori.

„Zove se... hm... Jašim. Mislim da je evnuh.“

Nakon pet minuta, kada se Mavrokordatova jagnjetina ohladila na tanjiru, zažalio je što je uopšte menjao temu.

Jašim dohvati nož i zakorači prema vratima koja su se njihala.

Na ulazu je stajala neka žena. Na sebi je imala plavi putni ogrtač oivičen satenom, a kapuljaču je navukla da zakloni lice. Strankinja. Opušteno je sklopila ruke ispred sebe. Na podu pored nje ležala je mala platnena putna torba s kožnom drškom. Jašimovi prsti se opustiše. Koraknuo je unazad.

Žena podiže obe ruke i povuče kapuljaču. Po ramenima joj se rasuše smeđe kovrdže, i postojane smeđe oči se zagledaše u njega.

„Vi ste efendija Jašim, *n'est-ce pas?*”

Glas joj je bio mek i prijatan. Jašim klimnu, nesposoban da progovori.

„*Tres bien.*³⁹ Ja sam madam Lefevr. Gde mi je suprug?“ Jašim oseti kako mu krv navire u uši. Ču sebe kako govori: „*Entrez, madame, je vous en prie*”,⁴⁰ i sagnu se dapodigne njenu torbu. Istog trena krenu i ona, i ramena im se dodirnuše. Jašim pokaza rukom na sofu.

Madam Lefevr se osvrnu po stanu i Jašim primeti da je visoka, gotovo isto koliko i on. Prešla je preko sobe dugonogom otmenošću, poravnala je ogrtač iza sebe i sela na ivicu divana. Odmahnula je glavom i zavukla ruku ispod kovrdža da ih oslobodi iz okovratnika ogrtača. Ispod je nosila haljinu cvetnog dezena; vrhovi njenih crnih cipelica virili su ispod poruba. Večernje svetlo joj je prelilo kovrdže crvenkastim sjajem, i zarumenelo obraze. Oči su joj bile ogromne, primetio je Jašim.

Ona mu se umorno nasmeši.

„Molim vas“, obrati mu se ona, posežući za torbom koju

---

³⁹ Franc.: Vrlo dobro. (Prim. prev.)

⁴⁰ Franc.: Uđite, gospođo, molim vas. (Prim. prev.)

je Jašim držao. On je na to i zaboravio.

Spustio ju je na pod, kraj njenih nogu.

„Kuvao sam“, počeo on, stidljivo, „kada ste stigli.“ Nije znao šta drugo da kaže. Spustio je pogled i ugledao nož u svojoj ruci. Okrenuo se da ga odloži. „Madam Lefevr. Nisam znao.“

Ona napravi grimasu, koja kao da je rekla:

„Šta da kažem?“

Jašim pređe rukom preko čela.

„A vi, madam... tek ste stigli u Istanbul?“

„Samo sa Samnosa. Sastavljala sam popis suprugovih otkrića.“ Vrhom prsta je dodirnula vrh nosa i zažmurila. „*Imam bayildi*“,⁴¹ Miriše patlidžan.“

Jašim je zapanjeno zatreptao. Moram joj reći, pomisli u sebi. Moram joj reći sada, pre nego što bude kasno.

„Nije *imam bayildi*“, ispravi je, podižući prst. „*Hünkar beyendi*“⁴²

„*Hünkar beyendi*?“ ponovila je. „Ponovite mi, šta to znači?“

„Znači - sultanu se dopada.“

„A *imam bayildi*? Imam se onesvestio?“

Jašim se nasmeši.

„Da. Bio je tako srećan.“

„Ah, da. I kad kuvate - *hiünkar beyendi*? - zar niste i vi srećni? Ili vam se samo dopada?“ Namrgodila se kao sultan, zatim je otkopčala ogrtač i lako skočila na noge.

Jašim se nasmejao.

„Ne. Ja sam tada... srećan.“

„Oprostite mi“, reče madam Lefevr. Osvrnula se po njegovoj kuhinjici. „Prekinula sam vam sreću.“ Ugledala je krčag mleka, i zavirila u tiganj.

„Pravite... to je bešamel sos, *n'est-ce pas?*“

---

⁴¹ *Patlidžan punjen paradajzom, crnim i belim lukom. (Prim. prev.)*

⁴² *Piletina ili jagnjetina dinstana sa crnim lukom, paradajzom i začинима i servirana na pireu od patlidžana. (Prim. prev.)*

„Mi ga zovemo mijana.“

„Ako budemo brzi, neće biti prekasno!“ Madam Lefevr skloni kosu s ramena i zgrabi tiganj. „Vi mešajte, gospodine - a ja ću dodavati mleko.“

Zaustavi je, pomisli Jašim. Reci joj ono što mora da zna. Uzeo je tiganj i vratio ga na vatru, kašikom je bocnuo lopticu umešenu od brašna, putera i mleka. Još je bila topla: madam Lefevr je imala pravo, treba da nastavi ili će sve upropastiti. Madam Lefevr podiže krčag i pažljivo linu kap u tiganj, zatim još jednu, pa još jednu. Stajali su jedno naspram drugog, s tiganjem između njih. Madam Lefevr podiže pogled. Oči su joj se smešile.

„Gledajte, uspećemo!“

Mijana se raširila preko dna tiganja. Malo mleka skliznu s ruba krčaga i kapnu na sto.

„Tako“, reče on. „Dosta.“

Dohvatio je biber.

„Uvek koristimo beli biber“, objasnio je, „zbog lepog izgleda jela. Trebalo bi da bude veoma bledo.“ Čim je to izgovorio, osetio se nelagodno: bio je svestan njene blede puti.

„*En effet*, to je bešamel“, primeti ona.

„To je veoma stari recept, u ovom delu sveta. Puter, brašno.“

Madam Lefevr je delovala zainteresovano. „Nomadsko jelo? Što da ne? Možda smo ga naučili od vas?“

„Pa“, oklevao je Jašim. „Mislim da jeste. Možda ne izravno.“ To je bila jedna od njegovih omiljenih teorija - kako su tako brzo stigli do nje? „Italijani su bili u Peri. Možda su oni preneli tu zamisao Francuzima.“

„Katarina Mediči“, reče madam Lefevr.

„Mislim da je tako!“ Jašim se oduševljeno naceri. „Čitao sam u Karemu - slušajte!“ Onda se setio. „Bar sam ga imao nekada.“

Otišao je do polica. „Karem, evo ga!“ Prelistavao je stranice. „Upravo sam ovo čitao. *'Kuari druge polovine osamnaestog veka imali su priliku da probaju italijansku kuhinju koju je Katarina Mediči predstavila francuskom dvoru.'*

Verovatno ste u pravu, madam.“

Sada je na nju bio red da se nasmeje. „*Mon dieu!*⁴³ Karem!“ „Srećan sam što ga još imam“, priznao je Jašim. „Nedavno sam izgubio mnogo knjiga. Juče.“

„Opljačkani ste?“

Jašim se nasmeši.

„Nije važno. Nisam izgubio ništa važno. Ali bojim se da mi je stan malo prazan.“

„Nisam mislila da se takve stvari događaju u Istanbulu“, izjavi madam Lefevr. „Maks mi uvek govori kako je ovde bezbedno.“

Maks? Jašim se namršti: sigurno misli na muža.

„Madam Lefevr“, poče, „Istanbul nije bezbedan. Ni najmanje.“ Stegao je pesnice. „Imam užasne vesti.“

Oči joj se raširiše.

„O čemu govorite, gospodine? Nije bezbedno? Ali kako to mislite?“ Povichla je ton. „Gde je Maks? Gde mi je suprug?“

„Mrtav je“, odgovori Jašim.

---

⁴³ Franc.; *Moj bože!*.(Prim. Prev.)

Udovica Matalija je izašla u dvorište s velikom lopatom koju je koristila za lupanje tepiha, da potera kokoške.

„Dođi, lepotice“, tiho je pevušila. Ispružila je smežuranu ruku. Kokoška se spustila na zemlju i podigla pernata krila. Udovica je nežno uze obema rukama, stavi je pod pazuh i slo-mi joj vrat.

„Ionako si bila prestara“, reče prekorno.

Pronela je kokošku kroz kuću, pokupila korpu iza vrata, i sela na stoličicu na ulici. Sunce je zašlo, ali je zid iza njenih leđa još bio topao. Počela je da čerupa kokošku, bacajući perje u korpu.

„Supa je najbolja“, promrmljala je kokoški. „A od ove koke će biti baš dobra. Malo pirinča. Lepo, posle šoka.“

Okrenula je pticu u krilu i počela da joj čupka perje s grudi.

„Malo je reći da sam u šoku“, nastavila je. Kokošja glava joj je visila s kolena. „Uznemiravaju me, a to mi uopšte nije potrebno u ovim godinama. I ta strankinja. Nevernica - u mojoj kiići!“

Ona se ljutito trgnu i pokida deo kože s kokoške.

„Pogledaj šta sam sad uradila.“ Zastade i načini pokret prstima protiv uroka. „Trebalo bi da ode svojim, sirotica. Sad nema muža, a tako je daleko od majke!“

Očerupala je noge, zatim i krila. Pitala se koliko je pilića očerupala u životu. Verovatno na stotine. Ne iz pohlepe. Hranila ih je i oni su hranili nju, tako su stvari stajale.

Kako je ona samo jaukala kad je Matalija umro! Čitav dan, prava galama. Tako je bila nesrećna! Možda te Francuskinje to ne rade tako. Retka krv, možda.

Udovica Matalija se mnogo potrudi da upotrebi maštu: možda je potrebno da budeš među svojim da bi se propisno oprostio, zaključila je.

I nije bilo sumnje, dobro je pojesti malo supe kada doživiš šok.

Jašim zamišljeno dodirnu skoreli sos. Vatra se gotovo ugasila: nije imao želju da je ponovo podstakne. Nije bio naročito gladan.

Pogledom je potražio parče hleba ili biskvit, ali, naravno, stan je bio prazan.

Popeo se na sofu, seo i privukao kolena, posmatrajući krovove kroz prozor.

Mijana! Takvo jelo praviš kad imaš neočekivanog gosta: gušću smesu, naravno. Ubaciš malo testenine, isečeš na komadiće i jedeš.

Madam Lefevr je bila potpuno neočekivana gošća.

Ne može da je zamisli sa čovekom kao što je Lefevr; bio je previše prepreden i podmukao. Dok je njegova žena... ali opet, nije znao šta da misli. Bila mu je prelepa: njemu koji je slobodno i ravnodušno šetao kroz sultanov harem, među desetinama žena odabranih iz svih krajeva carstva samo zbog svoje lepote.

Naravno, očaralo ga je nešto više od lepote. Razgovarala je s njim kao s prijateljem. Čak su se zajedno i smejali, kao da se odavno poznaju.

Nasmejala ga je.

I bio je previše opijen da joj saopšti ono što je znao da se mora saopštiti. Kukavički se plašio da razbije čaroliju.

Udovica je bila dobrog srca. Primila ju je privremeno, ali će sutra morati da otprati madam Lefevr do njenih zemljaka - ponovo u ambasadu. Zadrhtao je na tu pomisao.

Mavrokordato. Šta je saznao od Mavrokordata?

Samo to da je Francuz, u evropskom odelu, mogao uzeti zajam od uglednog bankara, dok ga je Albanac u istom gradu morao zatražiti od zeleniša. Dvesta franaka!

Jašim prestade da čupka kosu.

Dvesta franaka: koliko je Jašim znao, to je bilo oko šeststo pijastera.

Nije se još sasvim smračilo kada je Jašim stigao u Balat. Nejasne prilike prolazile su pored njega na ulicama; vrata su lupala; maleni dečak koji je nosio nešto što se Jašimu učinilo kao kutija s hartijom, umorno je naslonio svoj teret na zid, a onda ga ponovo podigao i produžio dalje. Jevreji se vraćaju kući, pomislio je.

Iznenadila ga je ta zamisao. Kako se smrkavalo tako se jevrejska sirotinja slivala kućama iz svih delova grada. Dečko s hartijom će sutra biti na svom mestu, u cik zore, i vikaće: „*Carta! Carta!*“⁴⁴ po čitav dan onako kako to rade prodavci papira u Velikoj ulici. U ovom gradu u kome su Jevreji s mukom preživljavali, bilo je tako mnogo malih trgovaca, razmišljao je. Čistili su cipele, prodavali cveće, sakupljali staru hartiju i metal; počinjali su mladi - i vraćali se kući kasno, gegajući se kroz isprekidane prolaze s nekoliko pijastera za porodičnu kasu. Jevreji su bili gradski ljudi: pripadali su ulicama kao i brazde površini zemlje. Dovlačili su se nazad u Balat kao da je to njihovo selo. Jašim je viđao sela koja su bila prljavija i zapuštenija od Balata.

Zastao je da se priseti puta, a zatim se uputio sumornom, uzanom, krivudavom uličicom što je brže smeo: želeo je da stigne do zelenaševog dvorišta pre nego što se smrači.

Dvorište je bilo tiho. Iznad glave je video redove balkona, i tu i tamo zalutali zrak svetlosti iza zatvorenog prozorskog kapka. Blago je pokucao na vrata Baradosinog sobička, a zatim, nakon trenutka tišine, pokucao je glasnije.

Povukao se nekoliko koraka unazad, i gotovo se sapleo na razbijeni crep. Negde gore glasno se otvorio prozor, i na mutnom svetlu se pojavio obris ženine glave.

„*Que es?*“⁴⁵

---

⁴⁴ *Ital.: papir. (Prim. prev.)*

⁴⁵ *Špan.; Šta je?(Prim. Prev.)*

„Tražim Baradosu“, doviknu joj Jašim. Nije govorio španski. Glava nestade i ruka se ispruži da povuče i kapak.

Jašim pogura crep papučom. Niko se nije pojavio. Na zemlji pored vrata ležalo je još jedno parče crepa: mora da je skliznulo s krova Baradosine verande. Jašim je čekao da se žena ponovo pojavi i sagnuo se da pogleda crep. Pitao se zašto je pao.

Vratio se do ulaza u dvorište i pogledao uz drveno stepenište koje je vodilo do balkona. Stepenice su pucketale dok se penjao. Hodao je balkonom sve do ugla, prošavši pored nekoliko vrata i konačno se našao iznad malog krova.

Razabrao je tačno mesto gde se nekada nalazio razbijeni crep - na sredini krova sada je bio otvor nalik na ranu.

Iz sobe dole nije dopiralo svetlo.

Jašim se prebacio preko balkonske ograde, koja se opasno zaljuljala, i spustio se na krov.

Oprezno je silazio kosinom, odupirući se o hrbat na crepu. Zatim je čučnuo iznad otvora i tiho podigao crep koji ga je delimično zaklanjao. Zatim je malčice podigao još jedan da ga izvuče, i pažljivo ga je spustio pored sebe. Gurnuo je prste u otvor i crep je uz škripu izašao. Razmak između greda bio je oko pola metra.

Visoko iznad njega otvoriše se vrata i on začu ženski glas; prigušen ali gnevan. Muškarac joj osorno odgovori; vrata se zalupiše i on se stušiti niz stepenice. Na odmorištu na prvom spratu kolebljivo se osvrnuo. Jašim ga ugleda kako spušta ruku na ogradu i naginje se preko nje, kao da zuri u pomrčinu; onda je zakoračio unazad, ispravio se, i uzdahnuo. Jašim odahnu; nekoliko trenutaka kasnije čovek se pribrao i oteturao natrag dostepeništa. Sišao je u dvorište i izašao na ulicu.

Jašim se odupre o grede i spusti kroz rupu na krovu. U poslednjem trenu, dok je pokušavao da učvrsti položaj, izgubio je oslonac i grubo skliznuo između greda, propadajući na pod.

Ispravio se, trljajući koleno. Naletio je na sto. Prstima je po njemu potražio petrolejku. Podigao ju je i nežno prodrmao.

Pronašao je kutiju sa šibicama pored vrata, ali ga šištanje upaljene šibice preplaši, kao da će odati njegovo prisustvo: okretao se oko sebe sa šibicom iznad glave sve dok mu nije oprljala prste. Spustio je lampu na sto, skinuo poklopac i prineo novu šibicu fitilju. Čim se plavičasti plamen razgoreo, vratio je poklopac i podesio fitilj. Bleda svetlost se razlila po sobi.

Očekivao je da ugleda kauč u dnu sobe: prilikom prve posete, pri svetlosti sveće nije uspeo da vidi zid na suprotnom kraju. Sada je primetio da se još jedna, a možda i čitav niz soba, nalazi iza vrata u udaljenom uglu. Sinu mu da Baradosa možda još spava tamo, uprkos kucanju; uprkos buci koju je napravio uvlačeći se kroz krov.

Knjiga je ležala na stolu, tamo gde je bila i pre. Jašim je otvori slobodnom rukom i poče da lista stranice sve dok nije pronašao ono što je tražio.

Zani. Šeststo pijastera. Ispod je bilo pet zapisa, s datumima uplate mesečne rate od četrdeset pijastera. Pri dnu, crvenim mastilom: dvesta francuskih franaka: isplaćeno u celosti.

Jašim podiže glavu i oslušnu. Začuo je glasove gore, a zatim - neočekivano - bat koraka po kamenu, kao da se zvuci iz dvorišta uvlače kroz rupu na krovu. Neki čovek progovori u blizini. Neko pokuca na vrata; zvučalo je kao da se poslužio ručkom štapa.

Jašim napeto oslušnu. Nekoliko glasova se čulo u dvorištu. Svako ko bi pogledao dole, s balkona stanova na spratu, video bi svetlo kako sija kroz rupu koju je napravio na krovu. Mada, nije želeo da ugasi lampu.

Postojala je još jedna mogućnost. Prišao je sobnim vratima i prislonio uvo. Nije se čuo nikakav zvuk. Lagano je okrenuo kvaku, gurnuo vrata, i zakoračio u drugu sobu.

Baradosa je bio kod kuće.

Sedeo je uspravno na podu, ruku ispruženih ispred sebe, i buljio u Jašima. Grudni koš mu je bio pretvoren u krvavu masu. Jašim je u životu video mnogo leševa, ali ga je pogled na Baradosine zube užasn timer. Bili su u potpunosti ravni

s licem, kao da su pravo iz njega iznikli.

Lampa iskliznu Jašimu kroz prste. Zgrabio ju je: užareni poklopac mu oprži ruku i odvoji se od lampe, koja se razbi o zemlju. Uz potmulu huk, prosuti petrolej se zapali. Jašim odskoči. Matori zelenaš je škiljio u njega s poda.

Jašim otrča do vrata i skinu rezu.

„*Yangin-var!*“, zaurlao je. Istanbulci su znali da se takvog urlika treba bojati. „Požar! Požar!“

Jašimov prirodni nagon bio je da pomogne u gašenju požara, ali ne i ovaj put. Grupa muškaraca koja je stajala ispred vrata zapanjeno odstupi dok je Jašim tutnjao pored njih. Jedan od njih, oštromniji od ostalih, pokuša da ga zgrabi za ogrtač; Jašim se otrgnu i pojuri ka ulici, i ne pokušavajući da se osvrne.

Trčao je bez zaustavljanja sve do Fanara, četvrti gde je živeo. Srce mu je lupalo.

Jevrejin je bio ubijen to poslepodne, ne kasnije. Baradosino unakaženo telo je lagano zahvatila mrtvačka ukočenost, podizalo se s poda na kome je ležalo; tetive u rukama su mu se zategle. Baradosa je imao veštačke zube koji su se sada otkočili i skliznuli prema napred u ustima mrtvaca. Bio je to zastrašujući venac od žice i kostiju: cerenje koje nije bilo namenjeno Jašimu.

Ko god da ga je ubio, pobegao je na isti način na koji je Jašim ušao: preko krova, ostavljajući vrata zaključana iznutra.

I knjigu na stolu.

Knjigu koja je prikazivala, van svake sumnje, da je Zani imao prijatelja. Nekoga ko ga je oslobodio duga vrednim francuskim srebrom. Dvesta franaka.

Jašim pomisli na Francuza, sada mrtvog, čija žena je spavala u stanu udovice Matalije.

Nečujno je ušao na prednji ulaz u tihu kuću.

Jašim je loše spavao. U snovima je video Baradosino pomodrelo lice i isturene zube; tada su mrtvačeve oči pocrnele i dok se plamen podizao, više nije video Baradosu, već mesinganu zmiju koja je zurila u njega zastrašujuće pobedonosno. I Lefevr je bio tamo. Gurao je novac u zmijinu čeljust.

Kad se probudio, mučila ga je sumnja. Upalio je lampu i izvadio francuski prevod Gilijusove knjige.

Svi drugi gradovi imaju svoje periode vladavine, a podložni su i zubu vremena, pročitao je. Samo Konstantinopolj polaže pravo na besmrtnost i biće grad sve dok bude ljudi da u njemu žive ili da ga obnavljaju.

Okrenuo je stranu. Gilijus je opisao izgled grada i njegove zidine, raspravljajući o Aja Sofiji do najsitnijih pojedinosti, i pozivajući se na drevne izvore. Bilo je nekoliko primedaba u vezi s Hipodromom, i Zmijskim stubom: Jašim je pored njih olovkom zabeležio napomenu da ih uporedi s Lefevrovim primerkom.

Osetio je kako mu popušta koncentracija. Prvo mu je neko krišom pretražio stan, ostavljajući iza sebe nekoliko prosutih zrna pirinča kao jedini trag; sledeći put su mu ga potpuno rasturili. Pomisao na knjige ga je zbolela i uznemirila. Za Jašima, žaljenje je bilo veoma opasno osećanje, i odavno je uspeo da ga se oslobodi. Ali knjige su bile ponos otomanske umetnosti, i on ih je čuvao kao najveće dragocenosti. Prelistavao je Gilijusovu knjigu i nasumce ju je otvarao.

Cisterna ostaje. Usled nemara stanovnika i njihovog prezira prema svemu što je čudno, nikada je niko nije otkrio, osim mene, stranca, nakon duge i neumorne potrage za njom. Čitava oblast je ponovo izgrađena, pa niko nije ni sumnjao da se ispod

nalazi cisterna. Slučajno sam ušao u kuću iz koje se moglo sići do nje i ukrcao sam se na mali skif. Otkrio sam je kada je gospodar kuće upalio baklje i provezao me po njoj između stubova...

Ponovo je pročitao pasus, pitajući se šta znači. *Nikada je niko nije otkrio, osim mene.* Tipičan učenjak. A šta je sa čovekom čija se kuća nalazila iznad cisterne - zar je on nije otkrio? Ni manje ni više nego u skifu! Jašim se osmehnuo: svi učenjaci su bili isti, uvek i svuda.

Veoma je bio odlučan da ulovi ribu, kojom je cisterna obilovala, i neke je uhvatio pod svetlošću baklje.

Jašim trepnu. Podzemno jezero, puno ribe? Pitao se kakvog bi ukusa ta riba bila: bleđa, možda slepa, meso bi bilo bljutavo. Gilijus je čitavu priču verovatno izmislio.

Ali dok je ležao u mraku i pokušavao da zaspi, nije se mogao osloboditi te slike: čovek vesla ispod Istanbula u malom čamcu, loveći ribu pod bakljama.

Udovica Matalija je cupkala s noge na nogu. Nije znala šta da predloži: Francuskinja se probudila pre nekoliko sati, ali kad god bi pogledala unutra, ona nije ništa govorila, samo je tužno zurila u nju. Konačno joj je udovica Matalija donela nešto da pojede, i šolju čaja.

Žena se ispravila u krevetu.

„Čaj“, rekla je stidljivo.

Udovica Matalija joj ohrabrujuće klimnu. Pokazala je na tanjire, jedan za drugim. „Hleb. Sir. Masline. Jedi“, dodala je. „Dobro je.“ Pogladila se po stomaku. Zatim, potpuno nesvesno, pogladi devojčin obraz. „Znam kako ti je.“

Francuskinja joj se slabašno osmehnu. Udovica Matalija se odvaži i sede na krevet.

„Bio je to šok čak i za mene. Imamo ih, a onda ih izgubimo. Zašto se iznenadujemo? Muškarci, uvek trče tamo-amo - jednog dana su samo mali dečaci, a već sledećeg - pa, nema ih. Ali bar...“ Ipak se zaustavila. Bar ostave nešto iza sebe, htela je da kaže. Ali nije se usudila da pretpostavlja. Pogladila je malu belu ruku. Zatim uze maslinu i ubaci je devojci u usta.

Žena je nešto rekla. Udovica Matalija se nasmeši i klimnu.

„Tako je. Čeka te mnogo plakanja, ali prvo moraš da povratiš snagu.“ Pažljivo je odlomila parče hleba i umočila ga u maslinovo ulje. Možda jeste Francuskinja, ali ona je kao sve ostale, poput ptičice. Prekrasne male ptice.

„Dobar bleb. Masline su dobre“, rekla je ljubazno. „Nauči da se ponovo osmehuješ! Nemaš još ni dvadeset pet, rekla bih, i koji francuski gospodin ne bi skočio na taj osmeh?“ Ispružila je ruku i pomazila devojčinu kosu.

„Imaš prelepu kosu, mogu ti reći. Prava si lepotica.“

Devojka spusti ruku preko staričine i zadrži je tako, pritisnutu na svoju kosu, zatvorenih očiju.

„Preživeće“, udovica Matalija je kasnije rekla Jašimu.

„Ali kakva okrutna nesreća, efendijo. Tako je daleko od svog naroda. Jedina reč koju zna je čaj. Nije da nešto traži, veoma je draga. Ali možete li... možete li popričati s njom?“

Našao se s njom u dvorištu iza kuće: udovica Matalija je to smatrala prikladnijim. Madam Lefevr je sedela na podnožju starog stuba, u senci smokve. Na sebi je imala novu bluzu i suknju koju je nosila prethodnog dana. Guste kovrdže je uvezala trakom, i vrat joj je bio go. Iako su joj oči bile crvene, Jašim pomisli kako prelepo izgleda.

„Madam Lefevr“, poče. „Tako mi je... tako mi je žao.“ Spustila je pogled.

„Nisam očekivala...“ Glas joj se prekide. Zatim podiže pogled i isturi bradu. „Bili ste veoma ljubazni, gospodine.“

Jašim spusti glavu. Među prstima je trljao smokvin list.

„Hteo sam odmah da vam kažem. Ali nisam znao kako.“

Čuo ju je kako diše.

„Molim vas, recite mi - kako se to dogodilo.“

Ispričao joj je. Spomenuo je večeru u četvrtak, prvi put kad su se sreli, predstavljajući stvari kao da su se njih dvojica prijateljili. Ispričao joj je kako se Lefevr pojavio ponovo, uplašen, i kako je tražio pomoć, zatim priču o brodu, i kajaku, ponešto izostavljajući.

„Poslali ste ga- u smrt“, rekla je, drhteći.

Jašim nakrivi glavu.

„Nisam mogao znati“, pravdao se. „Sad mi se čini - mislim da je imao sastanak s nekim. Pre nego što je otišao.“

Ona mu se zagleda u lice.

„To liči na njega“, rekla je. „Oprostite mi, efendijo. Učinili ste najbolje što ste mogli.“

Jašim pomisli kako nije mogla reći ništa što bi ga više porazilo.

„Odvešću vas do ambasade“, izustio je.

„Ambasada“, tupo je ponovila.

„Vaš narod, madam“, rekao je. „Oni će se pobrinuti za vas.“

Sagnula se i zavukla prst između kožnih cipela i stopala kao da tu nečeg ima. Ispravila se. Svukla je traku s kose i

rastresla je tako da joj se u slapovima rasula po ramenima.

„Žao mi je, gospodine Jašime. Ja sam Ameli Lefevr. Niko se ne brine za mene, ponajmanje jedna ambasada.“

Čovek s nožem se lako kretao kroz grad. Sečivo je bilo veoma sjajno i veoma oštro, i otvoreno je, bez korica, visilo o pojasu.

Sultan-Ahmet. Bajazitova džamija. Bilo je vreme za molitvu: mujezini su s minareta pozivali vernike na poklonjenje. Čovek ih nije čuo. Nije primećivao gužvu koja se slivala prema džamijama. Prošao je skretanje ka Bajazitu i nastavio je ujednačenim hodom prema Trećem brdu. Gomila mu ništa nije značila: nije mu smetala dok se kretao kroz grad, uvek istim korakom, skrećući na dobro poznatim mestima.

Sada je Bajazit bio iza njega.

Bio je svestan toga iako su mu oči bile usredsređene na tamu. Ovo će mu danas, pomislio je, biti jedini dodir s ljudima koji su mileli gradskim ulicama.

Izvršiće svoj zadatak, a gomila će se i dalje kretati ustaljenim ritmom. Potrebe ovog grada će ostati nepromenjene.

I dalje će se moliti, i prati, i piti i jesti: zato što je on veći od pojedinca. Kao kašika vode izvađena iz rezervoara, sudbina jednog čoveka ne znači ništa stanovnicima Istanbula: poklopili bi ga baš kao što nekoga proguta voda.

I tajne bi bile sačuvane.

Fanar. U Fanaru je prešao iz mraka na svetlo.

I dalje se nije obazirao na ljude. Imao je zadatak koji je morao da izvrši.

Sledio je uputstva. Pronašao je vrata, koja su bila otključana. Nije ni mislio da će biti zaključana.

Ušao je tiho, tako tiho da je lako čuo staričino mrmljanje. Pričala je sama sa sobom. Našao je stepenice, bile su mračne i zatvorene. To mu je odgovaralo.

Na vrhu stepenica bi trebalo da se nalaze još jedna vrata.

U ruci je osetio prijatnu težinu bodeža koji je izvukao iz pojasa.

Jašim se skljkao na staru fotelju u dnevnoj sobi Palevskog. Ambasador je seo na stoličicu, ljuljuškajući violinu u krilu. Tu i tamo bi povukao poneku žicu i podešavao čivije.

„Ne voli vrućinu“, objasnio je. „Ni zanemarivanje, ako ćemo iskreno. Veoma se osušila.“ Kuckao je po žicama.

Jašim progundā:

„Lefevr je isplatio Zanijev dug.“

„Veoma lepo od njega.“

„Verujem da je imao skrivene pobude.“

Palevski se naže nad violinom i počē da okreće čiviju.

„To mi je palo na pamet. Možda je Lefevr prišao Zaniju i obećao mu bogatstvo ako otkrije da li su zmijske glave zaista ovde. Ali Zani već nedeljama nije kod kuće.“

„A bogatstvo, kako ga nazivaš, već je uplaćeno. Moguće je da Lefevr nije znao da Zani ovde ne boravi mnogo. Ali Lefevr je sada mrtav - a Zani je nestao.“

„Misliš li da se uplašio?“

Jašim ne odgovori.

„Jesi li proverio da li su zmijske glave još ovde?“

Palevski pogleda u plafon.

„Znaš li, Jašime, koje jedino blago ja lično posedujem? Šta je zaista moje?“ Dohvatio je gudalo, nagnuo se napred na stoličici, i kucnuo po vratima komode.

Vrata se zvučno otvoriše. Iza njih je stajala boca. Bila je zdepasta i zelena s teškim zatvaračem.

„Otac je kupio ceo sanduk te godine kad sam se rodio“, reče Palevski. „Konjak martel, od *Berija* u Londonu. Poslednja boca.“

Jašim uzdahnu.

„Glave, Palevski.“

„Čudno da ih spominješ. Baš sam ih juče premestio iz ormara. Užasno su teške. Stavio sam ih ispod kreveta.“

„Dobro si se setio“, izjavi Jašim.

„Tako sam i mislio. S druge strane“, dodade veselo Palev-

ski, „izgleda da sam stekao anđela čuvara. Neko ne želi da ih izgubim. Ubio je Lefevra. Ubio je matorog knjižara s kojim je on poslovao. Ubio je Jevrejina koji je mogao povezati Lefevra sa Zanimjem. Zani je nestao. Možda je i on mrtav. I tako se trag ohladio. A meni ostaju glave.“

Zatvorio je komodu vrhom gudala.

Jašim zakoluta očima.

„Možda si ti ubica, Palevski. Imaš najočigledniji motiv.“

„Motiv, da.“ Palevski se nasmeši i položi violinu na pod.
„Ali ti si, Jašime, imao bolju priliku.“

„U opasnosti smo, Palevski. Možda i Marta.“

Prijatelj ga pogleda.

„Marta? Ona ništa ne zna o zmijskim glavama.“

„To ti kažeš. Ali oni to ne znaju, zar ne? Mislim da bi trebalo da je skloniš na neko vreme.“

„Hoću“, reče Palevski sumnjičavo. Obojica su predosećali da će Marta to odbiti. „A tvoja madam Lefevr?“

„Moja madam Lefevr, kako je ti zoveš, nije bila umešana. Uostalom“, dodao je, gledajući violinu Palevskog, „odsela je kod udovice Matalije. Ne kod mene.“

Ispružio je ruku i podigao violinu pretvarajući se da ne vidi izraz ambasadorovog lica.

„Trebalo bi da razgovaram sa Zanimjevim ljudima. Možda znaju gde je, ili gde je mogao otići.“

„Sa vodarskim esnafom?“ Palevski ga nesigurno pogleda.
„Veoma su zatvoreni, koliko sam uspeo da shvatim. Najstariji esnaf u gradu. Nećeš moći tek tako da svratiš na partiju razgovora.“

„Nisam ni nameravao. Imam ja svoje veze, znaš“, odvrati kruto Jašim.

Jašim je zatekao Ameli Lefevr na divanu s knjigom u rukama. Poskočila je kad je ušao.

„Gospodine Jašime!“

„Madam!“

Zurili su jedno u drugo. Oboje istovremeno zaustiše:

„Zanimalo me je...“

„Nisam očekivao...“

Ameli se prva pribrala.

„Bila sam usamljena, efendijo Jašime. Vrata su bila otključana, i našla sam neke knjige. Francuske knjige.“

Podigla je tanak primerak. Uzeo ga je, i pročitao naslov na hrbatu. De Laklo: *Les Liaisons Dangereuses*.⁴⁶

„Nisam je pročitala“, rekla je.

„Donosi nesreću“, odgovori Jašim.

„Vi verujete u to?“

Jašim gurnu knjigu nazad na policu.

„Pročitao sam je. Veoma mi se dopala.“ Poravnao ju je palcem. „Šestoro, sedmoro ljudi je umrlo.“

„A sada?“

„Trojica su mrtvi“, odgovorio je. „Jedan je bio knjižar. Drugi zelenaš. Vaš muž je bio treći.“

Ameli se trgnu.

„Moj muž“, ponovila je. Obgrlila je rukama kolena i zaljuljala se napred-nazad na divanu. „Recite mi. Recite mi ko su ostali.“

Jašim sede pored nje. Zavukao je ruke između kolena.

„Jedan je bio knjižar“, započeo je. Ispričao joj je za Gulandrisa.

„Dakle, ko ga je ubio?“

---

⁴⁶ Pierre Choderlos de Laclos (1741-1803), francuski pisac i general. Književnu slavu stekao je upravo ovim romanom: *Opasne veze*. (Prim. prev.)

Spustio je glavu.

„Na trenutak sam pomislio... da bi to mogao biti vaš muž.“ Ameli ustade.

„Maks?“

„Molim vas. Gospodin Lefevr je platio za obaveštenje. Čovek kome je platio je nestao: verujem da je mrtav. Dugovao je novac zelenašu. Vaš ga je muž isplatio: dvesta franaka.“

„Tako mnogo znate“, primeti Ameli. Zvučala je ogorčeno. „Zelenaša sam sinoć pronašao“, nastavi Jašim. „Nakon što ste vi stigli.“

„Znači, Maks je platio za obaveštenje. Šta je bilo s tim?“

„Zelenaš je bio mrtav.“

Ameli ode do peći i nasloni se na nju. Okrenula se.

„Ne razumem. Maks... knjizar, zelenaš. Moj muž vam se nije sviđao?“ Jašim iznenađeno zatrepta.

„Pisao mi je o vama“, rekla je. „Verovao je da ste mu prijatelj.“

„Mislio sam... mislio sam da smo bili slični. Na neki način.“

„Vil“, frknula je. „Maks je bio svakakav, da. Ali bio je muškarac.“

Jašim pomisli: Sama je, muž joj je mrtav. Pokazao joj je rukom na divan i ona sede na isto mesto kao i prve večeri, kada su se sprijateljili.

„Žao mi je, gospodine. Molim vas, oprostite mi.“

„Kuvam kafu“, reče Jašim. „Hoćete li i vi?“

Ona klimnu glavom, i Jašim se zahvalno okrenu ka pećnici.

„Dolazio je neki čovek“, počela je. „Otvorio je vrata.“

„Da? Ko?“ Jašim odmeri kafu u bakarno lonče.

Ameli se ugrize za usnu.

„Ne znam. Samo je nekako - buljio.“

„Je li nešto rekao?“

„Probala sam na francuskom - zatim malo na grčkom. Ali on se samo povukao.“

„Kako je bio obučen?“

Ameli skupi usne.

„Izgledao je kao razbojnik, zaista. Otvorio je vrata nožem.“

Jašim oseti kako mu se vrat naježio.

„Nožem?“

Ameli skupi ruke pod bradom.

„Oprostite mi. Vi i Maks - slični ste, čini mi se. I on voli da otkriva stvari.“ Zastala je, zatim se ispravila. „Mislim, voleo je.“

„Da.“ Zaglavio je lonče među ugljevlje. „Kad bih bar znao šta je tražio.“

Okrenuo se i pogledao je. Bilo je to pitanje. Pogledi im se sretoše: ona odmahnu glavom i sleže ramenima.

Mora da su bili neobičan par, pomisli Jašim. Ona je izgledala tako - sveže. Njeno lice mu je govorilo sve što je želeo da zna. Kako ju je Lefevr pronašao? Jašim je znao da su u njihovoj zemlji ljudi sami birali. Zašto je onda izabrala Lefevra, sa svim njegovim tajnama? Sastanci. Nagoveštaji. I tajni život: ova Ameli. Od svih tajni, ona je bila najveća.

„Muž vam nije rekao zašto je došao ovamo?“

„Da se sretne s nekim poznanicima.“ Bilo joj je neprijatno.

„Poznanicima?“ Stekao je utisak da je Lefevr radio sam.

„Nekim Grcima, rekla bih. Radili smo na Samnosu.“ Oklevala je. „Znate, imali smo novac koji sam nasledila od oca. Bar sam ja tako mislila - ali Maks nije imao sreće na berzi, i naravno, čak i mala arheološka iskopavanja mogu biti skupa. Tako smo se našli u teškoćama. Maks se nadao da će ovde pronaći neke ljude, u Istanbulu. Da nam pomognu.“

Kafa je provrela. Jašim podiže lončić za dugu dršku i sačeka da se talog slegne. Nasuo je dve šoljice.

„Posetio je Mavrokordata, bankara“, rekao je.

Ameli ništa ne odgovori. Jašim prinese kafu do divana, dodade joj šoljicu i sede. Lefevr je dobio novac; samo, nije ga odneo na Samnos. Nešto ga je preplašilo, i pokušao je da se dočepa Francuske.

Izgleda da je bio spreman da napusti i ženu.

Jašim se namršti. Je li moguće tako nešto poverovati za

Lefevra? Ali ako nije, šta je nameravao kada je zakoračio u kajak, one noći?

To je bila polazna tačka kojoj se Jašim neprestano vraćao: šetnja kroz puste ulice, svetla na kajacima koja sijaju na Zlatnom rogu, i podignuta ruka: Lefevrovo zbogom. Hrabar odlazak, poverovao je. Ali s Lefevrom ništa nije bilo sigurno.

„Koliko dugo ste bili u braku, gospođo?“

„Pet godina.“ Zabacila je kovrdže; imala je malo i nežno uvo, nalik na belu paprat. „I ja sam želela da budem arheolog.“

Jašim je shvatio: pametna mlada žena, načitana, učena - zašto da ne? Muškarci njenih godina su je se plašili, a ona ih nije ohrabivala. A onda je naišao Lefevr: stariji, ostvaren, i pričao je o arheologiji i Troji i stvarima o kojima je čitala; i verovao je u njih, takođe. Verovao je onome što pročita u knjigama.

Za nju je to bio život kakav je želela. Za njega, ona je bila odana pomoćnica. Uz to, s nasledstvom.

Možda je Ameli, pomisli Jašim, lakše čitala knjige nego nečiji karakter.

„Oduvek sam bila opčinjena drevnim svetovima. Maks je ponovo oživeo Grke.“

„Stare Grke, da.“ Setio se Zmijeskog stuba, tri zmije isprepletene u čemu - pobedi? „A zanimao se i za potonje Grke - Vizantince.“

Ameli napravi grimasu.

„Svađali smo se zbog toga. Govorio je da su Vizantinci bili izrodi. Nazivao ih je Azijaticima.“

Jašim se osmehnu.

„Reč ne može da povredi. Šta ste vi mislili?“

„Govorila sam da su bili duhovni narod. Trebalo bi samo proučiti njihove mozaike, ikone, da bismo ih cenili. Maks se nije s tim slagao. Izjavljivao je kako ima previše prijatelja među Grcima da bi imao bilo kakve zablude o Vizantincima. Isti je to narod, rekao bi. Ponekad mu je bilo zlo samo dok ih je slušao kako govore.“

„Razumeo je grčki, zar ne? Savremeni grčki?“

„O, da. Dugo je živeo u Grčkoj, dvadesetih godina. To ga je i pretvorilo u arheologa.“

Grčka dvadesetih: godine revolucije. Neobično, razmišljao je Jašim, koliko je zapadnjaka bilo privučeno u tu zemlju. Milingen - i onaj engleski pesnik koga je spomenuo Palevski, i sada Lefevr. Sanjali su Staru Grčku, rekao je Milingen. Jesu li svi tada bili u zabludi? Umesto drevne civilizacije, otkrili su rasu - detinjastih Azijatika?

Šta su ti ljudi očekivali? Rasu Sokratika? Stari Grci su ubili Sokrata, zar nije tako? Zašto bi onda ovi savremeni bili bolji, ili gori? Ili bolji ili gori od drugih ljudi? Svako je nov: svaki čovek, svaka žena, svi dolazimo nedužni na ovaj svet.

Jašim je bio Turčin. Turci su oduvek shvatali da ljudi čine dobro ili zlo ne zato što su Grci, ili Srbi, ili seljaci iz Anadolije, već zato što sami biraju put, i sami biraju sredstva koja su im potrebna na putovanju kroz život. Ponekad je izbor ograničen. Ali mnoge velike paše - mnogi veliki veziri - koji su gladili brade na divanu dok su vodili državnu politiku, imali su skromno poreklo. Grci, Bugari, Srbi - dajte dobrom čoveku pravi alat, i on će ga pametno upotrebiti.

Voleti Grčku, a mrzeti Grke: samo Francuz, pomisli Jašim, može napraviti tako smešnu grešku.

Pomislio je na čoveka s nožem.

„Šta ćete sada raditi?“, morao je da pita.

„Pomoći ću vam da pronađete ljude koji su mi ubili muža“, odgovorila je. Upravo onako kako je i očekivao.

Baš onako kako se plašio.

„Moram otići do palate“, objasnio je. „Nemojte izlaziti.“

Devojka uđe, noseći čaj od nane i baklavu na poslužavniku.

„Žao mi je ovih devojaka“, primeti sultana. „Tako se dosađuju otkako su svi otišli u Beşiktaš. Ali znaju da ne mogu ovako večno. Jedi kolače, i pričaj mi o velikom gradu.“

Jašim joj je pričao, ne izostavljajući nijednu pojedinost za koju je znao da će joj biti zanimljiva. Ispričao joj je o jezivom ubistvu blizu Velike ulice, o Gulandrisu i svojoj pustolovini u kajaku i o dvojici muškaraca koji su došli da mu unište stan. Ubistvo i pokušaj ubistva su je zanimali; ali pojedinosti o životinjskom uništavanju njegovog stana duboko su je ražalostile.

„*Quelle sacrilege!*“,⁴⁷ promrmljala je preneraženo. „Pomisli samo da postoje ljudi sposobni za takva nedela! Moraš biti ponosan.“

„Ponosan, sultana?“

„*Mais, bien sur* .“⁴⁸ Samo slabić nema neprijatelje. Kad te mrze - to je znak karaktera. Drži se prijatelja, rizikuj, i - *ecraser les autres a la merde!*⁴⁹ Izvila je prefinjenu obrvu. „Nisam postala sultana zbog *politesse*⁵⁰ Jašime. Ali danas su ljudi previše plašljivi i učtivi. Volim da te slušam, makar pojedinosti ne bile prikladne za uši jedne stare dame. Hajde, uzmi još jedan kolač. Ja nemam apetit.“

„Nadam se da ga nisam ja pokvario“, dobaci Jašim.

Sultana ga vragolasto pogleda.

„Ni slučajno. Možda si mi ga vratio. Šta čitaš? Ali naravno, zbirka ti je uništena, i svratio si do mene po knjigu.“

„Ne. Treba mi nešto drugo, sultano.“ Primeti kako joj

⁴⁷ *Franc.: Kakvo svetogrđe! (Prim. prev.)*

⁴⁸ *Franc.: Ali, zaista. (Prim. prev.)*

⁴⁹ *Franc.: Zgazi prokleta govna! (Prim. prev.)*

⁵⁰ *Franc.: učtivost, pristojnost. (Prim. prev.)*

uglovi usana postaju tvrdi. „U vezi s arheologom, vašim zemljakom“, počeo je, ulepšavajući priču malom laži, „voleo bih da se posavetujem sa starešinom vodarskog esnafa.“

Reč „posavetovati“, pomisli, bila je odličan izbor.

„*Et alors?*“⁵¹ Sultana malčice sleže ramenima. „Ja sam potpuno van tokova, prijatelju moj.“

Sad Jašim njoj uputi nestašan pogled.

„Ne bih rekao“, uzvрати joj.

Sultana suzbije osmeh.

„*Enfin*,⁵² možda bih mogla da napišem poruku. Pretpostavljam da bi sultanov baštovan mogao da pomogne - on stalno saraduje s vodarima. Stari je prijatelj, iako sada ima neko drugo zvanje. Nadzornik javnih radova, ili takva nekakva besmislica.“

Zna ona savršeno dobro koje je njegovo novo zvanje, pomisli Jašim. Sedi ovde, u napola napuštenoj palati, i ni najmanja stvar koja se desi ovde ili u Beşiktašu ne može da joj promakne.

Sultana pozvoni malim srebrnim zvoncem.

„Papir i olovku“, naredila je devojci koja se odazvala. „U međuvremenu, Jašime, možeš mi malo čitati iz ove knjige. Ne razumem je, i mislim da mi se ne sviđa. Ali me i zasmehava. Dakle, ne boj se - neću se smejeti tvom naglasku.“

Ispod tog blagog izazivanja i šegačenja mogao se naslutiti i njen podsticaj. Pružila mu je Stendalov roman *Crveno i crno*.

---

⁵¹ *Franc.: I onda?* (Prim. prev.)

⁵² *Franc.: najzad, naposletku.* (Prim. prev.)

„Pričajte mi“, zamoli Jašim, „pričajte mi o Starim Grcima Ameli je ležala potrbuške na divanu, glava joj je bila okupana suncem a bradu je naslonila na ruke. Jašim ču kako se kikoće.

„Mogla bih danima da pričam“, odgovorila je. Pomerila je glavu tako da nasloni obraz na prste, i pogledala ga. „Hajde da se trampimo“, predložila je. „Pričaću vam o najboljim vremenima antičke Grčke, a vi ćete meni o vašem narodu. Turcima. Njihovom najslavnijem dobu.“

Jašim nakrivi glavu.

„Dogovoreno“, odvrati. Prekrstio je noge i seo blizu nje u prozor. „Ratno doba? Ili vreme mira?“

Ameli se nasmeši.

„Prvo ratno“, odgovorila je.

„A, rat.“ Jašim ispravi leđa. „Onda, sultan Sulejman. Sulejman, Zakonodavac. Na francuskom - Veličanstveni. Bile su mu dvadeset dve kad je poveo vojsku na Beograd. Beli Grad - neosvojiv, smešten između dve reke, Save i Dunava. Branile su ga hrišćanske vojske. Marš je bio dug i naporan...“

Pričao je o Sulejmanovoj pobedi pod Beogradom i njegovom osvajanju Rodosa dve godine kasnije, i prikradanju austrijskim granicama, i pokoravanju Budima.

„Izgledate drugačije kad tako pričate.“

„Drugačije?“

„Žestoko. Kao Sulejman.“ Priljubila je obraz uz dlan, i pomerila kukove na zastrtom divanu. „Pričajte mi o miru.“

„Pričaću vam o pesniku“, poče Jašim. „U vremenu poezije - sa sultanom koji se okružio pesnicima. Svake noći su održavali večeri poezije, svako se trudio da lepotom reči nadmaši ostale. Rima, metar, najviši izrazi ljubavi i tuge i kajanja. Ali sultan je bio bolji od svih.“

Ameli blago frknu. Pogledao ju je. Oči su joj bile zatvorene, i svetli pramenovi njene smeđe kose pali su joj preko obraza. Smešila se.

„Ali jeste“, bio je uporan Jašim. „Bio je pesnik ljubavi - jer od svih naših sultana, on je voleo jednu ženu najviše. Imao je stotine žena - najlepše devojke iz Čerkezije i s Balkana - ali jednu je voleo više od svih. Bila je crvenokosa, imala je svetlu kožu, i tamne, tamne duševne oči. Bila je... kažu da je bila Ruskinja. Rokselana. Oženio se njome.“

Nagnuo se napred i tiho odrecitovao stihove koje je znao napamet.

Ameli je nekoliko trenutaka nepomično ležala.

„Kako se zvao? Taj sultan pesnik?“

„Sulejman. Sulejman Veličanstveni.“

Otvorila je oči i potražila ga pogledom. Bio joj je veoma blizu.

„Isti sultan“, promrmljala je. Izvila je leđa i podigla glavu, dok se nije suočila s Jašimom.

Polako, oklevajući, primakla mu se. Oči su joj letele od njegovih očiju do usana.

Jašim se oseti lagano, kao pero na vetru.

Usne im se dodirnuše.

Ruka joj kliznu oko njegovog vrata. On pruži ruku i dotače joj oblinu kuka.

Dugo nisu progovorili.

„Trebalo je da mi pričaš o Grcima“, izusti Jašim.

Ameli se nasmeši i prstom mu dodirnu vrh nosa.

„Trenutno me“, reče, „više zanimaju Turci.“

Zraci sunca kliznuše preko divana kako je poslepodne odmicalo.

Odmakao se od nje, od njene privlačnosti. Razumela je. Umirila ga je cvrkutanjem poput ptice. Spustila mu je prste na usne.

„Maks me nikada nije tako poljubio“, konačno je izjavila.

Ostavio ju je da čita Gilijusa: to je bilo najmanje što je mogao učiniti.

„Zapamti, Gilijus piše o iščezlom svetu. Možda će nešto iz ove knjige pokrenuti sećanje.“

Poslednji put je bacio pogled na nju na divanu: njenu kosu na suncu, prst na bradi, i oblinu njenog kuka nalik na talas koji bi ga mogao potopiti.

Palevski nije bio kod kuće; Marta je rekla da je otišao u šetnju, i pozvala je Jašima unutra da ga sačeka.

„Sedeću ovde napolju“, odbi Jašim.

Bilo mu je potrebno svetlo - trebao mu je vazduh. Prepešačio je čitav put, u nadi da će izbaciti tu očajnu tegobu iz bedara, i udahnuti vazduh u stegnuta pluća. Nije bilo dobro: to poslepodne Ameli je navalila na njega, otvarajući prostor u njegovom umu koji je uvek držao zatvorenim.

Seo je na vrh stepenica leđima naslonjen na zid, na suncu, i posmatrao dečaka kako se igra u dvorištu. Klećao je pored zida i štapom kopao po zemlji.

Dečak nije podigao pogled kad mu je Jašim prišao i čučnuo pored njega.

Ponovo je zagrebao štapom po prašini, zatim ga je spustio i počeo da ravna stranice rova koji je iskopao, kratkog, plitkog rova koji je bio blago zakrivljen od jednog do drugog kraja.

Na nižem kraju dečko je iskopao malu rupu u zemlji. Sklonio je štap u stranu i počeo da poravnava stranice rupe.

Kada je bio zadovoljan postignutim, seo je na pete i pregledao svoje delo. Jašim mu uputi osmeh, ali dečak ne uzvрати.

Ustao je i udaljio se.

Jašim je zurio u oblik na zemlji, zbunjen.

Dečaka nije bilo nekoliko minuta. Vratio se, noseći teglu i kuglu. Kugla je bila kalajna i u sebi je imala veliko udubljenje. Spustio je kuglu u rov, s udubljenjem okrenutim nagore. Veoma pažljivo je uhvatio teglu za dno i počeo je da sipa vodu iz nje u rov. Kugla je nakratko plutala, zatim se lagano okrenula i primirila na udubljenoj strani.

Dečak uzdahnu. Po prvi put je pogledao Jašima suznim očima.

„To je samo zato što ima udubljenje“, tiho reče Jašim.

Dečak pogleda dole, ali se i ne potruđi da dodirne kuglu.

„Mogu ti nabaviti drugu, istu takvu“, reče Jašim.

Dečak se ne pomeri.

„Odakle si dobio ovu? Od tate?“

Dečko ga pogleda, a glavu kao da je zavukao u ramena.

Ne govori, pomisli Jašim: reči su mu bezvučni oblici u glavi.

Jašim ustade i ispruži ruku.

„Pokaži mi“, reče.

Ameli je ležala na divanu, igrajući se kovrdžom kose, a pažnja joj je bila usmerena na staru knjigu koju je njen muž ostavio u Jašimovom stanu.

Čitala je brzo, ponekad preskaćući čitave stranice, ponekad okrećući knjigu u rukama da bolje pročita sićušne smeđe žvrljotine koje su krasile margine teksta. Jašim je bio u pravu: imala je izražajno lice, i tako, dok je čitala izraz joj se menjao. Mrštila se i grickala usnu; smešila se; i jednom je, držeći prst između stranica da obeleži gde je stala, ustala i šetala po malom stanu nervozno gledajući kroz prozor.

Kad je pregledala knjigu, sela je, prilično mirno, s rukama u krilu i duboko zamišljenim izrazom u jasnim smeđim očima.

Dečak je koračao brzo, ne osvrćući se. Kad su naleteli na gomilu, Jašim se sapleo o nosača koji je bio previše umoran i natovaren da bi se bunio, dok je dečak jurio dokovima kroz grupu zabrađenih žena širokih kukova.

Jašim ih je radije zaobišao, istežući vrat da ne izgubi iz vida dečakovu obrijanu glavu. Vitka devojka sa šalom preko glave i lica zakoračila je između njih i on ga je na trenutak izgubio - ali ne, ponovo se pojavio, pognutih ramena, nasuprot moru ijudi koji su silazili s Roga, tvrdoglavo se probijajući bez osvrtanja, kao da se plaši da će razbiti čaroliju.

Jašim se pitao da li se dečak uopšte seća da ga on prati. Prošli su kroz četvrt s bazarima. Ispred patrijaršije u Fanaru gomila se zgusnula. Dečak se uputio uz brdo, krećući se kroz lavirint uličica gde se završavao Fanar a počinjalo jevrejsko naselje Balat. Žurio je ka vrhu. Tamo, oko pola kilometra od Jašimovog doma, i pedesetak metara od vrha brda, zastade i prvi put se osvrnu.

Jašim ga sustiže, dahćući od napora.

„Brzo hodaš“, primeti Jašim. „Nisam imao pojma da idemo tako daleko.“

Dečakove oči skliznuše s Jašimovog lica na nisku, belo okrečenu zgradu preko puta ulice, pa ponovo nazad. Jašim okrenu glavu da vidi. Nije bilo prozora, samo spoljno kameno stepenište, s ogradom, koje je vodilo od ulice do malih drvenih vrata.

Dečakse popeo na niski zid i seo klataći nogama, s bradom naslonjenom na šake, i posmatrajući vrata. Nešto lako i uvežbano u vezi s tim pokretom navede Jašima da pomisli kako je to već mnogo puta radio. Odabiranje mesta za sedenje, klaćenje nogu, posmatranje. Čekanje.

Jašim ponovo pogleda mala vrata, visoko na golom zidu preko puta ulice.

„Tamo ima nešto, zar ne?“

Napeto malo iice se ne pomeri.

„Ostani ovde. Vратиću se za minut.“

Dečak spusti pogled. *Ostani ovde*. Je li mu tako i Zani govorio? Jesu li to reči koje je upotrebljavao i njegov otac?

Jašim pogleda okolo. Ulica beše prazna. Prešao je put do stepenica i popeo se. Na vrhu se osvrnuo. Dečak je nestao.

U daljini, preko krovova, video je gde se brdo spušta do drevnih zidina grada, tih velikih zidova od opeke, koje su pre hiljadu godina podigli carevi; i iza njih padine Beogradske šume.

Vrata su bila osigurana šipkom, a reza je bila pričvršćena gvozdenim katancem.

Jašim je oklevao. Ponovo je pogledao zid na kome je ranije sedeo dečak, zatim je zavukao ruku u košulju.

Davno, u drugom životu, arhimandrit Grigorije mu je pokazao kako da obije bravu.

Jašim skinu šipku i vrata se bešumno otvoriše.

Gomila ju je upila, baš kao što je Ameli i očekivala. Držala se uz grupu zabrađenih žena, pritiskajući šal na lice, rukom dodirujući nos, dok su nezgrapno hodale Zlatnim rogom. Pored njih su prolazili nosači, povijeni pod zastrašujućim paketima, vrećama sa žitom, sanducima.

Ispred bazara začina promenila je pravac i krenula ulicom koja je vodila od Nove džamije do drvnog Rustempašinog hana. Gomila se sada proredila; oko hana, gde su trgovci sedeli prekrštenih nogu ispred prodavnica, privlačila je začuđene poglede. Bilo joj je teško da oponaša hod istanbulskih žena, pa je sada koračala na svoj način.

Kod hana je skrenula na stazu koja se pružala ispod zidova palate Topkapi. Podigla je pogled i prepoznala zatvoreni balkon s koga je sultan uvek posmatrao marševe i povorke; ispred sebe je razabrala nadstrešnicu fontane Ahmeda III, njene mermerne ploče s urezanim stihovima iz Kurana.

Od tog prizora je ožednela.

Jašimu je trebao trenutak da se prilagodi kada je zakoračio preko praga. Napolju mu je bilo vruće, zagušljivo, smetale su mu prašina i vrelina strmih prolaza gde se grumenje zemlje kotrljalo pod nogama a zvuci grada nisu bili daleko.

Ali čim su mu se oči privikle na bledo svetlo koje je dopiralo odozgo, uši mu je privukao novi i nežniji zvuk klokotanja vode i njegovo tečno odbijanje od zidova i tavanice. Znoj se na njemu ohladio i on podiže ruke da udahne vazduh. Čim je udahnuo, duboko, imao je osećaj da ga je vazduh pročistio iznutra. Osetio je potrebu da se smeje, da korakne napred kroz bledo svetlo i zaroni u blistavi crni bazen koji mu se pružao ispred nogu.

Jašim podiže ruke ispred grudi i protrlja šake.

Veliki rezervoar se punio, koliko je mogao da vidi, iz slavine postavljene na zidu, i na raznim mestima oko ivice voda se prelivala u manje rezervoare nalik na kade. U velikom rezervoaru voda se činila crnom sve dok se ne bi prelila preko ruba: tako se voda raspoređuje, pomisli, proučavajući način na koji su kade postavljene uza zid. Svaka kada je bila viša od naredne, i sa svake se voda slivala u kadu ispod.

Jašim oprezno krenu napred, održavajući ravnotežu na širokom obodu velikog rezervoara.

Ponovo je pogledao slavinu. Voda je curila iz nje postojanim mlazom: izgledalo je nemoguće da ta jedna cev opslužuje toliko ljudi širom ogromnog grada - česme i fontane. Nepokolebljivo, neprestano, mlaz se uvijao kao da je živ. Pogledavši okolo, Jašim primeti male otvore postavljene u zidovima kojima se tok usmeravao po Istanbulu: niz malih otvora, nalik na zmijske rupe. Neki od njih su bili zapušeni krpama. Drugi su bili otvoreni.

Jašim se nesvesno stresе. U sifonu je bilo hladno.

Na najnižoj kadi, oko dva metra ispod rezervoara gde je

stajao Jašim, nalazio se ulaz u nizak lunel, daleko veći od svih ostalih, u koji je voda klizila tako široko i plitko da joj je kretanje bilo gotovo neprimetno.

Jašim se spuštao s kade na kadu, hodajući po ivicama. Osećao je kako vazduh svakim korakom postaje sve hladniji.

Tunel ga je zbunjivao. Čak i da su svi odlivi, male cevi, zapušeni krpama, tunel nikada ne bi mogao biti ni blizu preplavljen: najveća količina vode koja je mogla da potekne niz njega dolazila je iz slavine odozgo. Podigao je pogled. Mlaz koji je iz nje isticao nije bio deblji od ljudske ruke.

Dok ga je posmatrao, srebrna lopta ispade iz slavine i lagano otpluta preko velikog rezervoara. Istog trena veliki snop svetla obasja rezervoar, kade s vodom, i posla ogromne odbleske preko zidova i tavanice.

Vrata se širom otvoriše.

Pred erupcijom tog bleska, Jašim je učinio jedinu stvar koju je mogao. Sagnuo se i zaronio u tunel.

Daleko na drugom kraju grada, Ameli zastade i zakloni oči slobodnom rukom, kao žena koja pokušava da gleda u daljinu po suncem okupanom danu.

Veoma polako je okretala ruku da bi joj pogled poleteo naviše, svakim trenom otkrivajući nove pojedinosti na nebeskom obliku najveće građevine ikada podignute na zemlji.

Ugledala je velika, bronzana vrata izlivena pre dve hiljade godina u pustinjama Antiohije. Pilasteri,⁵³ izrađeni od mermera, beleli su se na suncu. Prozori na timpanonima,⁵⁴ crni, mali i oštri, čiji su gvozdeni ukrasi bili gotovo nevidljivi pod bleskom sunca, i veliki luk koji se nadvijao nad njima, tanan kao ptičje krilo, a dovoljno jak da podnese težinu velike kupole.

Gledala je, a nije videla, graciozne minarete užlebljene u potporne lukove kupole.

Videla je crvenu opeku velike kule, prošaranu prozorima da propuste svetlo. Videla je olovni vrh kupole.

A na vrhu, visoko gore, ugledala je srebrni polumesec na tankoj šipci: polumesec umesto krsta koji se tu nalazio hiljadu godina, sve do poslednjih dana maja 1453. godine.

Poslednjih dana, krst je plamteo čudnom svetlošću. Skrivala ga je magla. Posmatrao je kako nebo postaje crveno i polumesec sija poput srebra u mraku, dok su se Turci okupljali ispred zidina, pripremajući se za konačan napad.

Ameli polako spusti ruku.

Videla je Panteon u Rimu: dokaz rimske snage i rimske vere u beton. Obišla je razorene ostatke Partenona. Ležala je budna noću, priželjkujući da sanja piramide, s čijom se

---

⁵³ Četvorovični pljosnati stub, prislonjen uza zid ili ugrađen u njega. (Prim. prev.)

⁵⁴ Koritasto udubljenje u zidu u kome se obično nalazi kip. (Prim. prev.)

moćnom i zagonetnom veličinom susrela u velikom delu Napoleonovih učenjaka.⁵⁵

Ali Aja Sofija je bila zaseban slučaj: poslednji i najveličanstveniji potez drevnog sveta.

Od tada, svet neprestano pokušava da je dostigne.

Podigla je ruke da šakama uokviri svoje priviđenje. Sada ostaje, pomisli plahovito, samo još jedna stvar da se obavi.

Krenula je ka Velikoj crkvi.

---

⁵⁵ *Kad je Napoleon napao Egipat 1798. godine, sa sobom je poveo i 167 učenjaka i naučnika. Cilj im je bio da prosvećuju svetinu, pomažu oko administracije i otkrivaju znanja i istoriju Egipta i Orijenta. (Prim. prev.)*

Jašim se uvukao u tunel kao zmija koja nestaje u rupi. Svetlo s ulaza je igralo i bleštalo po zidovima: ispred njega je ležala samo tama.

Dva koraka. Pet koraka. Sada se već zavukao duboko unutra, čučeci u mraku. S mukom se okrenuo, opirući se želji da panično nasloni leđa na nisku tavanicu tunela. Teško dišući, pogledao je nazad na ulaz u tunel, prema svetlu.

Ugledao je nečija stopala u sandalama kako se približavaju ivici velikog rezervoara. Čovek je kleknuo: Jašim mu je video kolena, i ruku koju je gurnuo u rezervoar. Čovek se ispravio. Počeo je da se kreće po ivici rezervoara baš kao i Jašim pre samo nekoliko trenutaka. Sišao je i stao. Trenutak kasnije je nastavio i nestao s vidika.

Silazio je po kadama kao po polukružnom stepeništu, usput zastajkujući i otvarajući male cevi.

Jašim se povuče za nekoliko koraka, stapajući se s mrakom u tunelu.

Dok je posmatrao, narandžasto svetlo počeo da podrhtava na bočnom zidu, kraj ulaza. Nije shvatio da čovek nosi baklju.

Misli su mu letele, jureći kroz mnoštvo slika. Prisetio se dečaka koji čeka oca na niskom, kamenom zidu.

Ukazao mu se zalazak sunca. Dečak na vratima sifona, koji doziva očevo ime.

Mala ruka kako steže srebrnu kuglu. Mala šuplja kugla s udubljenjem, ista kao ona koja je ispala iz slavine pre samo nekoliko minuta. Kao da je prošla večnost.

Jašim se uzvrpoljio, suočen s tamom. Osećao je zastrašujuće svetlo na leđima. Povijeni vrat mu je pritiskala težina tunela.

Ispružio je ruke, opipao grube zidove s obe strane, i počeo da puzi dalje u mrak.

Fejsal el Mehmed je klimanjem glave pozdravljao vernike dok su izuvali cipele i ulazili u Veliku džamiju na molitvu, ćaskajući u grupama. Nije mu se sviđalo što toliko pričaju; voleo bi, iznad svega, da su se oprali u fontani pre nego što su zakoračili na sveto tlo - ali šta je tu je, on je običan starac a ljudi su se promenili. Možda, rekao je sebi, svi starci veruju kako su se ljudi promenili; ali možda su starci u pravu. Izgleda da je svaka generacija posle Proroka (mir s njim) osuđena da bude manje pobožna od prethodne. Nakon Proroka (mir s njim) došla su četiri čoveka koji su bili dobri ljudi, i veliki ratnici, ljudi koji su proširili mir van svih granica - ipak, bili su ljudi i umrli su na rukama drugih ljudi, i posle njih nastupila je zbrka, i podela u njihovoj kući.

Turčin s crnim brkovima i fesom i ogromnim stomakom zbacila papuče i nezgrapno se sagnu da ih podigne i preda Fejsalu el Mehmedu.

Fejsal ih skloni. Debeljko uđe u džamiju.

Fejsal el Mehmed se nadao da će čovek skinuti fes. Sam je nosio zeleni turban, znak da potiče od Proroka (mir s njim). Kada ljudi ugledaju zeleni turban, ma gde da je, čak i daleko od džamije, podsete se na Proroka (mir s njim) i poprave ponašanje. Čovek ne može svakog trena svog života biti blizu džamije, i Fejsal je bio svestan da malo ljudi može da priđe njegovoj džamiji, najvećoj džamiji islamskog sveta; neki su proputovali mnogo kilometara, ponekad preko čitavih zemalja i naroda da bi posetili ovo mesto. Ali oni koji pripadaju lozi, koji nose zeleni turban - oni su vojska. Za njih je turban pravilo. I to je bilo dobro, blagosloveni su verni.

Fejsal el Mehmed obrati pažnju na dvorište. Iako je morao priznati da dvorište Aja Sofije nije bilo savršeno, kao dvorište Sulejmanove džamije, koje je bilo veličanstveno. Imalo je svoju fontanu, gde su ljudi tiho sedeli i prali ruke i noge; ali to dvorište je bilo uskraćeno za kolonadu koja bi vernicima pružala hlad, pa je beli mermer žestoko bleštao na

jutarnjem suncu.

Zaškiljio je na jarkom svedu. Fejsalu el Mehmedu se učini da žena dolazi dvorištem, visoka žena koja je koračala nepristojnom lakoćom, bez vela. Skupio je obrve, mršteći se. Pogledao je ponovo, zaklanjajući lice. Nezamislivo - ali bila je tu, žena, prelepa žena, probijala se ka fontani kroz grupice muškaraca koji su stajali u dvorištu i čekali čas za molitvu. Preleteo je pogledom preko dvorišta, tražeći muškarca koji ju je doveo. Kako je mogao dozvoliti ovako nešto! Neki muškarci su već prestali da razgovaraju, i buljili su u nju. A sada je, primeti Fejsal el Mehmed, odvezivala cipele, baš kao da je muško, i pripremala se da se opere.

To je bilo previše. Ponekad su se ludaci pojavljivali u Aja Sofiji - bučni derviši, možda s brda, čudni, bradati fanatici iz pustinja, jednom je čak nag čovek uleteo na sveto mesto, smejući se i tapšući rukama. Nije bio posao domara da im sudi, jer svi su oni bili božja stvorenja: ko može da kaže da ludaci nisu bolji ljudi, koji su ugledali lice božje i time se zaneli? Tako kažu mudraci. Bog se, kažu, brine za svoje ljude: ali luda žena? Za nju bi trebalo da se pobrine muškarac. Zapanjujuće.

Krenuo je prema njoj hramljući. Podigao je drhtavu ruku. Muškarci su je već okružili, posmatrajući je zaprepašćeno. Neko joj se obratio: ona podiže pogled, nasmeši se i odmahnu glavom. Šal joj je skliznuo nadole za još jedan centimetar.

Domar potrča. Mahao je rukama.

„Ne! Ne! Haram! Haram! Zabranjeno je!“

Jedan muškarac pokaza na ženinu kosu. Ostali pogledaše uspaničenog domara, zatim ponovo ženu.

„Vidite!“, viknu neko. „Ona je nevernica.“ Žena ispruži ruke. Ustuknula je. Iza nje se stvorio обруč muškaraca. Okrenula se. Počeše da viču.

Domar je zgrabi za ruku.

„Šta je ovo, glupa kćeri?“

Pred noge im dolete kamen. Domar pogleda kamen, zatim se osvrnu oko sebe. Sada se već okupila poprilična

gomila. Neki su zamahivali pesnicama. Neko se sagnuo i još jedan kamen prozuja kroz vazduh. Fejsal el Mehmed povuče ženu za ruku. Primetio joj je strah na licu. Iznenadenje.

„Ovo je zabranjeno, zar ne shvatate? Morate otići!“ Grubo ju je protresao. Vukao ju je: gomila se razdvojila, ali samo neznatno. Ljudi su galamili. Mujezini zapevaše s minareta, a muškarcima u dvorištu se činilo kao da se dogodilo neko grozno čudo, kao da im je bačen izazov. Galama se pojačala. Fejsal el Mehmed se sada uplašio.

Jedna ruka svuče ženin šal. Neko je pljunuo. Žena se privi uz domara, koji je mahao rukom iznad njih, pokušavajući da prokrči put.

„Luda kaurkinja! Samo je poludela! Molim vas, dobri ljudi, pustite nas da prođemo. Ona odlazi!“

Gomila se stiskala oko njih dok je vodio ženu ka uzanoj kapiji. Fejsal el Mehmed počeo da se moli, ponavljajući reči imama koje su dopirale odozgo. „Bog je jedan jedini!“

Kapija je bila zakrčena vernicima koji su pristizali na molitvu. Fejsalu el Mehmedu se činilo da će ih ubiti pre nego što uspeju da se probiju.

Jašim je vukao noge kroz vodu, jednom rukom opipavajući zid tunela, dok je drugu ispružio ispred lica.

Trudio se da ne razmišlja. Čitavog života je živio s strahom od sputavanja: čak i kao dečak se borio kao lav ako bi drug pokušao da ga obori na zemlju. Takođe, nikada nije ulazio s njima u pećine koje su istraživali oko njegove kuće na obali Crnog mora: ponekad su se dešavali odroni; priče o rudarima zarobljenim ispod zemlje progonile su ga noću. Jednom je i sam bio zarobljen. Sputan, nesposoban da se pomeri, divlje buljeći u ljude, i u nož. Užas mu se popeo u grlo - i život mu se izmenio.

Pazio je da ne pljuska; izgledalo je da mu se nivo vode podigao do članaka: ali bilo je tako hladno da nije bio siguran. Jedino mu je bilo važno da se uvuče duboko u tunel, što dalje od svetlosti baklje.

Kada bi tunel bar bio krivudav.

Nekoliko koraka dalje osetio je pod rukom zaobljenu ivicu. Zastao je i opipao oko sebe. Koliko je video u mraku, kanal se račvao; nalazio se između dva otvora, oba iste veličine, i kroz oba je tekla voda. Čučnuo je i pogledao iza.

U jednom vrtoglavom trenutku osetio je da zuri u ravan zid, kao da se tunel zatvorio iza njega, i on panično ispruži ruku.

Pokret ruke mu otkri postojanje slabog svetla koje kao da je visilo u vazduhu negde ispred njega: dok ga je gledao ono se pojačavalo, krug blede svetlosti oko igličastog plamena u mraku.

Vodar je dolazio tunelom.

Jašimu gotovo pozli. Čvrsto je zatvorio oči, i borio se protiv panike, protiv pomisli da ga pritiskaju sve dublje i dublje u zemlju.

Ovo je lavirint, mrmljao je sebi. Samo lavirint. U lavirintu moraš slediti pravilo.

Dva tunela. Jedan je vodio levo: možda se spušta s brda

prema Fanaru. Drugi, koji skreće desno, verovatno vodi ka jugu. Jašim pokuša da zamisli oblik grada, uzvišice i padine njegovih brda. Jedna ili obe cevi mogu voditi do drugog sifona, gde se voda skupljala u bazen na nižem nivou od rezervoara iz kojeg je pristizala. Ako je tako, pre ili kasnije, cev će biti puna vode, kao krivudavi rezervoar, i moraće prestati da se kreće.

Levo ili desno?

Kojim će putem doći vodar?

Jašim je bio dešnjak.

Pravilo u lavirintu je bilo skretati uvek na istu stranu na svakoj krivini. Opipavati levom rukom zid, a desnu držati ispruženu ispred sebe.

Tako će biti.

Jašim podiže ruku i pipanjem potraži otvor na levoj strani.

Počeo je da silazi. Ispod nogu je osećao nagib tunela. Rukom se pridržavao za zid. Više nije bio hrapav na dodir, već ljigav i čvornovat: zamišljao ga je oblepljenog krečnim grudvama s kojih se cede svetlucave alge.

Prešao je nekoliko metara. Gotovo je promašio prvo skretanje, jer se zaljuljao dok je žurio napred i ruka mu je promašila zid za metar ili dva. Kada je ponovo ispružio ruku osetio je tvrd ugao; pipajući unazad, pronašao je otvor koji je promašio i ušao je u njega. Pade mu na pamet kako bi užasno bilo da se izgubi.

Sada se ramenom naslonio na levi zid: tako je opasnost da će promašiti skretanje bila manja, a s vremena na vreme mogao je da zastane i odmori se.

Pitao se koliko još mora da hoda. Već je prošao tri skretanja: mogućnost da ga otkriju postajala je sve manja.

Rešio je da skrene još jednom, a zatim da sačeka. Odgurivao se ramenom, raspoređujući težinu između nogu i levog ramena, i tada je naišao na skretanje.

Sledio ga je.

Čim je zaokrenuo za ugao, nešto tvrdo mu se zakači za nogu.

Ispružio je ruke, i upao u rupu.

Ameli oseti gužvu oko sebe, zbijenu i neprijateljsku, i starčev stisak na ruci. U početku je bio besan, ali sada je izgledao samo uplašeno. Sagnula je glavu i pokušala da izbegne udarce koji samo što nisu počeli da joj pljušte po glavi.

Nije imala vremena da razmišlja o tome kako je glupo postupila.

Neko joj dodirnu rame, i ona se izvi unapred, pritisnuta gomilom s leđa i starčevim upornim cimanjem. Kapija je bila zakrčena muškarcima; zvuci glasova koje nije razumela punili su joj uši. Spustila je glavu i ugledala krv na svojoj bosoj nozi. Nije primetila da se posekla. Cipele je ostavila kod fontane.

Približili su se kapiji. Je li ljutita gomila iza Ameli bila nerazumljiva zbog pesme mujezina, ili su ljudi jednostavno bili previše zapanjeni prizorom domara koji vuče strankinju iz dvorišta džamije, ali zatalasana bujica ljudi koji su pristizali kroz kapiju zaustavila se, i na trenutak se stvorio prolaz. Starac projuri kroz njega.

Izleteli su kroz kapiju: ljudi koji su ulazili susreli su se s gomilom koja ih je pratila, sudarili su se kao dva talasa, i na tren su odmeravali sopstvene snage. To im je dalo taman dovoljno vremena.

Domar ju je vukao napred.

Iz pravca palate Topkapi dokotrljala se kočija koju su vukla dva sivca; kočijaš je stajao na boku a neko se naginjao kroz prozor.

Ameli se iznenada otrže i oslobodi se domarevog stiska. Bez razmišljanja se bacila prema konjima.

Najbliži konj zabaci glavu. Vozač povuče uzde.

Ameli zažmuri i okrenu glavu.

Izdaleka je čula glas koji joj se obratio na francuskom:

„Vite, madame, vite!⁵⁶ Uskočite.“

Jedna druga ruka je ščepa ispod lakta i povuče nagore.

Napola je pala, a napola uskočila kroz vrata kočije.

„Brzo, Hasane! Vozi!“ Trzaj je odbaci na sedište. Otvorila je oči.

Ispred nje, na suprotnom sedištu, klečao je neki čovek i kroz prozorče izdavao naredbe vozaču.

Pogledao ju je zabrinuto.

„Ne znam, gospođo, šta vas je dovelo ovamo, ali verujem da smo vam se našli na usluzi.“

Pogledao je kroz prozor.

„Pobedićemo mi njih jednom“, rekao je mračno. „Dozvolite da vam se predstavim. Ja sam doktor Milingen, sultanov lekar.“

---

⁵⁶ *Franc.; Brzo, gospođo, brzo!(Prim. Prev.)*

Jašim skoči na noge. Voda mu je dopirala do kolena. Bio je svestan oštrog bola u levoj ruci.

Ispustio je jecaj nalik na kašalj. Drhtao je od bola, ali je mogao da pomera prste i činilo mu se da ništa nije slomio. Šljapkao je napred kroz ledenu vodu, vukao stopala po zemlji i opipavao zid.

Bio je ljigav, kao i tunel. Podigao je zdravu ruku i probao da pronade vrh rupe, a kada to nije uspeo, krenuo je držeći se rukom za zid, tražeći izlaz. Izbrojao je četiri ugla, i nije ga našao. Odjednom se sapleo na nešto meko i veliko, što se valjalo po dnu ispod površine.

Stavio je ruku na zid i naslonio se čelom o njega. Izgleda da se nalazio u maloj prostoriji, nešto malo većoj od dva metra u prečniku, bez izlaza. Na dnu je bilo šezdesetak centimetara vode. Propao je kroz otvor na gornjem kanalu ili cevi: prostorija nije mogla biti viša od tri i po metra, pomislio je, ili bi se daleko više povredio.

Koliko god da je bilo visoko, bilo mu je van domašaja. Tanak mlaz vode mu skliznu preko prstiju na čelo.

Pitao se hoće li, nekim čudom, vodar proći ovuda.

Tada mu nešto ponovo dodirnu nogu, i on pruži ruku u vodu. Istog trenu je znao da mu niko neće pomoći da izađe.

Dečak se provuče kroz kapiju i polako odšeta do jarka u prašini.

Prozor se otvori uz škripu. Dečak ga nije ni pogledao.

Marta proturi glavu.

„Špetine! Jesi li video kuda je otišao efendija?“

Dečak podiže štap. Gurao je kuglu po jarku. Na prozoru Marta ozlojeđeno uzdahnu i slegnu ramenima. Okrenula se ambasadoru.

„Ne, gospodine. Ne znam. Mislim da su otišli zajedno, ali ne znam.“

Palevski se namršti.

„Zabrinut sam zbog ovoga, Marta. Ako je Jašim otišao s dečakom, morao je imati razlog.“

„Da, gospodine.“ Marta polako klimnu.

Ovo je drugi put, pomisli Palevski, kako se dečak vraća kući sam.

„Razgovaraj s njim, Marta. Za mene verovatno misli da sam neki ljudožder. Vidi da li bi nam pokazao kuda su išli.“

Marta sumnjičavo slegnu ramenima.

„Dečak je... malo je čudan, gospodine.“

„Dečak je, zar ne? Svi dečaci su - pa, kao dečaci.“ Nije uspeo da pronađe pravu reč. „Samo ga pitaj. Molim te.“

Jašim spusti ruku na ljudsko lice.

Odskoči od leša, mlatarajući kroz vodu. Našao se u ćošku pre nego što se setio da bi ovde u mraku ubrzo mogao izgubiti osećaj za pravac.

Osećaj za razmeru.

Nije bilo potrebe da pogađa čije telo se valjalo kroz vodu. Nestali čovek je pronađen.

Jašim pokuša da ne misli na to šta će se dogoditi. Postaće mu hladno i osećaće se slabo. Na kraju će se udaviti u malo više od pola metra vode. Podeliće s Albancem ovaj tečni grob.

Trebao mu je izlaz.

Pažljivo je kružio po oknu, tražeći nešto što bi mu pomoglo da se popne uz klizave zidove. Dno je bilo prekriveno sitnim kamenjem i popadalim ciglama: pretpostavljao je da se tavanica lagano urušava. Ponovo se očešao o Zanijev leš. Potiskujući talas mučnine, prevrnuo je telo. Pipajući je proverio je li čovek išta imao kod sebe - nož, klupko konopca. Nešto zaklokota na površini vode i Jašim zapuši usta od smrada.

Opipao je čovekov grudni koš i naišao na nešto tvrdo, nalik na lanac. Na lancu je visilo raspeće. On ga snažno povuče i telo poskoči. Lanac se prekinuo i čuo je kako je leš potonuo nazad u vodu.

Vratio se do zida, nadajući se da je onaj pravi, i zagrebao je po njemu ivicom krsta. To se nije pokazalo naročito uspešnim.

Prešao je prstima po zidu, tražeći pukotinu, ispupčenje, bilo šta. Zid je bio gladak kao puter.

Otkopčao je ogrtač i iscedio iz njega vodu. Naslonio se leđima na zid, uhvatio ogrtač za jedan kraj i zabacio ga iznad glave. Nakon nekoliko sekundi, ogrtač mu se srušio ponovo preko glave. Kraj koji je bacio gore bio je natopljen vodom.

Nekoliko trenutaka je žmureći razmišljao. Zatim je

raširio ogrtač po površini vode. Počeo je da opipava dno tražeći cigle. Bacao ih je na ogrtač trudeći se što je više mogao da nacilja sre- dinu. Minut kasnije je skupio ivice ogrtača i podigao teret. Bio je taman dovoljno težak da može da ga vuče kroz vodu.

Postavio je zavežljaj uza zid i pokušao da se popne na njega. Kamenje skliznu pod njegovom težinom. On siđe i pokuša da poveže krajeve ogrtača, da učvrsti zavežljaj. Nakon tri-četiri pokušaja je odustao. Nikako nije mogao čvrsto vezati mokre, blatnjave krajeve ogrtača u čvor.

Protraćio je pola sata pokušavajući da raspećem i lancem zašije ogrtač. Dovukao je Zanijev leš preko zavežljaja s kamenjem, i probao da na njemu nađe uporište. Leš mu je pod nogama bio mekan i pomerao se. Tako nije mogao dohvatiti otvor.

Umorio se. Veoma.

Protresao je ogrtač da rasporedi kamenje, pritisnuo je ćoškovce, i podigao zavežljaj do grudi. Iz ogrtača je curila voda. Iscedio ju je i on postade lakši.

Skupio je snagu i bacio zavežljaj visoko uza zid. Pao mu je nazad, pravo na ruke. Probao je ponovo, zakoračivši unazad. Kad ga je bacio, ispružio je ruke da ga uhvati ako padne. Ovog puta je čuo prigušeno pljuskanje. Ogrtač nije pao nazad.

Jašim pronade kamenje na podu i počeo da ga baca gore.

Taj posao ga je zagrevao. Kada je desetak kamenčića bacio u mrak, zaustavio se i oslušnuo. Čuo je novi zvuk, žubor vode.

Iskoračio je napred i dodirnuo zid. Ništa nije osetio. Priljubio je usne uza zid i osetio vodu kako se sliva.

Bila je hladna kao led.

Vratio se bacanju kamenčića u mraku.

Bio je to samo još jedan način da umre.

„Potpuno ste sigurni?“

„Sasvim, doktore Milingene. Hvala vam.“

„Sad bar imate lepe turske papuče“, rekao joj je, smešeći se.

„Da. Bili ste ljubazni.“ Okrenula se prema malim ulegnutim vratima i pokucala.

Udovica Matalija otvori. Nije znala šta da misli kada je na pragu ugledala Francuskinju s nepoznatim muškarcem. Doktor Milingen učtivo dotaknu šešir, i starica prezrivo frknu, prebacujući svoje negodovanje na opipljivu metu: šeširi, pomislila je, veoma su ružna stvar.

„Molim vas, madam - javite mi se.“

Ameli mu se čudnovato nasmeši.

„Moraću, pretpostavljam“, odgovori.

Ušla je. Starica zatvori vrata, i okrenu se s veoma odlučnim izrazom na licu i stisnutih usana.

„Gospodin Jašim - efendija Jašim - je li gore?“, upre prstom Ameli.

Udovica ju je prodorno posmatrala.

„Mislim da ću se popeti da pogledam“, izjavi veselo Ameli. „Ćao!“

Palevski spusti ruku na dečakovo rame.

„Slušaj“, reče, teško dišući. „Idemo li daleko? Ima li još mnogo?“

Dečak ga pogleda i klimnu.

„U tom slučaju“, reče ambasador čvrsto, „uzećemo nosiljku.“ Pucnuo je prstima dvojici muškaraca koji su čučali kraj zida.

„Ja častim“, reče, smešeći se. „Samo pokaži ovim momcima kuda tačno da idu, dobri dečače.“

Na obali su zamenili nosiljku kajakom. Dečak pokaza na Zlatni rog.

„Fanar? Balat? Čamdžijo, molim te, pristanište Fanar.“ Možda je Jašim jednostavno otišao kući, pomisli. Ali čim su stigli u Fanar, dečak mu pokaza neke komplikovane znake i živahno zavrte glavom.

„U redu“, reče Palevski. „Ići ćemo peške, shvatam. Sad više nije tako daleko, ha?“

Dok se pentrao brdom, zažalio je što je prihvatio dečakov savet, ali nalazili su se u oronulom kraju koji Palevski nije poznavao, i u kome nije bilo nosača.

Konačno, dečak skoči na niski zid i sede, lupkajući petama i piljeći u vrata preko puta ulice.

„Tamo je ušao?“

Palevski se pope uz stepenice. Na vratima je visio katanac, pa se Palevski okrenu i ulovi dečakov pogled. Pokazao je na vrata. Dečak klimnu.

Palevski se osvrnu po ulici. Osim dečaka na zidu, bila je sasvim pusta.

Za razliku od doktora Milingena, Stanislav Palevski nije mnogo verovao u blagodeti redovnog vežbanja. Ruke su mu bile mršave; noge dugačke. Ipak je bio sposoban za nenadani silan fizički napor.

Odstupio je, naslonio se na ogradu, i savio svoje duge noge, privukavši kolena do brade.

Zatim je snažno udario obema nogama o vrata, i uz tresak ih otvorio.

Ambasador se okrenu prema dečaku, koji ga je zapanjeno posmatrao s druge strane ulice, i namignu mu, nimalo ambadorski.

Onda ušeta u ledenu pomrčinu, da pronađe prijatelja.

Jašim je pevao staru pesmu s Balkana, o čoveku koji je sišao do reke i u mrežu ulovio dušu svoje preminule ljubavi.

Lagano se vrteo u mraku, ponekad šutirajući, ponekad se pridržavajući za čoveka koji mu je postao novi prijatelj. A tek su se upoznali, pomislio je. Dragi Zani! Smrdljiv, živahan i predusretljiv. Kakva sreća što su se sreli, konačno.

Bar da je Zani još topao, sanjalački pomisli Jašim. Rupa se polako punila, sve više i više, kako je bujica pritiskala ogrtač i kamenje na gornjem nivou. Čuo je tapkanje, drugačije od zvuka vode koja se slivala u rupu iz zapušene cevi odozgo. Nekoliko trenutaka je pokušavao da zamisli šta bi to moglo biti, pre nego što je shvatio da mu to cvokoću zubi.

Čitavo telo mu je drhtalo, i hvatali su ga iznenadni grčevi, zbog kojih je povremeno ispuštao leš i pljusкао i mlatarao ispod površine ledene vode. Povremeno je imao osećaj da je potpuno potopljen u vodu; ponekad bi zažmurio i osetio talas velikog zamora i preplavila bi ga smirenost, pa je želeo da se prepusti i potone, nežno i sanjivo, u dubine. Činilo mu se da satima nije dotakao dno rupe. Tu i tamo bi se našao ispod mlaza vode koja je kapala iz zapušene cevi.

Čuo je nekoga kako peva stari turski marš tankim, umornim glasom. Pomislio je da to mora biti Zani. Onda je pretpostavio da je u pitanju on sam. Svejedno, više nije bilo ni važno. Nije više osećao noge.

Ali mora da je otplovio u neku drugu rupu, jer nikakav mlaz više nije curio na njega: nije ga više čuo kako bućka po površini. Video je sebe kako beskrajno pluta od jame do jame; ali bio je premoren da bi se nervirao. Zanijev naduti leš počeo da mu se okreće ispod nogu, i on oseti kako ponovo klizi s njega, u duboki mrak, u utešnu hladnoću i tamu. Ranije se tako snažno borio, ali se nije mogao setiti zašto. Znao je da će se ovaj put prepustiti.

Sledeće što je osetio, ali veoma lagano, jeste da više ne pluta. Ležao je na leđima, sav bolan, udišući vazduh. Pomerio

je lakat. Začuo se grub hrapav zvuk - prvi koji je čuo nakon toliko sati a da nije bio ni pljuskanje vode ni ispuštanje gasa. S mukom se prevrnuo i ispružio ruke. Činilo mu se da su mu za taj pokret trebali minuti, kao da uzbrdo kotrlja ogroman kamen. Šake više nije osećao, i morao je da se pomuči da ih zamisli na kraju ispruženih ruku, kako bi ih naterao da ga slušaju i slabašno opipaju cigle.

Neopisivo sporo, u mraku, počeo je da se valja po vodovodnoj cevi. Prošli su sati pre nego što se setio da treba da se drži desne strane: tada je prvi put iskusio istinski strah otkako je započelo ovo mučenje. Možda je već promašio skretanje? Možda je prešao već stotinu metara; možda i petsto. Nije mogao da proceni.

Video je Zanija kako se vuče po cevi iza njega, s crevima prosutim po vodi.

Blesak veličanstvenog vatrometa eksplodira mu u glavi.

Čuo je svog starog prijatelja Palevskog kako ga doziva.

Puzao je još jedan trenutak, zatim čitavu godinu, i nakon još jedne noći i dana, Palevski je bio tu, pored njega, ali veoma, veoma mali, kao miš u rupici.

Palevski je vikao, a zatim se Jašim našao na nosilima i odskakao je dok su ga nosili po kaldrmi, povraćajući i drhteći i jednostavno priželjkujući da umre.

Kao blaženi Zani. Velik i debeo i mekan, večno se vrteći u podzemnom vrtlogu.

Umotan u šalove, Jašim je spavao šesnaest sati. Kad se probudio, pored kreveta je video Ameli kako čita knjigu.

„Prijaće ti“, obratila mu se, „staričina supa. Doneću ti malo.“

Čim je otišla, Jašim proveri udove: boleli su ga zglobovi, oderao je bradu i grudi, i svaki mišić u telu bio mu je upaljen, kao da je dugo trčao. Ispravio se u sedeći položaj. Osećao se iscrpljeno. Smučilo mu se od pomisli na supu; ali začudo, kad mu Ameli donese činiju, shvatio je da umire od gladi.

„Nema hleba“, pravdala se.

„To se može srediti“, odgovori Jašim. „Pozvaću dečaka. Naći ćeš novac u onoj torbici.“

Promolio je glavu kroz prozor.

„Elvane!“

„Je li ovo dovoljno?“ Ameli podiže novčić.

Jašim klimnu.

„Biće dovoljno.“ Odmakao je supu i zažmurio.

Tama. Ponovo je bio u rupi. Udovi su mu se zgrčili. Otvorio je oči i ugledao Ameli, činiju koja se pušila, svoju sobu.

„Gilijus. Jesi li ga pročitala?“

»Da.“

„Jesi li nešto otkrila?“

„Da. Mislim da jesam.“

Jašim ponovo zažmuri. Bio je veoma umoran, ali nije se plašio mraka. On, pre svih ljudi, nije mogao da se plaši mraka.

Davno, na pragu muževnosti, zakoračio je u predeo mračniji od bilo kog tunela ispod grada: teško crnilo koje mu je poteklo kroz vene i okrenulo oči u dupljama. Očaj mu je bio ćelija iz koje nije bilo izlaza: tamnica njegovog uništenog tela.

Ali na kraju je pronašao način. Ne izlaz; ali možda način da vidi u mraku. Postao je koristan. Jašim, evnuh: vodič kada se i drugi survaju u tamu.

Dok jednog trena nije došla žena, prelepa, šireći oko sebe svetlo: žena sa smeđim očima i oblakom smeđe kose, koja ga je posmatrala dok je spavao. I donela mu supu. Žena koja je bila obavijena takvim svetlom dok je prolazila da ga je zasenila, zaslepila - tako da će ostati slep dugo nakon što ona ode. Pipajući u mraku, ponovo.

Nije to bila njena krivica.

Jašim otvori oči. Ameli je ispružila ruku i posmatrala ju je usredsređeno, savijajući i pružajući prste.

Tada novčić pade na pod. Ona se sagnu da ga podigne.

„Velika crkva“, izusti Ameli, vrteći novčić oko paka. „Aja Sofija.“

Elvan pokuca na vrata. Jašim ga je poslao do libijskog pekara po veknu hleba. On uze novac radoznalo posmatrajući Ameli, i odjuri da obavi zadatak.

„Vizantijski Grci su verovali u staru legendu o Aja Sofiji“, objasni Ameli. „Legendu koja je govorila kako će jednog dana neprijatelj uspeti da prodre u grad. Sve će izgledati izgubljeno - samo što neprijatelj nikada neće stići do Velike crkve. Pre nego što se to desi, pojaviće se arhanđeo Gavrilo s plamtećim mačem, i oteraće napadače.“

„Hmmm“, Jašim je izgledao sumnjičavo. „Nije se dogodilo.“

„Ne. Ali Maks je uvek govorio kako u svakom mitu leži trunčica istine. Kada su Turci upali u grad, zaista se dogodilo čudo u Aja Sofiji. Samo ne ono čudo kome su se svi nadali.“

„Nije bilo arhanđela.“

„Ne. Ali je tu bio sveštenik koji je držao liturgiju. Kad su Turci stigli, on je iščezao.“

„Iščezao?“

„Ušao je u jedan veliki potporni stub, noseći hostiju. Legenda kaže da će se opet pojaviti na dan kada se krst ponovo postavi na vrh kupole.“

Jašim se namršti. Pokušao je da zamisli prizor: turske trupe provaljuju kroz velika crkvena vrata, prestrašeni ljudi zgurani unutra tražeći zaštitu, i sveštenik za oltarom s peharom i tanjirom. Nešto u vezi s tom slikom bilo mu je

nekako poznato: nije mogao da se seti. Možda nešto što je video? Nešto što je rekao Lefevr. Ali tada se pojavi Elvan s hlebom, i sećanje mu pobeže. Jašim mu daje nekoliko pijastera i on se uz neobično svečan naklon povuče.

Jašim se priseti legende iz Grigorijeve knjige, o caru pretvorenom u kamen.

„Maks je verovao da te priče prenose poruku“, objasni Ameli. „Možda priča o svešteniku znači da su Grci imali vremena da sakriju svoje blago pre nego što su ušli Turci. Aja Sofija je jedna od najvećih građevina na svetu. Najambiciozniji građevinski poduhvat u svetskoj istoriji, posle piramida.“

Ona uhvati uvojak kose i počne da ga mota oko prsta.

„Ali u Aja Sofiji ne postoji podzemna grobnica. Većina crkava ima grobnice, koje predstavljaju svet mrtvih. Na Aja Sofiji su izgradili najveću kupolu na svetu, kao mikrokozam svemira - božja tvorevina u celini. Bilo bi čudno da tamo nisu sagradili grobnicu.“

Jašim otkinu parče hleba i umoči ga u supu.

„Kažu da je Mehmed ušao u Veliku crkvu jutro posle napada, i zatekao vojnika kako udara po mermernom podu. Naljutio se. Rekao je: 'Vi, vojnici, možete uzeti sve što možete poneti, ali ova građevina pripada bogu - i meni.' Tako je Aja Sofija sačuvana.“

„Možda je znao da ispod ima nečega. Ali nikada nisu dobili priliku da pogledaju, zar ne? Koliko znam, Aja Sofija je netaknuta već četiristo godina.“

„Dodali su minarete“, napomenu Jašim.

„Spolja.“

Pogledaše se.

„Taj trik“, reče Jašim. „Trik koji si izvela s novčićem. Gde si ga naučila?“

Ameli se nasmeja.

„Nisam još. Maks mi je pokazivao, ali pretpostavljam da nemam dovoljno vešte prste. On je umeo da vrti novčić između prstiju a zatim - puf! Nestao bi. Baš kao onaj sveštenik.“

Jašim popi supu. Spustio je praznu činiju.

„Tvoj muž - Maks. Doktor Lefevr. Bio je doktor arheologije, je li tako?“

Ameli je delovala iznenađeno.

„Arheologije? On jeste bio arheolog. Ali diplomirao je medicinu. Bio je doktor medicine.“

„Doktor medicine“, polako ponovi Jašim. „Nisam znao.“ Neko pokuca na vrata, i uđe Palevski, vadeći zelenu bocu iz džepa kaputa.

Naklonio se Ameli a zatim se zagledao u Jašima.

„Izgleda da je jeo supe“, primeti. Pogladio je bocu. „Konjak. Odličan je sa supom. Dobar je za onesposobljene. Pomislio sam da je možda mrtav.“

„Preživeće“, odvrati Ameli.

Palevski je izgledao razočarano. „Konjak je izvrstan za bdenje. Mislio sam da ćemo sedeti oko njegovog leša, i prisećati se, gospođo.“

„Mislim da se oporavljam“, tiho se oglasi Jašim.

Ameli se nasmeja. Pogledala je Jašima, zatim Palevskog, i protekla je leđa.

„Gospođa Matalija će želeti da joj vratimo činiju, Jašime. Odneću joj je dole - a malo sam i umorna.“

Čim je otišla, ambasador otvori konjak i nasu dve čaše. „Nije prvi put da mi spasavaš život“, primeti Jašim.

Palevski odmahnu rukom. „Trenutno nisam prezauzet.“

Jašim se nasmeši. Sad kad sultan umire, većina ambasadora podnosi izveštaje i pokušava da ispita naslednika. Poljski ambasador je sebi mogao priuštiti da sačeka na razvoj događaja.

„Ne razumem sasvim zašto sam te našao kako puziš iz tunela, Jašime.“

Jašim mu ispriča. Ispričao mu je za Špetinovu kalajnu lopticu, i sifon. Rekao mu je kako se izgubio u lavirintu, i o Zanijevom telu, koje je plutalo u rezervoaru. Ispričao mu je takođe i kako se izvukao.

„Dakle, Zani je mrtav. Pratile su ga u sifon, ubili ga i bacili dole niz cev?“

„Šta su drugo mogli da učine? Dečak je posmatrao vrata

s druge strane ulice.“

„Video ih je kada su ušli - i izašli. Zna ko su.“

„Ali on ne govori, Palevski.“

Ambasador zapucketa prstima.

Jašim se podboči laktom.

„Ima još jedna stvar. Ameli - madam Lefevr - pročitala je Gilijusovu knjigu. Nečeg se setila.“

„Zmijskih glava?“

„Aja Sofije.“

Palevski odmahnu glavom.

„Ne razumem.“

„Gilijus spominje zmijske glave - ali u vreme kada je bio ovde, one su još bile na svom mestu, na stubu. I u Delmonikovo vreme, takođe. Ta knjižica nam ne govori ništa važno o zmijskim glavama, Palevski. Dakle, zašto je onda Lefevru bila toliko bitna?“

„Ne znam. Ali ako nisu bile u pitanju zmijske glave, zašto mu je bio potreban Zani? I zatim, zašto je i Zani ubijen?“

Jašim provuče rukom kroz kosu.

„Zani. Ameli. Gilijusova knjiga. Imam utisak kao da pokušavam da napravim neko retko i čuderno jelo na osnovu sećanja kakav je ukus imalo, Palevski. Svi sastojci su tu - ali ukus nekako nije isti.“ Podigao je pogled. „Upravo sam nešto saznao od Ameli. Lefevr je bio pravi doktor. Nije bio doktor arheologije.“

„Doktor. Pa šta?“

„Nisam siguran. Takođe je tečno govorio grčki. Savremeni grčki. Naučio ga je dvadesetih godina, u grčkim pokrajinama.“

„Jesi li siguran? U to vreme tamo se vodio rat.“

„Mesolongi, da. To me zanima. Tvoj pesnik - Bajron. Milingen, njegov lekar.“

„Bajron“, ponovi Palevski. „Četvrtak je, Jašime. Nešto mi je palo na pamet.“

„Četvrtak?“ Jašim se namrštio. Večere četvrtkom bile su im ritual; ali sada nije bilo vremena. „Žao mi je, ali nisam...“

„Ne, ne, Jaše. U redu je. Večeras ćeš večerati sa mnom.“

Jašimu je laknulo što ne mora da kupuje i kuva. Podne je već prošlo. Brižljivo se obukao, i sat kasnije pojavio se na vratima sultanovog harema, u palati Topkapi.

Hijasint je izašao iz male kabine u hodniku i nacerio se, pokazujući red crvenkastih zuba.

„Znao sam da si ti“, rekao je tiho.

„Sultana?“

Ostareli evnuh odmahnu glavom, i uozbilji se. „Ne prima danas. Mali šok. Odmara se.“

„Hajde, Hijasinte“, reče Jašim razdražljivo. „Ovde se svi odmaraju.“

Hijasint se nesigurno zakikota, i lepezom potapša Jašima po grudima.

„Sve je to tvoja krivica, Jašime“, reče. „Ti i tvoje male usluge.“

Jašim zatrepta. Pre nekoliko godina, kada je u haremskim odajama živelo trista žena, koje je dvorila čitava četa crnih evnuha, samo se to i očekivalo - da svako sve zna. Sada je tu bila samo sultana, u društvu šačice devojaka i nekoliko slugu. Ali neke stvari se nikada ne menjaju.

„Baštovan ju je odbio?“

Hijasint zamaha rukama.

„Ništa nisam rekao“, zahtevao je, podigavši obrve. „Njeno veličanstvo ne prima - nikoga.“

Jašim se nakloni: divio se crnčevoj čeličnoj volji ispod uglađenih manira. Ali pitao se šta bi se dogodilo kada ne bi obraćao pažnju na njega i kada bi nastavio: pretpostavljao je da je Hijasint snažniji nego što izgleda. Obuze ga vrtoglavica. Nema vojnika koji bi se bacili na njega da ga prisile na poslušnost: nikada ih nije ni bilo. Nikada nije bilo potrebe za tim.

„Jesi li to ti, Jašime?“

Nije bilo sumnje kome je pripadao glas iz prolaza. Jašim podiže pogled; Hijasint se brzo okrenu.

Sultana se lagano približavala hodnikom, jednom rukom stežući dršku štapa, drugom se pridržavajući za rame devojke koja ju je obgrlila oko struka. Jašimu nije zapalo za oko to što je sultana bila povijena, ili veoma slaba, ili što su joj zglobovi izgledali ogromni ispod tanke kože šaka, već to što je nosila dragulje: gomilu dijamanta na ušima, oko vrata, biseri su joj blistali s dijademe, a na grudima broš od safira sa slovom N izrezbarenim u slonovači. Kada je iskoraknula na svetlost, Jašimu se učini da ona sija poput lista nakon oluje.

Jašim se nakloni.

„Baštovan!“ Sultana zastade i namesti ruku na štapu. „*Il m'a refuse!*“⁵⁷

Hijasint spusti pogled. Ruke je spustio na ogromni stomak. Devojka uplašeno pogleda Jašima.

Sultana nasloni obe ruke na dršku štapa. Ispravila se vrlo lagano.

„Iliš!“ Podigla je bradu. Hijasint i devojka se povukoše uz naklon.

„Odbio me je, Jašime“, tiho ponovi sultana. „Što da ne? Ja sam samo stara žena, daleko od sedišta moći. Baštovan me se više ne plaši.“

Jašim se približi.

„Trebalo je da sultan ostane u Topkapiju. Moj sin.“

Pogledali su se.

„Koliko mu je još ostalo, Jašime?“

„Nekoliko meseci“, odgovorio je. „Nedelja.“

Sultana je trljala ruke o dršku štapa.

„Tako malo vremena“, konačno prošaputa. A onda joj zadrhta usna, i na Jašimovo zaprepašćenje ugao usta joj se izvi u žalostan osmeh.

„Muškarci“, rekla je. „*Ils font ce qu'ils veulent.*“ Rade šta žele. Jašim sagnu glavu.

„*Mais les femmes,*“⁵⁸ Jašime. Rade ono što moraju.“ Okrenula se. „A ti, Jašime, pitam se? Možda ti radiš ono što

---

⁵⁷ Franc.; Odbio me je!(Prim. Prev.)

⁵⁸ Franc.; Ali žene! (Prim. Prev.)

nam treba. Daj mi ruku.“

Polako i ćutke, otišli su hodnikom do sultaninog dvorišta.

Sultana je legla na divan i naslonila se na razbacane jastučiće.

„Baštovan me zamara, Jašime. Ne, nemoj ići. Imam nešto da ti kažem. Kafa?“

Jašim odbi. Sultana namesti šal oko nogu.

„Kada se sultan prvi put preselio u Beşiktaš, mislila sam da ću umreti od usamljenosti. Nisam bila sama šezdeset godina i navikla sam na ljude oko sebe, svuda, neprestano. Prvih nekoliko nedelja sam jadikovala, priznajem. A ti si bio veoma drag, posećivao si me - nema veze što si samo želeo moje romane! Ne, ne. Šalim se.

Ali onda sam nešto otkrila, Jašime. Kako da objasnim? Vidi: jedna ptičica svaki dan dolazi na moj prozor, po hranu. Baštovani su mi je pokazali - nisam je pre primetila. Obična mala ptica! Možeš se smeјati, *mon ami*⁵⁹ - ali bacala sam joj mrvice.“

Prekrštenih nogu, Jašim je sedeo na divanu pognut napred i zurio u svoje ruke. Imao je čudan osećaj da zna šta sultana namerava da opiše. Pre mnogo godina, kao veoma mlad, gotovo dečak, izgradio je nadu.

„Veruj mi, Jašime, mesto je bilo tiho. Jedna mala ptica - *cest rien*.⁶⁰ Ali malo-pomalo, počela sam da uviđam da se tu uopšte ne radi o jednoj ptici. Bilo ih je mnogo. I nisu bile u pitanju samo ptice. Baštovan mi je objasnio da su to duhovi. Rekao je: 'Sada konačno imaju prostora da dišu!'“ Sultana predahnu. „Potičem sa sujevernog ostrva, Jašime. Sećaš li se velikih žena koje su prolazile kroz ove odaje, Jašime? Ljudi ih pamte. Sultana Košem. Sultana Turhan. U ovim sobama su živele, ovim hodnicima se kretale. Mislim na njih, i osećam da sam za njih još uvek sultana. Za sve žene koje su živele ovde, među ovim zidovima. Tako ih je mnogo, Jašime.“

---

⁵⁹ *Franc.: prijatelju moj. (Prim. prev.)*

⁶⁰ *Franc.: to je sve. (Prim. prev.)*

Sagnuo je glavu. Želeo je da kaže da kada je neko istrošen i beskoristan u očima sveta, i dalje može da živi za druge. Za žive, ili za one mrtve.

„Da, sultano“, promrmljao je. „Razumem.“

Ona ga pažljivo osmotri.

„Verujem ti, Jašime. Duhovi i aveti: to su privilegije godina. Ali baš kao i te male ptice: ima ljudi od krvi i mesa koji nastanjuju ovo mesto. Njih čovek jasnije vidi.“

Njen svet se smanjuje, pomisli Jašim: devojke, evnusi, ništa više. Svakog dana, taj krug će postajati manji.

„Nemoj misliti da govorim o Hijasintu, ili mojim robovima“, reče sultana. „Sultan i njegove paše možda misle kako sve u ovoj palati zavisi od njih, ali greše.“

„Sultano?“

„Svake godine, istog dana, neko ostavlja cveće na stub gde se izlažu glave pobunjenika.“

„Shvatam.“

„To je samo primer. Ali kada su stvari mirne i jasne, i posmatraš, shvatiš kako je mnogo toga ostalo isto. Ja se nisam promenila jer sam navikla na ove zidove, ova dvorišta i odaje. Baš kao što su vodari navikli da se sastaju u oružarnici.“

Jašim trepnu.

„Vodari?“

„Koliko ja razumem, oni su najstariji esnaf u gradu. Oni ne bi otišli u Beşiktaš.“

Jašim zamisli oružarnicu, drevnu baziliku koja je zauzimala donji ugao prvog, otvorenijeg dvorišta stare palate. Ranije je služila kao skladište i riznica; poslednji put kad joj je video unutrašnjost, na zidovima su visile zastave i barjaci, a bili su ukrašeni i kopljima i halebardama iz drugog vremena.

„Ali ne razumem. Zašto bi se tamo sastajali?“

Sultana ljupko slegnu ramenima.

„Ne zašto, Jašime, već kada.“ Ona podiže prst. „Sutra ujutro. Imaju svečanost povodom prijema novog člana u esnaf.“

Zadovoljno je posmatrala Jašimovo zaprepašćenje.

„Ja mogu da prisustvujem“, dodala je, „kao najstariji predstavnik kuće. To je moje pravo. Ali nisam snažna kao pre. Trebaće mi... pomoćnici. Možda, Jašime...”

„Na usluzi sam vam, sultano“, reče ponizno Jašim.

Jašim polako napusti palatu. Nema vremena, rekao je Palevskom; ali do sada nije mnogo napredovao. Pitao se šta dalje da radi.

Pade mu na pamet da poseti kupatilo, ali umesto da se vrati u Fanar, ponovo se našao na Hipodromu i proučavao polomljeni stub.

Zmije na stubu su izlazile iz bronzanog prstena, gde se mogu pročitati imena trideset i jednog grčkog grada - Atina, Sparta, Patra, Mikena, i ostali surevnjivi, ratoborni gradovi-države koji su se udružili 479. godine pre nove ere protiv persijskih osvajača. U bici kod Plateje, Persijance je porazila grčka vojska, udružena po prvi put u istoriji.

U čast te pobede, bronzano oružje i oklopi poraženih Persijanaca istopljeni su i prerađeni u Zmijski stub. Bio je postavljen u Delfima, na neutralnom mestu, u proročištu koje su svi Grci podjednako poštovali. Isprepletene jedna preko druge, tri zmije su se izvijale u visinu: jedinstvo je snaga.

Jašim je pretpostavljao da Grčke više ne bi bilo da je bitka imala drugačiji tok. Ne bi bilo filozofije; ni akademije; ni Aleksandra - i ne bi bilo Grka.

S poštovanjem se naslonio na ogradu. Pre dvanaest godina, Grci su pokušali da se ponovo ujedine. Šta je ono rekao doktor Milingen? Da Grci nisu mogli da deluju zajedno. Mesolongi gotovo da i nije bio bitka. Bila je to opsada, i Grci su izgubili. Nije se izlivaio Zmijski stub u znak sećanja na te godine.

Ali Lefevr je bio tamo, zar ne? Lekar, kao Milingen. Radili su zajedno - za istu stvar.

Jašim nasloni čelo na ogradu i zatvori oči. Trudio se da razmišlja: imao je utisak da mu vreme ističe.

„Efendijo.“

Okrenuo se na poznat gias.

„Video sam vas kako prelazite Hipodrom, efendijo.“

Jašim se nasmeši prijatelju. Znao je još pre nekoliko

dana u ćevabdžinici da će se uskoro sresti.

„Drago mi je što te vidim“, reče, i to beše savršeno tačno. Dok je gledao Murada Esleka kako stoji ispred njega, nizak, snažan i nasmejan od uva do uva, Jašim shvati zašto je trebalo da se sretnu. Murad Eslek je bio čovek koji je živeo od danas do sutra. Razmišljao je na nogama. Bio je delotvoran, pouzdan: prijatelj. Jednom prilikom je Jašimu spasao život.

Ali iznad svega, Murad Eslek je rano ustajao. Svaki dan, mnogo pre zore, otišao bi u bašte izvan gradskih zidina, i nadgledao isporuku povrća i voća za ulične pijace širom Istanbula. Kola i mazge, magarci s korpama: Murad Eslek i njegovi ljudi slali su ih u grad i ugovarali raspodelu. Kada bi se Istanbul probudio, tezge bi kao nekom čarolijom bile krcate svim sezonskim proizvodima.

„Nešto sam želeo da te pitam“, reče Jašim. „Da popijemo zajedno kafu?“

Doktor Milingen zatvori torbu i škljocnu kopčom.

Pogledao je u sultana, koji je ležao na krevetu i dremao naslonjen na jastuke. Deset zrna: dovoljno, i ne previše. Laudanum ublažava bol.

Doktor se namršti. Kad je rekao evnuhu kako se on bavi živima, a ne mrtvima, to je bilo samo polovično tačno. Ponekad mu dolaze ljudi koji su zdravi, on im pusti krv i da im lekove, i oni nastave da žive. Ponekad štiti ljude koji bi inače umrli. Ali nema on posla ni sa živima ni sa mrtvima: već sa onima koji umiru.

Njegov posao je da ih ohrabri, i da im pokloni zaborav; jer ljudi se retko plaše same smrti. Većina se plaši kada shvati da im se ona približava; kao da je smrt laka, a umiranje teško.

Sultan je utonuo u jastuke a koža mu je upala sve do kostiju: izgledao je krhko. Usta su mu bila otvorena pod blagim uglom; kapci su mu bili gotovo ljubičasti. Disao je tako slabašno, gotovo neprimetno.

Milingen se nagnu napred da primakne šaku sultanovim ustima.

Sultan otvori oči. Bile su beživotne i požutele oko tamnog jezgra dužice.

„*S'agit-il des mois, des jours ou des heures?*“⁶¹ Jedva je micao usnama. Sati ili dani? Milingen je već i ranije primetio tu iscrpljenost. Sultanu nije nedostajalo hrabrosti.

„*On ne sait rien!*“⁶²tiho je rekao. „*On va de jour en jour.*“⁶³

Sultan nije spustio pogled. Samo mu je ruka lagano prelazila preko prekrivača, kao da se muči da nešto uradi.

---

⁶¹ Franc.: Radi li se o mesecima, danima ili satima? (Prim. prev.)

⁶² Franc.: Ništa ne znamo. (Prim. prev.)

⁶³ Franc.: Idemo dan po dan. (Prim. prev.)

„Sultane?“

„Princa naslednika. Pozovite ga smesta.“

„Da, sultane. Poslaću po njega.“

Milingen se okrenuo i otišao do vrata, instinkt mu je govorio da ga sultan posmatra. Na vratima se osvrnu. Sultan pomeri prst: idi.

Otvorio je vrata i zakoračio u hodnik. Dvojica slugu zauzeše stav mirno, a oniži, mršavi muškarac u fesu skoči sa sofe.

„Traži da vidi princa naslednika“, reče Milingen. Znao je da je verovatno uzalud: princ se patološki plašio bolesti.

Omaleri čovek se nakloni. Milingen se pitao da li i on zna da je uzaludno dok grabi hodnikom.

Milingen prekrsti ruke i spusti bradu na grudi.

Nedelju dana, pomisli. Samo kada bi imao još nedelju dana.

Na pamet mu pade nešto što je jednom pročitao: Sulejman Veličanstveni, mrtav na nosilima okruženim zastorima, žurno ga odnose s bojnog polja kao da je još živ. Veliki vezir razgovara s lešom samo da ne bi uznemirio trupe.

Otera tu misao.

Sada nije Sulejmanovo doba, rekao je samom sebi. Ovo je devetnaesti vek.

Jorgos je sedeo u malom dvorištu iza manastirske bolnice. Lice je okrenuo prema suncu, zatvorio je oči, s povescmom vune razapetim između ruku.

Otvorio je oči i ispred sebe ugledao dva čoveka.

„Ha!“, zagrmeo je Jorgos, dižući vunu iz krila. „Zatekneš me sada kao stara baba!“

Izvukao je ogromne šake iz vune i pažljivo ju je spustio na klupu.

„Ja spava kao matora Grkinja“, gundao je. Zaškiljio je na posetioce. „Zašto doveo ovaj lupež ovamo, efendijo Jašime? Hoćeš imam ružan san?“

Jašim se nasmeši.

„Murad Eslek, ovo je Jorgos.“

Murad Eslek odmahnu glavom.

„Poznajem Jorgosa, efendijo. Matori čova. Prodaje povrće na onoj nazovipijaci nedaleko odavde. Ovo nije Jorgos. Ma, ovaj čovek je duplo mlađi, i duplo krupniji od njega.“

Jorgos ponovo zažmuri i slabašno se nasmeja.

„Murad mi je pričao o braći Konstantinidis“, reče Jašim. Jorgosov smeh se pretvori u kašalj. Iskolačio je oči i počeo da se lupa po prsima.

„Šta se tebe brineš za ta govno?“ Pljunuo je na stazu. „Čak i Murad Eslek zna. Oni loši čoveci, efendijo.“

Eslek odmahnu rukom.

„Živa istina, Jorgose. A načuo sam da si bio dobro opremljen“, dodao je. „Vredno dućanče, je li tako? Izneli su ti ponudu.“

Jorgos protrlja prsa.

„Ta kopilad“, reče tiho. „Ja radim na tu pijacu pre nego oni rodio.“

„Taj dućan si nasledio od oca“, napomenu Eslek.

„Moj deda imao farmu“, reče Jorgos. „Stari Konstantinidis živeo u blizini. Pije puno, tuče ženu. Tako - moj otac pomogne njegovim sinovima, odvede ih na pijaca. Ali oni

loši dečaci koji varaju čoveci. Moj otac kaže - mi nađemo vam nov dućan. Prevarili previše čoveci, čoveci ne dođu.“

Jorgos obrisa oči debelim palcem, i pljunu.

„Kad moj otac umre oni kažu: Jorgose, ti sada gotov na pijaca. Ali ja mislim, ne. Ovi momci varaju čoveci. Ako prestanem s pijaca, zašto ne prevarili i mene? Naravno!“

„Znači, niko drugi ti nije tražio novac?“

„Novac?“ Jorgos je izgledao iznenađeno. „Od bogati čoveci se traži novac. Ne od prodavac povrća.“

„A ljudi koji su te napali? Jesi li ih prepoznao?“

„Ne, efendijo. Nikada ih čitav moj život ne video.“

Jašim i Eslek izmeniše poglede.

„Prepusti to meni“, reče Eslek. „I ne brini. Kada ti bude bolje možeš se vratiti za svoju tezgju. Braća Konstantinidis te više neće gnjaviti.“

Jašim na brzinu ode do kupatila pre nego što je kajakom prešao Rog. Još je bio dan kad je stigao u poljsku rezidenciju. Palevski ga dočeka na vratima.

„Popni se“, pozva ga. „Pomišljao sam da otvorim trpezariju u tvoju čast - ali plašim se da je malo predaleko. U dnevnoj sobi će nam biti udobnije.“

Jašim pokuša da zamisli trpezariju Palevskog. Rupe u gipsanim zidovima? Paukove mreže? Prozori obrasli pužavicom koja godinama raste bez održavanja.

To je, bez sumnje, trebalo da bude jedno od Zanijevih zaduženja.

Zastao je na stepenicama, s rukom na ogradi.

„Mislim da sam pogrešno procenio Zanija“, izjavi.

Palevski se okrenu.

„Pogrešno?“

Jašim klimnu.

„Baš kao i Hetiru. Mislio sam da je u pitanju reketiranje, tako nešto. Verovao sam da ubijaju ljude.“

Nastaviše da se penju.

„Što da ne? Pogledaj šta se dogodilo Jorgosu. I kako su samo tebe zaskočili one noći u kajaku.“

„Jorgosa nije sredila Hetira. To je bio rat za teritoriju između njega i drugog vlasnika tezge. Veoma nečasno, i veoma neočekivano. Ali nije bila Hetira. To sam shvatio danas po podne.“

„Ali šta je s kajakom? I tvojim stanom - sećaš li se toga?“

„Na šta se zaista svode svi ti događaji? Pretnje, da. Neprijatne, svakako. Ali još sam živ. Ti takođe, što se toga tiče.“

Palevski odgurnu vrata i oni uđoše u dnevnu sobu.

„Hetira te je napala zbog knjige, ali nisu ubili Lefevra. To želiš da kažeš?“ Jašim se osvrnu oko sebe. Ugledao je stočić na rasklapanje ispred rešetke praznog kamina. „Napali su me - ali živ sam. Lefevru je bila rasporena utroba. Kao i

Gulandrisu, i Jevrejinu.“ Palevski dohvati žutu bocu.

„Vino, Jašime. Prekrasno ohlađeno.“

Uzeo je tešku kristalnu vinsku čašu sa stola i napunio je. Jašim primeti da je sto postavljen za troje.

„Koga još očekuješ?“

„Tvog starog prijatelja, Jaše. Trećeg stalnog podsekretara sekretara britanskog ambasadora - tako nešto.“

„Britanska ambasada?“ Jašim se namršti. „Nemam tamo starih prijatelja. Jedino poznajem onog smešnog momka Kompstona.“

Palevski se naceri.

„Džordž Kompston. Krajnje smešan, kao što kažeš. Ali on je slučajno zaluđenik za Bajrona. I ako ne grešim, evo ga, upravo stiže.“

Nekoliko trenutaka kasnije začuše težak bat koraka na stepeništu, i Marta uvede kršnog mladića, s bujnom plavom kosom i iskrenim, veselim rumenim licem.

Kompstonova zaluđenost životom i legendom lorda Bajrona počela je na brodu koji ga je vozio na prvo diplomatsko nameštenje u Istanbulu. Bilo je to šestonedeljno putovanje, i Kompston se čitavog puta držao svoje kabine; do trenutka kad je brod uplovio u Mramorno more ne samo da je pročitao epsku poemu *Daur* već je umeo i da izgovori taj naslov; jedan blagonakloni rođak ga je snabdeo *Don Žuanom* i *Hodočašćem Čajlda Harolda*, i njegovo obožavanje je uznapredovalo i sazrelo tokom poslednje dve godine. Sad je bez razmišljanja nosio široki pojas i tanke brčiće, i savijao je koleno kad je razgovarao s evropskim damama, da bi im se duboko naklonio.

Njegov prijatelj i savetnik u ambasadi Ben Fizerli, prvi je primetio da on hramlje, i kasnije je napomenuo, pomalo porazno, da mu se čini kako se to prebacuje s noge na nogu; ali malo bi ljudi koji se prvi put sretnu s Kompstonom, s pojasom ili bez njega, spremno povezalo momka s iskrenim rumenim licem i mekim rukama s mrzovoljnim pesnikom zbog čije je preuranjene smrti tugovala čitava Evropa.

Kompstonu to nije smetalo: dosegaó je taj stepen mlada-

lačke obuzetosti jednom idejom kada su se svi njegovi stavovi povodili za njom i potvrđivali je u njegovoj glavi. Kestenjasti uvojci su ga podsećali na Bajronove kovrdže; uzdah, na Bajronov izgled; prijateljsko mahanje, bajronovski pokret. Pisma koja je pisao sestri kod kuće bila su puna bajronovskih paradoksa i masnih parodija koje ona više nije mogla da razume; govor je začinjavao citatima iz *Čajlda Harolda*. Čak je i Fizerli izjavio da je Kompston postao pravi davež.

Tokom večere - kuvane govedine sa sosom od kiseljaka - Jašim je više puta uhvatio sebe kako nesvesno u sebi ponavlja Fizerlijevo mišljenje. Čim je Marta odnela tanjire, i iznela bocu porta na sto, Palevski se nakašljao, i naveo Engleza na aktuelnu temu.

Kompston stavi prste na bradu, i progovori pokazujući profil.

„Mesolongi, ekselencijo? Ponos - i sramota Grčke.“ Uzdahnuo je. „Sultan je doveo vojske iz Egipta u Grčku, sećate se. Povezale su se s Albancima, i Ibrahim-paša je potisnuo Grke u to beznadežno mesto, običnu močvaru, u stvari, koja se pružala uz obalu, i tamo se iznad tog nesrećnog grada, razrušenog egipatskom artiljerijom i odsećenog od svake nade u pomoć, godinu dana vijorio barjak slobode.“

Nasuo je sebi čašu porta.

„Često pokušavam to da zamislim. Postoji jedno parče obale odakle sam, Bernam Overi, gde se pružaju kilometri dina. Ako zamislim Bernam Overi s palmama, to je Mesoiongi. Topliji od Bernam Overija, naravno. Inače tamo ne bi rasle palme!“

„Tako je“, promrmlja Palevski.

„Naravno, u Norfoku nema Grka. Jedan ili dva u Noriču. Mislim da se može naći nekoliko Jevreja. Grupica grčkih izbeglica bi izazvala pravo komešanje! Nema sumnje.“

Ispraznio je čašu i prodorno se zagledao u bocu.

Jašim se blago nakašlja.

„Ali Mesolongi, gospodine Kompstone.“

„Da, naravno. Mesolongi - tamo je bilo hiljade grčkih pobunjenika, ljudi sa ženama i decom. Grad u malom. Previše

šatora. Štitio ih je zemljani bedem. I svakog dana su umirali, kao i sam Bajron. Kolera, glad, egipatska artiljerija.“ Zaškiljio je na čašu. „Ni nalik na Bernam Overi, zaista“, dodao je.

„Nisu se mogli probiti?“

„Ovako je bilo, gospodine. Prvo, Ibrahim ih je opkolio. Drugo, pa, Grci su bili razjedinjeni, uprkos plemenitim naporima lorda Bajrona da ih pomiri. Verujem da ga je to i ubilo - nesebično je trošio snagu i vreme, novac da i ne spominjem. Okupljajući Suliote⁶⁴ na gomilu, kao vojnike. Pokušavajući da pomiri rivalstvo između frakcija.“ Kompston prstom protrlja oko. „Strpljenje tog čoveka! Znao je kakve su Grci budale, ali nije se nikada žalio. Bar to nije činio njima u lice. Umro je od plemenitog srca.“

Jašim nakrivi glavu.

„Čuo sam da je umro od groznice, i loših lekara.“

Kompston je delovao ožalošćeno.

„Dobro, to svakako. Mada, ne bi trebalo kriviti lekare. Zaista ne. Pretpostavljam da su dali sve od sebe“, gorko je dodao.

Palevski tiho pročisti grlo.

„Još porta, gospodine Kompstone.“

„Doktor Milingen sada leči sultana“, istaknu Jašim.

„Da. Ali bilo je i drugih.“

„Čuo sam - Stefanices, možda? Doktor Lefevr?“

„Lefevr?“ Kompston se namršti i odmahnu glavom.

„Stefanices je među njima bio jedini Grk. Dženkins, Bruno.“ Kompston je zaboravio na bajronovske poze i sada se naginjao napred, mršteći se kao dečkić koji pokušava da se seti lekcije. „I siroti Mejer, takođe.“

„Siroti Mejer?“

„Pa, nesrećni Švajcarac. Bajron je za njega govorio da nema manire. Zabranio mu je da mu dolazi u kuću. Mejer je izdavao neke novine. *Hronika Helenika*, mislim. Bajron i on su

---

⁶⁴ Hrišćansko pleme, mešavina Ilira i Grka, na jugu pokrajine Janjine, u planinama Suli. (Prim. prev.)

se razilazili u vezi s tim novinama.“

„I šta se s njima svima dogodilo - nakon Bajronove smrti, mislim? Na kraju?“

„Siguran sam da znate, gospodine, kako se Mesolongi završio. Spali su na to da glođu papke i kosti, i odlučili su da se izvuku. Dve hiljade pobunjenika uspeo je da se probije kroz turske redove, i pobegne u brda. Drugi su, bojim se, izgubili hrabrost. Okrenuli su se i pobjegli nazad u Mesolongi. Ibrahim je tu video svoju priliku. Poslao je vojsku u napad. Albance i Egipćane. Užasna, užasna vremena“, promrmlja nejasno Kompston.

„Ali jesu li se lekari izvukli, kao Milingen, na primer?“
„Uglavnom. Milingena su godinu dana kasnije uhvatili vaši ljudi. Neko vreme je proveo u zatvoru, zatim se pojavio ovde. Za Stefanicesa ne znam. O, Mejer se nije izvukao, naravno.“

„Neomiljeni Švajcarac?“

„Tako je. Ne potpuno neomiljen, rekao bih“, dodao je Kompston, značajno namigujući na porto. „Po pismima lorda Bajrona, Mejer je zaveo devojkicu u Mesolongiju.“ Udario se po kolenu. „Sad sam se setio, imali smo takav slučaj u Bernam Overiju pre nekoliko godina. U stvari, dovelo je do velike mržnje. Na kraju, otac je sredio stvar. Na isti način na koji i Bajron, čim je čuo za aferu - mislim na onu u Mesolongiju; Bajron nikada nije dolazio u Bernam Overi. Mejer je želeo da se izvuče, ali Bajron je nahuškao Suliote na njega. Napravili su mu modricu na oku, izbili mu dva zuba, i uglavnom ga dovukli do oltara. S pravom - za Bajrona je to bilo pitanje morala.“

„I šta se s njim dogodilo?“, upita Jašim.

„Momkom u Bernam Overiju?“

„Mejerom.“

„Oženio se devojkicom.“

„Mislim nakon toga“, reče Jašim, s beskrajnim strpljenjem.

„O, shvatam šta vas zanima. Ne, nije se izvukao. Mora da je nastradao u sveopštem pokolju koji je usledio nakon što je grad pao.“ Kompston se namršti i malčice ispravi. „Prilično

neslavni trenuci vaše istorije, rekao bih.“

„Mislim da rat nikoga ne prikazuje u lepom svetlu. Osim vašeg prijatelja Bajrona, naravno “

„Bajron je poseban slučaj, gospodine.“ Kompston izvadi veliku čipkanu maramicu i izduva nos. „Oličenje genijalnosti, pretpostavljam.“

Sedeo je, tako širok i turoban, i zurio u izglačan sto. Kapci mu zatreperiše i spustiše se: i tada se, lagano, izvru napred, čelo mu pade na sto i poče da hrče.

Palevski i Jašim su ga ćutke posmatrali.

„Spremao sam se da ponudim kafu. Jašime?“

Odneli su svoju kafu do prozora, okrenuvši Kompstonovu glavu tako da mu nos ne bude pritisnut o mahagoni. Napolju je bio mrak, udaljeni zvuk laveža mešao se s laganim hrkanjem Engleza.

„Jadni Bajron!“, uzviknu ambasador. „Jednog trenutka momka zaboli glava - koga i ne bi sa svim tim Grcima, koji su ga razvlačili na sve strane - a narednog je već mrtav. Lečila ga je i krv mu puštala šačica nadržilekara: nije imao nikakve šanse.“

„Ne. Možda je bilo namerno?“

„Namerno? Ne, ne. Lekari čitav svoj profesionalni vek prožive ubijajući ljude. Time se oni bave.“

„Neka je i tako“, reče Jašim, „Milingen se našao u Mesolongiju zbog grčke stvari. Bajronova smrt je dovela do grčke nezavisnosti. Ujedinila je Evropu.“

„Duboko, Jašime. Dopada mi se. Duboko, neverovatno, ali vredno razmišljanja. Počinješ da razmišljaš kao Poljak.“

Jašim se usiljeno nasmeši.

„Misliš da je besmisleno.“

„Ne sasvim. Pomodni škotski lekar koji slučajno dopusti da mu umre najveći živi engleski pesnik. Nije baš neka preporuka za Mejfer, zar ne? Milingen je sigurno došao ovamo zato što ga nijedan pacijent u Evropi nije želeo. Bajron je bio veliko ime. Ali ovde se Milingen oseća sigurno. Vi Turci - zato i jeste tako dragi - ne razlikujete Bajrona od šprica. Sam si mi to rekao.“

Jašim klimnu.

„Razmišljao sam o tome“, reče i otpi gutljaj kafe. „Što se toga tiče, ne bismo prepoznali ni doktora Mejera kad bi se iznenada pojavio u Istanbulu.“

„Mejer?“

„Onaj koga Bajron nije podnosio. Čovek koji se nije izvukao.“ Palevski delimično okrenu glavu. „Kao što Kompston kaže, Jašime, tamo se desio pokolj.“

„Pokolj. Ponekad - u opštoj gunguli - ljudi ugrabe priliku da pobegnu.“

Palevski klimnu.

„Istina. Kriju se u vodi, dišu kroz trsku. Ili se pretvaraju da su mrtvi. Bačeni u zajedničku grobnicu, išunjaju se kada neprijatelj ode. Tako nešto.“

Jašim slegnu ramenima.

„Mejer je preživio. Dvanaest godina kasnije, dolazi u Istanbul.“

„Dobro.“

„Pati od glavobolja. Posavetuje se s doktorom - Milingenom. Doktor Milingen bi ga se setio.“

Palevski lagano zažmuri. Odmahnuo je glavom.

„Zašto bi tražio lekara ako je to i sam?“

„Ne znam. Ali Lefevr je upravo to uradio - sam nam je rekao.“

Bolan izraz pređe ambasadorovim licem. Naslonio se na prozorski kapak.

„Jašime.“

„Doktora Mejera je zanimala grčka arheologija. Doktora koji se Bajronu odmah nije dopao.“

Palevski je zurio u plafon.

„Ni tebi se Lefevr od samog početka nije dopao“, navaljivao je Jašim. „A tu je i trik s novčićem koji su svi naučili jedan od drugog. Lefevr ga je izveo. Milingen ga pokazuje.“

Palevski zviznu.

„Veruješ li da su Mejer i Lefevr ista osoba?“

„Jednu ili dve stvari još ne razumem - ali da. Ima

smisla.“

„Bajronu se ne može osporiti sposobnost rasuđivanja. Ali zašto? Zašto bi promenio ime, i sve ostalo?“

„Još ne znam“, priznao je Jašim. „Kad bih znao, imao bih odgovor na pitanje kako je umro.“

„Zašto bi se pokazao pred Milingenom?“, upita Palevski. „Pred čovekom koji bi ga mogao razotkriti?“

Jašim sklopi ruke.

„Gledaj to ovako. Šta je Lefevr radio nekoliko dana pre nego što je ubijen?“

„Čitao je stare knjige. Uplašio se. Šta još?“

„Pregovarao je, u to je Malakijan bio ubeđen. Lefevr je imao nešto što je želeo da proda.“

„Ili da kupi?“

Jašim odmahnu glavom.

„Ne verujem. Uostalom, nije imao novca.“

Palevski duboko udahnu.

„Niti je kod sebe imao išta vredno, osim te male knjige. A ni ona ne vredi naročito mnogo.“

„Ne mora da znači da je posedovao to što je pokušavao da proda. Ili još nije.“

„Dobro. Ali zašto bi se razotkrio i posetio Milingena?“ Palevski ustade sa stolice i ode do vrata.

„Marta! Konjak!“

Ostao je kraj vrata i osluškivao. Zatim se vratio i ponovo zavalio u stolicu.

„Rekao sam da razmišljaš kao Poljak, Jašime, ali ne preteruj. Posluži se“, dodao je dok je Marta unosila poslužavnik u sobu. „Hvala, Marta.“

Marta se nasmeši i nasu dve čaše konjaka. Kada se vrata zatvoriše, Jašim reče:

„Hetira je društvo posvećeno obnovi grčkog carstva - to je ta Velika ideja. Ali obnova je istovremeno i lečenje. Ozdravljenje.“

Palevski napravi grimasu.

„Društvo lekara?“

„Milingen je u Mesolongiju boravio zbog višeg cilja, zar

ne? Znamo da Stefanices jeste, i on je bio jedini Grk među njima. Bruno je radio za Bajrona: pratio je pesnika. Mejer je izdavao *Hroniku Heleniku*. Možda je verovao u grčku ideju, ili se jednostavno nadao nagradi kada se kraljevstvo ponovo uspostavi.“

„To se uklapa“, složi se Palevski. „Prokletstvo, Jašime. Engleski lekari ne šetaju okolo i ubijaju ljude tek tako.“

„Ne bih znao“, primeti Jašim. „Ali Lefevr je posetio još nekoga pre nego što je ubijen. Mavrokordata.“

„To je to!“ Palevski se pljesnu po butini. „Grčki bankar, brodovlasnik, šta god. Znao je gde može naći Lefevra te večeri - rezervisao si mu putovanje na jednom od njegovih brodova. Tim bankarima dobro ide, niko od njih ne želi da stvara probleme. Pojavljuje se Lefevr, blebeće o relikvijama, i Mavrokordata hvata panika. Služi se svojim bogatstvom i uticajem da se diskretno pobrine za čitavu stvar.“

Jašim uzdahnu.

„Ni za jedno od tih ubistava ne bih rekao da je bilo diskretno. Ako je Mavrokordato želeo da ubije Lefevra, zašto me je njegova žena zvala da istražujem okolo? Mavrokordato ne sme ni da kine bez ženinog dopuštenja. Ne bi sam organizovao niz ubistava. Ona bi mogla. Ali onda me ne bi pozvala.“

„Do vraga, Jaše. Zašto te je, za ime božje, uopšte pozvala?“

„Tačno. Zašto je toliko bila zainteresovana za Lefevra?“
Jašim spoji vrhove prstiju.

„Nešto u vezi s njim ju je zbunilo.“

„Zbunilo?“

„Mislim da Lefevr nije posetio njenog muža da blebeće o relikvijama. Da jeste, Mavrokordato bi joj to preneo. Želela je da sazna nešto o Lefevru - nešto što joj Mavrokordato nije mogao reći. Ne zato što nije želeo - govorio joj je sve što je znao. Nije imao tajni.“

„Gukni, Jašime.“

Jašim se nasmeši.

„Nemam odgovor, prijatelju. Bar, ne još.“

„Ali naslućuješ?“

Jašim zamišljeno klimnu.

„Da. Da, naslućujem.“

Kompston snažno zahrka i skotrlja se sa stolice pravo na pod.

Ošamućeno je seo, trljajući glavu.

„Ja... ja nisam spavao“, mrmljao je nesvesno.

Sultana se nagnula napred. Neke se stvari nikada ne menjaju, govorila je samoj sebi: i ne smeju. Nisam verovala u to kad sam bila mlada. Suprotstavljala sam se starijim ženama, sablažnjavala ih. Ali sada sve jasno vidim: ovo je moja uloga.

Pratila je ne bi li uočila neko odstupanje. Sećala se svoje prošle posete: upoređivala ju je s ovom.

On sada pije čistu vodu iz pehara, i zamače hleb u tanjir soli, da pokaže pripadnost bratstvu.

Vodari prekrštaju ruke preko grudi.

Klanjaju se novom članu. Obrazi su mu se zarumeneli.

Sou naziry, starešina vodarskog esnafa, diže ruke. „Voda je život.“

„Voda je život“, odgovara novajlija odlučno.

„Ona je blagoslov duše.“

„A duša pripada Bogu“, odgovara.

„Neka je blagosloven, Milostivi, Stvoritelj.“

„I neka se njegovi blagoslovi spuste na nas, kao kiša.“

Starešina istupi napred i spusti ruke na čovekova ramena. Poljubi ga tri puta.

Sultana se gotovo nasmešila: ovo ju je podsetilo na gospodu s Martinika.

Osvrnula se da podeli osmeh s Jašimoin.

Ali Jašima nije bilo.

Sultana se namrštila. Prošli su minuti. Molitve su se završile, vodari počeše da izlaze u dvorište kroz velika vrata, pod budnim okom starešine. Za nekoliko trenutaka će doći da se pokloni pred zavesom koja ju je zaklanjala od pogleda. Ovo je zaista previše! Gde je Jašim?

Pogledala je okolo, baš u trenutku kad je izronio iz malenih vrata između dva velika potporna stuba stare crkve. S olakšanjem je primetila da ga zavesa skriva od pogleda vodara: čistio je kolena prekrivena starim krečom a porub kaputa mu je izgleda bio mokar. Nasmehio se najljupkije što je umeo i naklonio joj se. Sultana se namrštila. „Gde si bio, *sclerarat?*”⁶⁵ zašištalala je. Jašim ispruži ruke.

„Ugledao sam vrata, prošao kroz njih... Nikada pre nisam bio ovde.“

Senka vodarskog starešine pade preko zavese.

„Sultano! Veoma smo počastvovani vašom prijatnom posetom. Vašom milošću, znaće se da starešina vodara nije zaboravljen “ Sultanino lice se smekša na ovo laskanje. „Veoma ste ljubazni, starešino. Ja ne zaboravljam da je od svih istanbulskih blaga, ono koje vi čuvate ljudima najdragocenije.“

„Sultano, govorite istinu. Nije li zapisano da je od svih živih stvari voda najvažniji sastojak?“

„Zapisano je“, odgovori sultana. „Sa mnom je sluga, starešino.“

„Da, sultano?“ Starešina je zvučao pomalo zbunjeno.

„Ime mu je Jašim. *Lala*. Pošten je čovek, i želi da razgovara s vama.“ Rukom dozva Jašima, i narukvice joj zvecnuše.

Jašim se pojavi iza zavese, i nakloni se. Starešina kratko klimnu glavom, a zatim podiže ruke.

---

⁶⁵ *Franc.: nitkov. (Prim. prev.)*

„Oprostitéete mi, sultano. Trenutno nemam vremena za *lalu* ,reče. „Za dva dana moram da pregledam nasipe. Kad se vratim...“

Naklonio se pred zavesom. Sultana ne izusti ni reč.

Jašim spusti povrće u korpu i izvadi novac iz novčanika.

„Uf, uf, uf - bez uvrede, efendijo! Ali ovaj novčić je lagan - vidite, još pet pijastera, i dogovorili smo se.“ Momak je skakutao s noge na nogu, s ispruženom rukom, gledajući niz put. „Dolazim, hanumo! Pet pijastera, efendijo.“

Jašim oseti nalet besa dok je brojao sitan novac.

Kad se vratio u stan, nije se iznenadio što je zatekao Ameli na divanu kako čita knjigu.

„Nadala sam se da ćeš se vratiti“, rekla je.

„Pripremila si pećnicu.“

„Za slučaj da ti zatreba.“

„Da. Napraviću pilav“, odgovorio je. „Ne moraš ustajati. Samo čitaj.“

Ogulio je dve glavice crnog luka, sitno ih iseckao i spustio ih sa šakom šišarkinog semena u tiganj s maslinovim uljem koji je zagrejao na žaru. Odlomio je dva čena belog luka i nožem im skinuo ljusku, zatim ih krupno iseckao i ravno sa sečiva noža dodao crnom luku. Prosuo je dve šake pirinča iz zemljane posude u tiganj i promešao ga kada je počeo da se lepi. Nakon nekoliko trenutaka pirinač je postao proziran, pa je povukao tiganj s uglja i zavirio u lonac s čorbom, koji je počeo da se puši. Sačekao je da voda proključa.

Ameli ga je posmatrala.

„Maks nikada nije voleo da kuva“, rekla je. „Nije imao čulo ukusa. Možda, znaš, zato nikada nije voleo da se ljubi.“

Jašim vrati pirinač na vatru i kutlačom izvadi malo čorbe.

„Svakako ponešto objašnjava“, promumlao je. Kada ga je upitala šta je time mislio, ispričao joj je o dolmi koju je priredio za njenog muža.

Ameli se nasmejala.

„Izabrao si pogrešnog Francuza.“ Voda iz pirinča je isparila: Jašim dodade još nekoliko kutlača čorbe u tiganj i promeša.

„Mislim da je on bio Švajcarac“, reče oprezno.

Ameli neko vreme ne progovori. Jašim dodade so, biber i prstohvat cimeta u pirinač, i poklopi tiganj. „Je li ti pričao o svom boravku u Grčkoj?“

„O, da. Video je Partenon, i Epidaurus na Peloponezu. Govorio je kako ima još toliko toga što čeka da bude iskopano - i zahvaljivao je bogu što je Napoleon osvojio Egipat, a ne Grčku!“

„Ali i tamo se našao usred rata“, primeti Jašim. „Ako je bio za vreme dvadesetih.“

„Nikada mi nije mnogo pričao o tome“, izjavi Ameli.

„A šta je s Bajronom? Je li spominjao Mesolongi?“

„Je li Bajron tamo umro? Ne. Maks ništa o tome nije rekao.“

„Znači nikada nije spominjao doktora Milingena - ili doktora Mejera?“ Jašim odseče peteljke sa četiri mlade artičoke, i ostavi ih da se kuvaju na pari iznad čorbe. Osvrnuo se na Ameli. Ameli je naslonila glavu na ruku, kao da duboko razmišlja.

„Milingena?“ Brzo je podigla pogled, taman na vreme da Jašim primeti kako joj s obraza nestaje rumenilo. „Sultanovog lekara?“

Jašim zastade s nožem u jednoj ruci i kolutom artičoke u drugoj.

Kratko se nasmejala.

„Juče sam ga upoznala. Zar to nije slučajnost?“

„Izuzetna“, složi se Jašim blago, ponovo se okrećući prema dasci za sečenje.

„Nisam želela da ti kažem... mislila sam da ćeš se naljutiti na mene.“

Jašim poče pažljivo da seče artičoku.

„Bilo mi je dosadno, pa sam odlučila da odem i pogledam Aja Sofiju. Bojim se da sam se malo zanela, i zaboravila sam da hrišćani nisu dobrodošli u džamiju.“

„To zavisi od džamije“, reče Jašim. „Ali Aja Sofija - ne. Nevernik - pa još žena, sama. U stvari - bila si sama?“

„Ponela sam se nesmotreno. Žao mi je. Nadam se da te

nisam uvredila.“

Jašim pogleda dasku za sečenje.

„Ne“, odgovori. „Šta se dogodilo?“

„Isterali su me. Bilo je strašno - ne znam šta bi mi učinili. A onda se zaustavila kočija i ja sam uskočila.“

„Shvatam. A doktor Milingen?“

„Kočija je bila njegova. Dovezao me je ovamo.“

Jašim blago skupi usne, zamišljen.

„Došla si pravo ovamo iz Aja Sofije?“

„Da. Poneo se gospodski, veoma uštogljeno, kao pravi Englez. Žurio je. Mislila sam da ćeš se ljutiti - a, u stvari, nisi bio kod kuće. A kad si se vratio, bio si napola mrtav, i, pa, ostatak ti je poznat. Zaboravila sam na to sve do sada.“

Jašim podiže dasku i prstima zgura kriške artičoke u tiganj. Imao je utisak kao da ga nešto bocka po potiljku.

Lažno je promešao pirinač.

Znao je da ovde nešto nije kako treba - a to nije bio njegov pilav. Osim što je oklevala i crvenela, bilo je nečeg čudnog u vezi s Ameli.

Na nogama je imala par malih šiljatih papuča.

Palevski ispruži ruku ispod posteljine da dohvati čaj.

„Hvala ti, Marta.“

„Greška“, javi se Jašim, sedajući u podnožje kreveta. Palevski otvori oči.

„Blagi bože, ti si! Stvarno, Jašime, mogao bi ovde i spavati dok ona sirota Lefevrova žena ne ode.“

„Prekasno.“ Jašim izvuče presavijeni papir iz ogrtača. „Jutros sain našao ovo pisamce ispod vrata.“

Palevski ga odmota.

Moj dragi Jašime,

Malo je reči koje mogu izraziti moju zahvalnost. Izgubiti voljenog muža, naći se sama u stranoj zemlji, i shvatiti da su ti sva najveća očekivanja i najdraži snovi bespovratno nestali: to su udarci koji prodiru u dubinu ženske duše.

Bez tebe, dragi moj, do sada bih već podlegla pod nji- ma. Tvoja ljubaznost i gostoprимstvo dali su mi snage da se suočim s nedaćama... možda čak i tračak nade. Ali sada, osećam, snaga je potrošena; osećam se umorno i, osim tebe, samom. Nameravam da se bez odlaganja javim francuskom ambasadoru - koji će mi, ako je ljubazan kao što verujem da jeste, omogućiti bezbedan povratak u Francusku.

Sećaću te se s ljubavlju, i nadam se da ćeš ponekad misliti na mene, tvoja ponizna i poslušna prijateljica,

Ameli Lefevr

„Veoma prikladno izražavanje naklonosti, Jašime“, reče toplo Palevski. „Udarci koji prodiru u dubinu ženske duše.’ O bože. Verovatno ti je žao što je otišla. Mislim da meni jeste.“

Jašim je stiskao ruke. Usne su mu još gorele tamo gde ga je poljubila.

„Ambasadu sam joj ja predložio. Sigurno sam učinio nešto zbog čega se osećala neprijatno. Bila mi je gošća.“

Palevski ga je uporno posmatrao.

„Prijatelju dragi, ovo ti neće pomoći. Je li Marta budna?“
„Skuvala je čaj.“

„Bojao sam se da je prerano.“ Palevski zbaci perjani prekrivač i ode do vrata. „Marta!“

Jašim začu šuštanje Martine suknje na stepeništu.

„Marta, draga. Naš prijatelj Jašim je nešto neraspoložen i voleo bi da pojedje obilan doručak. Kafu, jaja, hleb. Možemo li to pripremiti? Upravo smo dobili džem od borovnice sa sela, uzećemo i to. Sir, masline. Šta još? Možda malo - ah - diplomatske kobasice, takođe. Postavi u salonu, hoćeš li - izgleda da je lep dan, možemo jesti kraj prozora. Malo voća? Hvala ti, Marta, sjajna si.“

Okrenuo se prijatelju i snažno protrljao ruke.

„Nemoj više da tuguješ, Jašime. Devojka je otišla, mislim, Lefevrova devojka, i dobro je uradila. Šta će tu da jadikuje sama u nepoznatom gradu gde nema nikoga s kim bi razgovarala osim tebe? Francuska, to je mesto za nju. Sačekaj samo da sredim neke stvari, i sići ću za trenutak.“

Jašim je pio kafu u dnevnoj sobi kad mu se Palevski pridružio.

„Ona ne zna da joj se muž zvao Mejer“, poče Jašim. „Ali juče se upoznala s Milingenom.“

Ispričao je Palevskom šta mu je rekla Ameli.

„I, znači, nešto ti je prečutala?“, namršti se Palevski. „Ne razumem, Jaše.“

Jašim uzdahnu.

„Ni ja“, priznao je.

Sultana je sišla s nosiljke u velikoj dvorani sultanove palate u Beşiktašu. S obe strane su je pridržavale snažne robinje. U podnožju stepenica je ljupko klimnula glavom u znak pozdrava starešini sultanovog domaćinstva, vođi crnih evnuha.

Stajao je na čelu grupe dama, koje su sve bile odevene po poslednjoj francuskoj modi, postrojene sa suncobranima za šetnju kroz bašte palate; mnoge od njih su se upinjale da bolje osmotre sultanu. Ona im uputi osmeh i klimnu glavom.

„Ibrahim-aga“, rekla je. „Moje dame.“

Sultanove naložnice joj mrmljajući otpozdraviše. Vođa crnih evnuha se duboko nakloni.

„Sultano.“

„Vidim da si se malo ugojio, Ibrahim. Odlično ti pristaje.“ Ibrahim-aga se nesigurno nasmeši. „Hvala, sultano. Smem li da vam predstavim dame?“

Poveo ju je na početak reda. Devojke su se klanjale, skromno spuštajući pogled dok sultana ne prođe. Ona je povremeno pružala bledu ruku da ispravi čipkani ukras na haljini, ili da poneku uštine za obraz, a svakoj devojci je udelila kompliment.

„Kakva prekrasna kosa! Veoma lepo. Malo manje ruža, gospođice, možda. Imaš očaravajući osmeh“, i tako dalje. Dame su crvenele i smešile se.

Na kraju se okrenula kislar-agi.⁶⁶

„Svaka čast, Ibrahim. Lepo se oblače, i sve su ljupke. Oduševljena sam što vidim da koristite prednosti bašte. U moje vreme nismo imali takav luksuz.“

„Da, sultano. Svako jutro izlazimo.“

Sultana klimnu i uzdahnu.

„Potrebno im je kretanje, Ibrahim. Odvedi me do

---

⁶⁶ *Starešina crnih evnuha u sultanovoj palati. (Prim. Prev.)*

sultana.“ Dame su se učtivo klanjale dok se sultana penjala stepenicama. Kako prostački izgledaju, pomisli sultana, u tim francuskim haljinama i korsetima, šalovima i svilenim cipelicama: delovale su beznačajno poput tanjirića belgijskih čokoladica. Fabrika: da. Kako su se u njeno vreme, u Topkapiju, ona i sve ostale ponosile sopstvenim stilom - odabirom boja, frizurama, umešnim kolažem šalova i dugačkim kaputima oivičenim svilom i krznom. Onda su se šepurile kao tigrice, s bleštavim draguljima, otmeno i ponosno, prekrasnog tena i savršenih zuba! Ne kao ove devojke, robinje mode, dresirane kanarinke u kavezima.

Kakva šteta!

Zastala je na vrhu širokog stepeništa, oslanjajući se na ogradu. Kako je mrtva ova palata, kako mirna. Francuske slike su visile na stepeništu zanemarene, poput epitafa vojnicima koji su poginuli i niko ih se više ne seća. Prazne engleske stolice ravnih naslona bile su poređane pored zidova.

Na vrhu stepeništa, glavna guvernanta je čekala da iskaže svoje poštovanje. Visoka i punačka, nosila je tradicionalnu haremsku haljinu i dugačak štap sa srebrnim vrhom; svežanj ključeva za pojasom tiho joj je zveckao dok se klanjala. Na njen znak, nekoliko devojaka pristupi da pomogne sultani da skine satenski kaput i povede je u suncem okupanu sobu s pogledom na svetlucavu vođu Bosfora. Osetila je povetarac na licu. Utonula je u pozlaćenu sofu i dopustila devojka da joj nežno uredi kosu i poravnaju nabore na prevojima odeće.

Jedna devojka podmetnu jastuke iza sultaninih leđa; druga joj prinese stoličicu za noge.

„Smemo li vam ponuditi osvežavajuće piće, sultano?“
Guvernanta joj pruži poslužavnik.

Sultana se nasloni na jastuke i uzdahnu. Uvek isti ljubazni rituali, isti ponizni pogledi naklonosti i poštovanja: trebalo je i ranije da ih poseti.

Otpila je gutljaj pića i vratila čašu. Zatim je pogledala guvernantu i gotovo neprimetno joj klimnula.

Carska guvernanta priđe i mirno stade pored sultane,

prekrštenih ruku i spuštenog pogleda. Sultanova prva supruga, majka naslednika prestola i buduća sultana, ušeta u sobu otmeno kao labud. Uz graciozan naklon, prišla je svekrvi i podigla rub njene haljine. U znak poštovanja i poslušnosti, usnama je ovlaš dodirnula tkaninu i njome dotakla čelo.

„Kako je Mesid, naše carsko unučće, kćeri?“

„Moli se za vaše dobro zdravlje, sultano.“

Preostale tri supruge tiho udoše da pozdrave svekrvu, klanjajući se i usnama dodirujući porub njene haljine. Kretale su se graciozno i smireno, tiho i bez žurbe, i zauzimale su stav mirno oko sultane. Sultana im se ljubazno obraćala, a one bi se zarumenele i smešile. S knedlom u grlu je posmatrala njihova predivna lica i ljupke osmehe.

Dve devojke su joj pomogle da ustane. Supruge se smerno pokloniše, i sultana se nasloni na aginu ruku.

„*Allons*“,⁶⁷ rekla je. Osetila je kako joj srce treperi u grudima.

Vrata se tiho otvoriše čim im se približio taj čudan par, crni evnuh sa sićušnom belom ženom oslonjenom o njegovu ruku. Koračali su lagano i pažljivo preko uglačanog parketa. Sultana je povremeno bacala pogled na Bosfor kroz prozore zastrte teškim zavesama - prizor u isto vreme moćan, prigušen i dalek. Sultana, konačno, uđe u sultanovu spavaću sobu.

Zastori su bili napola navučeni da zaklone prostoriju od sunca, i nekoliko trenutaka sultana je stajala na pragu, razgledajući okolo. Lagano je prišla krevetu. Aga prinese stolicu, i čim je sela, potražila je na prekrivaču sultanovu ruku.

Pronašla ju je, koščatu i hladnu: srce joj na trenutak preskoči, ali onda oseti blagi stisak njegovih prstiju, i primeti pomeranje jastuka dok je okretao glavu.

Nijedno od njih dugo nije reklo ni reč.

„Lave moj mali“, nežno reče sultana posle dužeg

---

⁶⁷ *Franc.; Hajdemo! (Prim. Prev.)*

vremena, nagnu se napred i drugom rukom pređe mu prstima preko čela, da ukloni pramen kose.

„Majko.“

Stisnula mu je ruku.

„Uvek samo hrabro“, prošaputala je. Nikada ne treba da bude ovako, pomislila je: starci ne mogu da uteše umiruće.

Majka ne može da sahrani sina.

Sultan odvrati pogled.

„On ne dolazi.“

Sultana ne odgovori. Naslednik je bio mlad, a ipak se plašio smrti.

Sultan se malčice pomeri pod prekrivačem.

„Mnogo toga ne razume, sultano.“

Teško je disao i mučio se dok je govorio, ali govorio je nekoliko minuta, još držeći majčinu ruku, iznoseći ono što ga tišti.

Sultana ga je saslušala u tišini.

„Uz božju pomoć“, konačno je rekla. „Narod će ostati miran.“

Osetila je stisak njegovih prstiju oko svojih.

Džordž Kompston uze pismo i poče da ga okreće u rukama. Koraćao je kroz ambasadu kuckajući njime po zubima, tražeći Fizerlija.

Našao ga je s nogama na stolu kako utrljava maslinovo ulje u brkove. Poskoćio je kad ugleda Kompstona.

„Dobio sam pismo“, obrati mu se nemarno Kompston. Fizerli spusti noge na pod. „Je li zgodna?“

Kompston otvori pismo, brzo ga pročita i pocrveni.

„Bojim se da će to ostati između mene i ova četiri zida, matori“, reče prilično bezobzirno.

Fizerli slegnu ramenima. Bilo je tako pakleno vruće. Kompston ponovo pročita pismo. Upalio je iskru tamo! Turski zaluđenik za Bajrona - šta je sledeće?

Pismo je bilo od onog evnuha Jašima.

Starešina vodara skliznu s konja i dodade uzde šegrta. Klekao je na rub rezervoara, i zamočio ruke u hladnu vodu: bilo je vruće za jahanje, čak i ispod drveća. Obrisao je prašinu s lica i vrata. Leka mu pruži peškir.

„Čini mi se da je sve u redu s nivoom“, reče starešina.

Smotao je peškir u klupko i bacio ga Leki. Rezervoari su bili tačno onakvi kakvim ih je zamišljao: opadanje od petnaestak centimetara. Uobičajeno za ovo doba godine.

„To su bapske priče“, dodao je. „Sultan je na samrti i misle kako će im se nebo sručiti na glavu.“

Pod drvećem je bila debela hladovina. Nije bilo vetra, ali u šumi je bilo osvežavajuće prohladno, i od ovog mesečnog obilaska starešini se probudio apetit. Bilo bi dobro sestri na obod šume i jesti.

Šumari su pripremili uobičajenu zakusku. Na travi je razapet crni šator, sa ćilimima i srebrnim poslužavnicima, i vrčevima pića napravljenim od višanja i narandži, prekrivenim četvrtastim parčićima gaze sa čijih rubova su visile perlice. Sa strane je pucketala vatra pod tronošcem, gde je kuvar pripremao pšenični pilav; dva šumara su čučala kraj pećnice. Još pre svitanja su počeli da raspiruju i održavaju vatru, donoseći grančice i cepanice, i raspoređujući drvo na gomilu užarenog uglja. Rupa koju su iskopali nije se ni videla ispod poklopca od spečenog blata i štapića.

Kuvar je dan ranije odabrao jagnje iz stada. Odrao je životinju i očistio joj utrobu, zatim natakao meso na kolac namazan belim lukom pre nego što ga je premazao mešavinom jogurta i procedenog paradajza, usitnjenog crnog i belog luka, korijandera i kima. U zoru, kad je vatra počela da jenjava, pričvrstili su jagnje za štap i spustili ga preko rupe, spuštajući meso dublje i dublje kako je jutro napredovalo. Meso se sada peklo pod zemljom, zaklonjeno improvizovanim poklopcem.

Jedan šumar podiže pogled. Kad je prepoznao starešinu,

dao je znak drugu, i njih dvojica pažljivo podigoše poklopac. Starešina ugleda slabašan pramen dima kako se podiže iz rupe. Skloniše poklopac, šumar se nagnu i nožem odseče bubreg s jagnjeta, pa ga pruži starešini. Starešina prstima prihvati vrelo parče i pojede ga s uživanjem, stojeći pored rupe i posmatrajući svetlucavu vatru.

Ljudi se, baš kao i životinje, boje vatre, pomisli starešina. Ali vatra je trebalo da se plaši starešine. Vatra se plaši vode.

Šumar zevnu. Držao je zelenu granu, kojom je polagano mahao iznad pečenja da otera muve.

Starešina se spusti na ćilim, prekrsti noge ispod sebe, i zagleda se u dvojicu muškaraca koji su izvlačili jagnje iz peći. Malo dalje, sunce je blistalo na površini nasipa; žabe su kreketale u trsci; laste su skakutale po vodi i uz cvrkutanje i zviždukanje poletale u vazduh. Sluga podiže bakarni poslužavnik i pažljivo ga prebrisa krpom. Kuvar klimnu.

Servirao je pilav na tacnu, zatim je uzeo dugačak nož koji mu je visio za pojasom i počeo da seče meso.

Stazom, iz šume, dojaha konjanik. Čim ugleda šator i meso kako se puši, zauzda konja i nakloni se iz sedla.

Starešina podiže ruku u znak pozdrava.

„Prijatno vam želim, efendijo“, reče ljubazno stranac.

Starešina je oklevao. Konjanik mu nekako beše poznat: imao je utisak da su se već sreli, ali nije se mogao setiti gde.

„Hvala“, odgovori.

Stranac skliznu sa sedla. Držeći uzde u ruci, reče:

„Oprostite mi, starešino. Nisam vas prepoznao, u senci. Ja sam Jašim. Juče sam pratio sultanu na vašoj prijemnoj svečanosti.“

Starešina je već shvatio ko je on.

„Efendija Jašim, naravno.“ Pogledao je jagnjetinu. „Pridružite nam se, moliću.“

Sada je bio red na Jašima da okleva.

„Veoma ste ljubazni, starešino; ali ne bih želeo da smetam“, objasnio je.

„Ima dovoljno mesa“, odvrati starešina, pokazujući jagnjetinu. „A i daleko ste jahali.“

Mahnuo je slugi da preuzme Jašimovog konja.

Jašim sede, i u šator doneše poslužavnik s pilavom i jagnjetinom. Kasnije su im poslužili lubenicu crvenu kao krv i okrepljujuće slatku. Obojica su jeli brzo, u tišini. Jednom ili dvaput Jašim primeti kako ga starešina radoznalo gleda krajičkom oka. Sluga nasu vode, i oni oprae ruke.

Kafa je poslužena na podmetaču, sa čibukom.

„Mnogo godina nisam bio ovde“, prizna Jašim, konačno.
„Ovaj nasip je izgradio Sinan, zar ne?“

Starešina nešto progundā.

„Nasip kao i svaki drugi. Sinan ga je obnovio po našim uputstvima.“

Po našim uputstviina! Veličanstvena fraza, pomisli Jašim, pošto je Sinanova karijera arhitekta započela gotovo pre trista godina.

„Dakle, postojao je i pre?“

Starešina klimnu.

„Verujem da je bio manji, za vreme Grka.“

Jašim se nasmeši.

„Nisam znao, starešino, da esnaf pamti tako daleku prošlost.“

Starešina je delovao iznenađeno.

„Kako bi moglo biti drugačije?“ Ispustio je dim iz lule.

„Bili Grci ili Turci, ljudima je potrebna voda da bi preživeli.“

„Naravno.“

„Za selo je dovoljno izbušiti bunar. Ali za grad? Ljudi moraju da se peru, i piju, i kuvaju, efendijo Jašime.“

Jašim klimnu.

„Kako ljudi podignu grad? Mislite da sultan pljesne rukama, i on se pojavi kao palata duha iz lampe? Ne, čak ni sultan to ne može. Voda. Voda gradi grad. A voda je potrebna i da ga brani.“

„Da ga brani?“

„Svakako. Visoke zidine, hrabri vojnici, čak i mudar sultan da naređuje - sve to može odložiti pad grada. Ali voda odlučuje bitku.“

Jašim razmisli o starešininoj primedbi.

„Onda je Istanbul ranjiv“, primeti.

Starešina podiže obrvu.

„Nije toliko ranjiv kao što biste mogli pomisliti, efendijo Jašime. To je naša odgovornost. Ali bez nas, ovaj grad je prašina. Ne može da se hrani. Ne može da živi, Ovo je“, dodade, pokazujući na cev koja se pružala prema blistavom nasipu, „krv Istanbula.“

Jašim pogleda svetlucavu vodu. Šumari i starešinini ljudi su čučali ukруг, i delili ostatke pilava i mesa.

„Pripadnici esnafa“, poče Jašim. „Svi su Albanci, je li tako?“

Starešina odmahnu rukom.

„To su ljudi koji razumeju jedni druge, to je sve.“ Na trenutak je začutao. „Ali da, mi takođe imamo dar za to. Možda zato što dolazimo s planina, razumemo se u pad vode i merenje razdaljine. Ne znam kako je to, ali bog svakoj rasi da neki poseban zadatak. Bugari se razumeju u ovce. Srbi bi mogli stalno da ratuju. Grci umeju da razgovaraju, a Turci da ćute. Ali mi Albanci - razumemo se u vodu.“

A umete i da čuvate tajne, pomisli Jašim. Održavate sećanja.

„Imate veliko iskustvo“, reče.

Starešina slegnu ramenima.

„I pored urođenog dara, čovek mora da uči. Vidite li čovekovu krv - jetru - pluća? Lekar tako vidi čoveka, nakon višegodišnjeg iskustva. Vi vidite grad: njegove ulice, brda, kuće, ljude. Ali ne vidite tako duboko kao mi. Mi, koji pripadamo esnafu od dvesta članova.“

„I šta vi vidite, starešino?“

„Drugaćiji grad, efendijo Jašime; kao lavirint. U nekim delovima je stariji od sećanja.“ Zamišljeno je dunuo u lulu. „Opasno mesto za neiskusnog čoveka.“

Jašim se nagnu napred.

„Jedan čovekpo imenu Zani...“

„Lavirint“, ponovi starešina.

Podigao je ruku i priđe im sluga.

„Želim da spavam“, reče starešina. „Ondesite ovo.“

Stavio je ruku na grudi i veoma blago nakrivio glavu prema Jašimu. „Kao što sam rekao, veoma opasno mesto.“

Legao je na ćilim i zažmurio.

Jašim je nekoliko trenutaka sedeo i posmatrao ga, ne mičući se.

Starešina zahrka.

Doktor Milingen siđe stepenicama svoje kuće i pope se u zatvorenu nosiljku koja ga je čekala na ulici. Nosači podigoše teret i spokojno zagrabiše kroz gomilu koja se slivala nizbrdo prema pristaništu u Peri.

Doktor Milingen spusti ruke na kopču kožne torbe. Edinburg ga je, pomisli, pripremio za mnogo toga, ali nikako se nije mogao sasvim navići na zatvorenu nosiljku. Naravno, sultan je tako naredio, pa nije imalo smisla odbiti tu otvorenu čast - a kao prevozno sredstvo, svakako je bilo odgovarajuće za strme i krivudave ulice savremene Pere, gde bi se konj teško probijao kroz gužvu, ili bi se okliznuo na kaldrmu prilikom spuštanja nizbrdo. Ali Milingen se uvek osećao smešno i izloženo: kao višnja na kolaču sa šlagom.

Teško je disao i gladio svoju torbu. Sve je u glavi. Morao je da zapamti da nikoga nije bilo briga, osim njega. Ugledao je sopstveni odraz u širokom izlogu pariske poslastičarnice, s nosiljke koja se ljuljala, i samom sebi se nasmejao. Višnja na kolaču, malo sutra.

Niko u Istanbulu ga ne bi dva puta pogledao.

Palevski zagriže kolač i palcem obrisu mrljicu engleskog krema s obraza.

„Pera, danas. Nemam primedbi na poslastičarnice“, mrmljao je. „samo na ljude.“

Jašim klimnu i otpi gutljaj biljnog čaja, posmatrajući engleskog lekara kako se udaljava, klackajući se, kroz gužvu Pere.

Posegnu u džep kaputa da izvadi omotnicu, koju je izravnao na mermernom stočiću.

„Ljudi“, konačno ponovi Jašim. „I kada su po tvom mišljenju počeli da se menjaju?“

Nisu mogli pogrešiti u vezi s livrejom nosača. Čak i bez zlatnog poruba, prsluci koje su nosili bili su previše novi i čisti da bi ih pomešali s običnim građskim nosačima. Znači, doktor je krenuo u Beşiktaš. Mogao bi biti odsutan satima.

Palevski izvi obrvu, i oliza vrh paka.

„Stotinama godina“, reče, „Istanbulci su živeli zajedno u miru. To je počelo da se menja posle 1821. godine“, reče zamišljeno.

„Pobune protiv Grka.“

„Pobuna. Pokolj. Kako god, Jašime. Vešanje patrijarha.“

„Proterivanje starih fanariotskih dinastija.“

Palevski se smrači.

„Gore od toga, Jašime. Strah i nepoverenje. Obesili su patrijarha na vratima njegove sopstvene crkve, zatim su naterali Jevreje da mu iskasape telo. Kažu da su ga

Jevreji isekli da nahrane pse. Iskreno, sumnjam u to. Ali to nije važno. Turci su bili uplašeni. Napali su Grke. Grci su se uplašili. Sada mrze Jevreje. Sve se promenilo.“

Jašim klimnu.

„Onda ono s janičarima pet godina kasnije“, dodade Palevski. „Kraj tradicije.“

„Nije trebalo dugo pa da se pojave novi ljudi, je li tako?“ Jašim se nagnu napred. „Mavrokordato. Je li on ovamo stigao

pre ili posle događaja s janičarima?“

Palevski pokupi salvetu.

„Zakleo bih se, pre. Stigao je u Istanbul najkasnije do dvadeset četvrte.“

„Dakle, Mavrokordato nije mogao poznavati Mejera?“
Palevski razmisli o pitanju. „Mejer je bio u Mesolongiju 1826, ali Mavrokordato se tada nalazio ovde u Istanbulu, pritajio se i sticao bogatstvo.“

„Hmmm. Kad je Lefevr - Mejer - posetio Mavrokordata, dobio je zajam a da nije pružio nikakvu garanciju. Zašto da ne? Francuz, arheolog, veoma ugledan. Ali šta god da je Lefevr ispričao bankaru, to je uznemirilo njegovu gospođu. Postala je... radoznala. Pozvala je mene, sećaš se?“

„Rekao si da je bila zbunjena.“

Jašim klimnu.

„Mavrokordato nikada nije video Mejera. Gospođa nije videla Lefevra. Muž joj je opisao njihov susret - i čoveka koji je dolazio da traži novac.“

“I?”

Jašim pogleda kroz prozor.

„Počela je da sumnja.“

Palevski uze kolač, pa ga ponovo spusti.

„Sumnja? Da se Lefevr lažno predstavlja?“

„Lefevr je rekao nešto što je navelo Mavrokordata da mu da novac.“

„Nastavi.“

„Pitala se da li bi on mogao biti doktor Mejer.“

Palevski huknu.

„Gospođa Mavrokordato? Poznavala je Mejera?“

„Mavrokordato, vidiš, nije bio u Mesolongiju.“ Jašim iskapi napitak. „Ona jeste.“

„I upoznala se s Mejerom?“

Ulazna vrata se otvoriše uz zveckanje zvončića, i uđe čovek sjajnih brčića i s crnim štapom: prizor je podsećao na Pariz.

„Bolje od toga“, izjavi Jašim. „Udala se za njega.“

Palevski zaječa i zagnjuri lice u šake.

Jašim pogleda kroz veliki izlog. Dalje niz ulicu, vrata Milingenove kuće se otvoriše i ponovo zatvoriše i livrejisani sluga lagano strča stepenicama s korpom u ruci. Bila je velika gužva, pa sluga podiže korpu i spusti je na rame.

„Kompston nam je ispričao da je Mejer zaveo Grkinju u Mesolongiju“, objasni Jašim. „Lord Bajron ga je naterao da se oženi njome.“

Jašim je pogledom pratio lelujavu korpu kroz gužvu: čovek je išao na pijacu.

Palevski odmahnu glavom.

„Ne znači da je Kompston mislio na gospođu Mavrokordato.“ Namrštio se. „To ne može biti ona - njen sin Aleksandar sigurno ima bar dvadeset godina.“

„Ako je on njen sin.“

„Ne - ali! Jašime, sam si mi rekao, Aleksandar je isti ona.“

„Ona mu je tetka. Gospodin Mavrokordato joj je brat.“

„Brat?“

Jašim pređe prstom po omotnici.

„Zamolio sam Kompstona da mi nešto istraži. Iskopao je ime Mejerove žene, i pogodi šta?“

„Prezivala se Mavrokordato?“

„Kristina Mavrokordato. Živi s bratom i njegovim sinom.“

Palevski se pogrbiio nad kolačem. Posle nekoliko minuta podigao je glavu.

„Ali zašto?“

Jašim rukama obuhvati omotnicu.

„Mislim da se dogodilo sledeće. Mejer je pobegao iz Mesolongija - i napustio ženu. Ona je nekako preživela pokolj i stigla u Istanbul, gde je njenom bratu već sasvim dobro išlo. Bio je udovac - imao je dete Aleksandra, koji je živeo na Kosu. Aleksandru je bila potrebna majka.“

„Ali svejedno je mogla da objavi da mu je sestra“, prigovori Palevski. „Tu nije bilo ničeg nepriličnog.“

Jašim odmahnu glavom.

„Znala je kakav je Mejer: napustio ju je da spase sopstvenu kožu, ali nije bila sigurna hoće li pokušati da se

vрати. Brat joj je veoma bogat čovek. A zakonski, ona je bila Mejerova žena.“

„Plašila se da će polagati pravo na nju - i zahtevati od Mavrokordata da sklope pogodbu?“

Jašim se nagnu napred.

„S tim strahom živi proteklih trinaest godina. Stav je pravoslavne crkve da žena pripada mužu. Kristina Mavrokordato je bila Mejerovo vlasništvo. A njoj je Mejera bilo dosta. Zaveo ju je. Zatim ju je napustio. Ali voleo je novac.“

Palevski raširi prste na stolu.

„Ovo baca zanimljivo svetlo na čitavu situaciju“, reče polako, „to dokazuje da Lefevr nije samo prostak, kukavica, odmetnik, izdajnik i neviđeno govno, već i bigamista. Osim...“ On odglumi užas. „Misliš li da je postao musliman?“

Jašim mu uputi pogled blagog prekora.

„Šala, Jašime. Oprosti.“ Prekrstio je ruke. „Dakle, gospođa Mavrokordato je naručila Lefevrovo ubistvo.“

„Bio sam uveren u to, neko vreme.“ Jašim skoči na noge. „Nemam mnogo vremena, a ima još nešto što treba da saznam.“

„Od koga?“

„Od doktora Milingena - posredno. Idem kod njega, kući. Hoćeš li sa mnom?“

„Ne trebaju mi lekari, Jašime.“

„Ali on neće biti tamo.“

Palevski skupi oči.

„Nisam siguran da bi mi tako bilo lakše. Još sam ambasador, znaš. I nameravam da uživam u ovom kolaču.“

Jašim pređe ulicu, pope se stepenicama i žustro zalupa alkom na vrata kuće doktora Milingena. Kad niko ne otvori, on se umeša u gužvu. Dvadesetak metara dalje ušao je u pekaru. Prošao je pored pulta klimnuvši glavom pekaru, zatim pored vekni hleba, kroz kuhinju pa kroz zadnji izlaz prodavnice u malo dvorište ograđeno niskim zidom. Jašim se pope na njega i lagano doskoči na drugu stranu, uspevši da izbegne busen hrena koji je rastao u malenoj bašti lekovitog bilja doktora Milingena.

Staza prekrivena šljakom vodila je pravo kroz baštu, od vrata na udaljenom zidu do zadnjih vrata. Jašim se primakao kući. Prozori u prizemlju bili su zaštićeni rešetkama, zadnja vrata zaključana patentiranim američkim mehanizmom, ali se na začelju kuće nalazio bunker za ugalj koji je obećavao. Jašim poče da petlja oko katanca i nakon nekoliko trenutaka on se uz škljocaj otvori. Podigao je poklopac i spustio se u cev.

Mala količina uglja bila je nabacana na pokretnu ploču na dnu cevi. Jašim pomeri krupnije komade u stranu, gurajući prste u ugalj da pronađe donju ivicu ploče. Podigao ju je, uz zvuke upadanja uglja.

Jašim zastade, osluškujući; zatim kroz otvor prvo proturi stopala. Čim je ušao, ispravio se otresajući prašinu s ogrtača dok su mu se oči privikavale na tamu. Tu su bile neke stepenice, i vrata sa šarkama, ali nisu bila čvrsta. Jašim je u trenu uglavio nož između njih i dovratka i ušunjao se u hodnik.

Milingenova radna soba nalaziia se tačno na suprotnoj strani. Jašim uleti unutra, ostavljajući vrata otvorena, i pogleda oko sebe. Zidovi su bili prekriveni zeleno-zlatnim prugastim tapetama sa sportskim šarama, na polici iznad kamina stajao je ukrasni sat iznad engleske rešetke, bio je tu i veliki sto od orahovine s pločom od crne kože, i police postavljene u udubljenju u zidu, prepune knjiga: bogato povezanih i uredno i sistematski složenih.

Pretražio je fioke radnog stola. Papir za pisanje, pečatni vosak, kutija čeličnih vrhova za pera. U donjoj fioči, neki papiri. Jašim ih prelista. Bili su ispisani na engleskom, jedva čitljivim škrabotinama. Zatvorio je fioku i otišao do policama s knjigama.

Na donjim policama nalazio se niz kožnih kutija koje su na prvi pogled ličile na knjige. Jašim čučnu. Kutije su većinom čuvale još papira: izveštaje, kopije doktorovih računa, beleške o pacijentima napisane na engleskom, istim nečitkim rukopisom. Ali u jednoj su se nalazila i pisma, napisana na grčkom, koja su razmenjivali Milingen i izvesni doktor Stefanices iz Atine.

Jašim se upravo spremao da podigne kutiju na sto kada ga zvuk iz hodnika - lagani bat koraka, možda, i neobično šuštanje - natera da se ukipi. Taman je hteo da se okrene kad začu škljocaj vrata, i zvuk okretanja ključa u bravi.

Posegnuo je za kvakom. U poslednjem trenutku odlučio je da ne petlja oko kvake, već da umesto toga pokuca na vrata: ako se sluga vratio, možda je pomislio da je doktor rasejano ostavio vrata odškrinuta. Ali niko se ne pojavi. Jašim pokuca ponovo, mnogo glasnije.

Nije se čuo zvuk odlazećih koraka; svakako nije čuo da se ulazna vrata otvaraju ili zatvaraju. Naslonio je uho na ploču. Na trenutak mu se učini da neko stoji s druge strane vrata.

Pogledao je po sobi. Prozor prema ulici bio je zastrt muslinskom zavesom i na njemu su se nalazile rešetke baš kao i na prozorima sa zadnje strane kuće. Pogledao je u praznu rešetku na kaminu i uzdahnuo. Sve što je ovu sobu u Peri činilo sigurnom i engleskom, načinilo je od nje i savršen zatvor.

Sagnuo se, sa slabašnom nadom da će moći da izvuče ključ iz ključaonice na drugoj strani. Ali ključ više nije bio u bravi.

Ko god da je zaključao vrata, učinio je to namerno, znajući da je Jašim unutra.

Na tu pomisao, Jašim se smrači. Ponovo je otišao i

spustio se na pod kod polica s knjigama, gde ga je Milingenov sto gotovo sakrivao od pogleda s vrata. Da bi ga video, neko bi morao da se promoli kroz vrata. Morao bi veoma tiho da se privuče hodnikom - kao da unapred zna da je on tu.

U tom slučaju, neko ga je morao videti i kako ulazi. Ne Milingen: on je izašao. Ali sluga - je li se mogao trkom vratiti, dok se Jašim uvlačio kroz bunker za ugalj?

Ali onda - zašto bi tako dugo čekao da zaključa vrata?

Jašim se ugrize za usnu. Podigao je kutiju papira na sto, i nagnuo se nad nju.

Došao je da obavi zadatak, a sada se činilo kako mu je omogućeno da to na miru i učini.

Prošlo je nekoliko sati pre nego što je Jašim, sedeći na doktro- rovoj stolici, čuo da se on vraća.

Sluga se vratio davno pre toga, bučno prolazeći kroz hodnik u zadnji deo kuće. Pustio je slugu da prođe: nakon svega, želeo je da se vidi s Milingenom. Zažmurio je i počeo da sanjari o izmišljenoj večeri.

U glavi je već postavio zakusku, kada ključ zagreba u bravi i doktor Milingen uđe, pridržavajući šešir kao poslužavnik. Pratio ga je sluga, ljutito sevajući očima.

„Vi?“

Jašim skliznu sa stolice i nakloni se.

Milingen primeti kutiju na stolu.

„Ovo je nečuveno!“ Uzviknuo je. „Ja sam lekar. Praksa mi zavisi od zajamčenog poverenja. U ovoj radnoj sobi čuvam beleške o svojim pacijentima.“

„Ali mene ne zanimaju vaša medicinska dokumenta, doktore Milingene“, odvrati Jašim.

„Pretpostavljam da vam moram verovati na reč! Uveravanja običnog provalnika“, naruga se doktor Milingen. „Možda biste bili ljubazni da objasnite šta vas to zanima, pre nego što vas predam straži.“

„Naravno, oprostite mi. Došao sam ovamo zbog vaše kolekcije novčića.“

„Mojih novčića? Vraga jeste.“

Jašim pomirljivo raširi ruke.

„Priznajem da me novčići naročito ne zanimaju. Ali me kopka proces sakupljanja, doktore Milingene. Način na koji prikupljate primerke. Malakijan, na primer - opisali ste ga kao izvanredan izvor.“

Milingen spusti šešir na sto i podiže kutiju.

„I šta s tim?“

„Malakijan je ovde u Istanbulu. Atina bi mogla biti bolje mesto za potragu, ako vam je specijalnost kovani novac moreanskih despota. Verujem da su hrpe tih novčića

otkrivene ovde, bile zakopane u zemlji ili sakrivene u starim zgradama, ili gde već. Je li tako?“

„Dešava se“, odgovori Milingen. Proverio je natpis na kutiji, zatim ju je polako spustio. „Uglavnom u mojim snovima.“

„Pitao sam se - vaš prijatelj iz Atine, onaj koji vam šalje novčiće? Rekli ste da je lekar. Možda ste zajedno bili u Mesolongiju?“

„Nisam tajio svoj boravak u Mesolongiju, efendijo Jašime. Doktor Stefanices mi je bio kolega.“

„Svakako. Sada piše knjige. Snažan je zagovornik onoga što Grci nazivaju Velikom idejom, zar ne? Zanimala me je vaša prepiska.“

„Dakle, nisam znao da je radoznalost čak i u Turskoj nekome opravdanje da upadne u tuđu kuću i rovari po privatnim papirima.“ Izraz lica doktora Milingena otvrdnu. „Pretpostavljam da ćete mi reći kakve ste zaključke izvukli?“

„Neznatne - samo sam potvrdio neke svoje pretpostavke. Na primer, trgovina između vas i doktora Stefanicesa nije bila jednosmerna. U zamenu za njegove novčiće, omogućili ste mu da i on proširi svoju zbirku.“

„Aha. Dobro, nastavite.“

Jašim pruži ruku i podiže poklopac kutije s papirima.

„Ovde, u poslednjem pismu, doktor Stefanices piše o jednom bivšem članu kolekcionarskog kluba. Vi ste spomenuli da se pojavio u Istanbulu s ponudom koja bi mogla biti opasna. Stefanices pamti da je napustio klub a da nije isplatio dugove.“

„To je tačno“, potvrdi Milingen. „Naš svet je veoma mali.“

„Da, je li tako?“, nadoveže se ljubazno Jašim. „Doktor Stefanices priznaje da je veoma zainteresovan za ponudu bivšeg člana. Zaliha iz kasnog vizantijskog perioda - ne, oprostite mi: poslednja vizantijska zaliha. Ali nadam se da se vi toga sećate.“

Moli vas da lično ispitajte primerke. Rekao bih da je vaš doktor Stefanices skeptik: izgleda da nema poverenja u

bivšeg člana. Ali ako se ispostavi da su primerci pravi, smatra da se mogu razmeniti za značajnu zbirku vrednih grčkih novčića.“

„Ali kakve to ima veze, efendijo Jašime?“ Doktor Milingen izvadi lulu sa držača na stolu. Otvorio je fioku i prstima iščeprkao duvan. „Meni se čini da ste ovde proveli veoma dosadno popodne. Vi, uostalom, niste kolekcionar. Šta vi znate o našim neobičnim strastima? Iznenadili bi vas zavist i zadovoljstvo koje doživljavamo u našem malom svetu. Jačina naših osećanja. Čak i nivo međusobnog nepoverenja.“

Seo je i sabio duvan u otvor lule.

„Malakijan je - preko vaših odgovarajućih službi - uspeo da mi upotpuni komplet. Bio sam ushićen dan ili dva. Ali sada? Prilično sam depresivan. Mislim da ću pokloniti zbirku Britanskom muzeju.“

Jašim nakrivi glavu.

„Radije bih da mi objasnite nešto u vezi s Lefevrovom zalihom“, izjavi.

Doktor Milingen se zavalio na stolicu i zacereka se.

„Vidi, vidi.“ Stavio je u usta nezapaljenu lulu. „Pogodili ste, znači. Zaista sam se video s nesrećnim Lefevrom. I da, raspravljali smo o zbirci. Nažalost, nisam bio u prilici da je pogledam, kao što mi je prijatelj savetovao, tako da ne verujem da ćemo ikada zaista saznati šta je nudio na razmenu. Jadni čovek. Imao je toliko toga da ponudi.“

„Možda još nekog kupca?“

„Da, i to.“

Jašim se namršti.

„Ali vi i Stefanices: mogli ste nadmašiti sve kupce, zar ne? Da ste istinski želeli ono što je nudio?“

Milingen je oklevao.

„Zaboravljate, efendijo Jašime, da je Lefevr nudio samo zamisao. Obecanje, ako baš hoćete. Zašto bih mu verovao?“

„Zato što vam je bio prijatelj.“

„Lefevr moj prijatelj? Nisam ga uopšte poznavao.“

Jašim slegnu ramenima.

„Strogo govoreći, niste. Ali poznavali ste Mejera. Švajcarskog lekara u Mesolongiju. Zalagali ste se za istu stvar.“

Očekivao je od Milingena da skoči, ali Englez samo posegnu za šibicom i namršti se.

„Mejer?“ Kresnuo je šibicu i ona mu blesnu među prstima. „On je u stvari bio Savojac.“

„Savojac?“

„Švajcarac francuskog porekla. Bio je Švajcarac kad mu je odgovaralo, a kad nije onda se predstavljao kao Francuz.“ Zastao je da zapali lulu. „Zalagali smo se za istu stvar, kao što kažete. Verovao sam da se za tu stvar vredelo boriti, kad sam bio mlad.“

„A sad?“

Milingen baci šibicu u rešetku i rukom obuhvati glavu lule.

„Ne znam da li ste čuli šta se desilo kod Mesolongija, efendijo Jašime. Svakodnevno granatiranje. Bolest je svakodnevno uzimala danak. Čitav svet zna da je Bajron došao u Mesolongi i umro, a polovina je ubeđena kako je on tada predvodio juriš konjice, sa Suliotima u maramama i fustanelama⁶⁸ koji su oko njega mahali pištoljima. Veruju kako je bio predivan zato što je bio pesnik, i da mu je smrt bila veličanstvena. Ali nije bilo tako. Mesolongi je bio obična zamka, i Bajron je umro kao i većina ostalih, od groznice, ili grčeva, ili dizenterije, ili kolere. Ljudi su takođe ginuli i ako bi ih iz vedra neba na ulici pogodila granata. Odličan posao za lekare, šta kažete? Mnogo slučajeva za odgonetanje. Mnogo udovica i siročića da ih lečimo i otpremamo u grobove. I to je, prijatelju moj, bila naša revolucija.“

Milingen zaglavi lulu između zuba i ustade.

„Već sam vam rekao, ne volim obdukcije. A objasnio sam i zašto. Lečim žive, ne mrtve. Moj posao je da sačuvam

---

⁶⁸ *Deo muške nošnje u današnjoj Grčkoj, tzv. bela albanska košulja. (Prim. prev.)*

život.“ Jašim klimnu. Milingenove reči su zvučale istinito. Ali su u isto vreme podsećale na unapred pripremljen govor.

„Pitao sam se nešto u vezi s Mejerom.“

Milingen se natmurio.

„Dobro. Šta u vezi s njim?“

„Dakle, ako se Bajronu nije dopadao, pretpostavljam da nije posećivao pesnika - kao lekar, mislim.“

“Ne.“

„Onda je on u tom smislu imao sreće.“ Jašimu beše neprijatno.

Milingen se još jače smrači.

„Šta hoćete da kažete?“

„Ništa, mislim - ali, na kraju krajeva, pesnik je umro. Uprkos... svemu. Svemu što ste učinili.“

„Za ime božje!“ Milingen opsova na engleskom. „Mislite da smo ubili Bajrona? Glupost! Puštali smo mu krv. Davali mu sredstva za čišćenje. Izvadili smo mu litre krvi - sve po propisu. Nemojte ni pomišljati da je Mejer mogao išta više učiniti!“ U Milingenovom glasu osećala se neverica; crvene tačke su mu se pojavile na obrazima.

„Ne, oprostite mi.“ Jašim ispruži ruke da ga umiri. „Samo sam mislio - čuo sam - da se Mejer izgubio, dok ste se vi ostali izvukli. Vi ste se pridružili beguncima, i uspelo vam je. Srećne dve hiljade. Mora da je nastala zastrašujuća zbrka. Gomila preplašenih ljudi, koja se u mraku probija kroz turske redove. Gube jedni druge. Ne smeju da dižu glas. Kreću se raznim putanjama ka brdima. Je li tako bilo?“

Milingen stisnu usne.

„Tako nekako.“

„Ipak, Mejer je ostao. Pokušao je - ali nije uspeo - da zaštititi ženu, možda.“

Milingen je kršio prste. Teško je disao.

„Morao je da misli na ženu, zar ne?“, upita Jašim.

Milingen palcem i kažiprstom protrlja oči a kad ih je ponovo otvorio, delovale su zakrvavljeno i umorno.

„Možda je Mesolongi završio upravo tako kako kažete. Mejer nije učestvovao u probouju - tu ste u pravu. Ali nije

ostao ni iza nas.“

Jašim se zbunio.

„Ali onda...“

„Otišao je pre toga.“ Milingen vrhom čizme šutnu žarač. „Proboj nam je bio jedina nada, ali svi su znali koliko je to bilo opasno. Deset hiljada ljudi pokušava da pobegne kroz neprijateljske redove. Zajedno, neki od nas su imali šansu.“

„Ali Mejer?“

„Nije sačekao da sazna. Izgubio se noć pre nego što smo naumili da bežimo. Nisam siguran da ga krivim: imao je daleko veće šanse da se izvuče sam. Ali nikome nije rekao ni reč - a najmanje svojoj ženi.“

„Shvatam. Napustio ju je?“

„Sve nas je napustio. Moglo bi se reći, gospodine, da je ugrozio čitav naum. Da su ga Egipćani uhvatili - pa, možete zamisliti. Pretpostavljam da je učinio ono što je osećao da treba kako bi spasao sopstvenu kožu. Nije nam bilo svejedno kad smo otkrili da ga nema. Nismo bili sigurni da Egipćani ne znaju za naše namere.“ Ispravio se i udahnuo.

„Ali Mejera nisu uhvatili Egipćani.“

„Ne“, reče polako Milingen. „Nisu ga uhvatili.“

Jašim je stajao nepomično. Pogled mu je lagano preletao preko čoveka u kaputu, koji se naslanjao na kamin, zatim preko dve stolice, a onda preko šarenog tepiha na drvenom podu.

„A *Hronika Helenika*? Jeste li još uvek pretplaćeni?“

„*Hronika*?“ Doktor Milingen se namršti. „Danas se više niko ne pretplaćuje na *Hroniku Heleniku*. Propala je pre mnogo godina.“

Jašim zabaci glavu.

„Pitao sam se je li vas on naučio taj trik s novčićem? Je li tako doktor Mejer prekraćivao vreme? Ili je bio prezauzet Hetirom? Je li i ona osnovana u Mesolongiju?“

Pitanje ostade da visi u vazduhu.

„Prvo sam mislio da je Hetira nešto nalik tajnoj vojsci“, produži Jašim, kad Milingen ne odgovori. „Da su preuzeli vlast nad Grcima u gradu - prikupljali novac od njih,

zastašivali ih, kažnjavali ukoliko skrenu s njihovog puta. Možda su pripremali ustanak. To su bila osetljiva vremena. Bio sam uveren da su pripadnici Hetire ubice.“

Milingen uzdahnu.

„Već sam vam objasnio šta je Hetira. Momački klub. Naučno društvo. *Hronika Helenika* - koju je izdavao Mejer - bila je časopis našeg udruženja. Cilj nam je bio očuvanje grčke kulture. Prikupljamo novac za održavanje crkava, ovde i širom Otomanskog carstva. Dajemo novac školama. Nema tu ničeg lošeg.“

„Čemu onda tajnovitost?“

„Delimično iz rasonode. Delom i zato što smo se smatrali pobunjenicima kad smo osnovali društvo. A pomalo i iz opreza. Možete to nazvati osećajem za meru. Malo ko u Otomanskom carstvu blagonaklono gleda na ideju grčkog kulturnog ujedinjenja. Mada, možda smo malo preterali s tajanstvenošću.“

Jašim nije bio uveren.

„Ali je knjiga doktora Stefanicesa prilično zapaljiva, zar nije?“

„Način razmišljanja doktora Stefanicesa je mističan, efendijo Jašime. On je veliki naučnik. Tu knjigu možete posmatrati kao izjavu namera, možda, ne znam. Za Stefanicesa, to je bio samo pokušaj praćenja obnavljanja legende kroz vekove. On je Grk, naravno: želi da pokaže da su Grci drugačiji. Zaista mu je važno to što su Grci razvili kulturni otpor turskoj vladavini - inače, bili bi samo Turci u grčkim kostimima. I šta onda preostaje? Samo politika. A politika je, kao što sam nesumnjivo već napomenuo, porok grčke nacije.“

Milingen zastade da ponovo pripali lulu.

„To nas je“, počeo, ispuštajući dim, „naučio Mesolongi. I zato smo i osnovali Hetiru. Tajno, kulturno - i suštinski apolitično društvo.“

„Ako je to tačno“, reče Jašim utučeno, „protraćili ste mi mnogo vremena.“

Pramen plavičastog dima podiže se iz Milingenove lule.

„Kad ste se videli s Lefevrom“, nastavi Jašim polako, „je li spominjao mogućnost postojanja drugih kupaca?“

Milingen slegnu ramenima.

„Čovek poput Lefevra“, počeo je. „Da vi pokušavate nešto da prodate, zar ne biste pokušali da organizujete aukciju?“

„Ali niko mu nije mogao verovati.“

„Ne. Ali ne zaboravite, meni je rečeno da kupim po viđenju. Želeli smo da Lefevr pronađe svoje...“, zastao je, tražeći prave reči, „svoje vizantijske relikvije. Ali možda neki drugi ljudi nisu želeli da one budu pronađene. To je samo pretpostavka.“ Jašim se na tren ućutao.

„Mislite li da su ga ubili Mavrokordati?“, konačno upita. „Zašto? Šta vas navodi da to kažete?“

„Znate odgovor na to pitanje, doktore. Gospođa Mavrokordato.“

„Kakva glupost“, žučno odvrati Milingen, skočivši na noge. „Lefevr je bio oženjen gospođom Mavrokordato. U Mesolongiju - dok nije pobegao.“

„Nemam pojma o čemu pričate“, reče besno Milingen. „Petrose!“ Brzo je ustao i viknuo s vrata. „Petrose!“

Spolja se začu zvuk užurbanih koraka. Jašimu je zvučalo kao da se neko penje stepenicama - i ponovo, to neobično šuštanje koje je već čuo. Ali tada se pojavi Petros. Delovao je uznemireno.

„Ovaj gospodin odlazi“, oštro izjavi Milingen. „Otprati ga do vrata, Petrose.“

Sulejmanova džamija se nalazi na Trećem brdu Istanbula i gleda na Zlatni rog. Izgradio ju je Sinan, majstor arhitekture, za svog gospodara Sulejmana Veličanstvenog, 1557. godine. Odražava svih pobožnost i veličanstvenost tog doba. Neki od najistaknutijih islamskih učenjaka obrazovali su se u njenoj medresi, ili su se služili dobro opremljenom bibliotekom; njene besplatne kuhinje prehranjivale su više od hiljadu usta dnevno; a glavna fontana, u velikom dvorištu, uveseljavala je srca vernika i rashlađivala ruke i lica kupaca koji su izlazili iz obližnjeg Velikog bazara.

Kada bi se u toku jutra šikljanje njenih mlazeva pretvorilo u obično kapanje, to je izazivalo nezađovoljstvo - i neku strepnju. Neki vernici su prigovarali kako voda nije sveža; oni sujeverniji su se pribojavali približavanja neke neizrečene krize, i raspitali su se za vesti u vezi sa sultanovim zdravljem.

Petnaestak metara ispod zemlje, u jednom ogranku glavne cevi koju je konstruisao Sinan lično, voda je nailazila na prepreku, zaglavljenu na mestu gde su se spajale dve cevi različite širine. Prepreka je u početku bila zamršena masa vune i kamenčića, ali pretvorila se u pravu smetnju kad se s njom pomešao plutajući leš nekadašnjeg vodara po imenu Enver Zani. Zani je prilično ravnomerno popunio rupu; kako je nivo vode rastao, tako se čep od naduvenog ljudskog mesa i vune i kamenja sve čvršće nabijao na uski otvor manje cevi. Savršeno ju je zapečatio.

Voda u fontani Sulejmanove džamije konačno je prestala čak i da kaplje; ali sultan je, prema izveštajima, i dalje bio živ.

Jašim je sedeo na suncu i lagano pijuckao kafu. Poručio je baklavu: sati provedeni u Milingenovoj mračnoj radnoj sobi iscrpli su mu svu snagu.

Postariji Grk, savijen u struku, ruku spojenih iza leđa, približavao se putem. Nosio je crveni fes, dugi kaput i bele pantalone. Svaki čas je zastajao da baci pogled na izlog prodavnice, ili istegne vrat da prouči nove građevinske radove; jednom se potpuno okrenuo da pogledom isprati njišuće kukove zgodne Jermenke s korpom i kosom vezanom u pletenicu. Plave oči su mu zaiskrile ispod gustih belih obrva. Kad je uhvatio Jašimov pogled ponovo je zastao, nasmešio se i blago podigao obrve, kao da imaju neku zajedničku pošalicu, ili kajanje, pre nego što je svečano nastavio prema Velikoj ulici u Peri.

Grupa Franaka, predvođena čovekom s ogromnim stomakom koji je stalno maramicom brisao čelo, tumarala je putem. Muškarci su na sebi imali crne kapute i prugaste prsluke; žene su nosile šešire bez oboda i okretale su glave kao konji s naočnjacima. Jašim nije razumeo šta su pričali, ali pretpostavljao je da su Italijani, koji su verovatno odseli u jednoj od novih kuća za izdavanje dalje niz ulicu: njihov prevodilac je nosio teralicu za muve i imao je brkove. Jašim se pitao je li Grk, ali ipak ne: pre će biti stanovnik Pere koji govori italijanski, potomak stanovnika koji vode poreklo iz Denove.

Jašimu se činilo da je nekada bio u stanju da proceni ko su ljudi i gde pripadaju samim pogledom na njihova stopala. U Fanaru, ili Sultan-Ahmetu, možda; ali u Peri, to više nije bilo moguće. Razlike su se izmešale; klase više nisu bile održive. Ta visoka prilika u franačkom odelu - je li bio Rus? Belgijanac? Ili Turčin, u stvari - bosanski učitelj, možda, ili rusifikovan moldavski prevoznik?

Baklava je bila tvrda i lepljiva: sumnjao je da joj je pored meda dodat i šećerni sirup.

A gde je bilo njegovo mesto, među ovim ljudima čije je poreklo tako zamagljeno i nejasno?

Jašim je pretpostavljao da su nekada davno obeležja bila jednostavna. Ljudi su se rađali u veri i tako su živeli i umirali. Malobrojnima je bilo dato - među njima i Jašimu - da izmene svoje životne okolnosti. Ali ljudi sada odbacuju sopstvenu kožu, kao zmije. Lefevr je bio Mejer. Istanbul je bio Konstantinopolj. Razvratni siledžija je postao sveštenik, a Milingen Hetira - revolucionarna organizacija koja se, gledana izbliza, pretvorila u klub ljubitelja antikviteta. Ponekad je jedini dokaz njihove prisutnosti upravo taj spoljni sloj kože, koji odbacuju dok prelaze iz jednog lika u drugi. Možda je staro proročanstvo bilo tačno: čim je uništen Zmijski stub, uništen je i Istanbul.

Ponovo se setio Lefevra. Govorio je o svojoj strasti prema Istanbulu, za slojeve istorije izgrađene na obalama Bosfora, na mestu gde se susreću Azija i Evropa, i Crno more spaja sa Sredozemnim. Čovek i grad s izmenjenim identitetima. Konstantinopolj ili Istanbul. Mejer ili Lefevr.

Jašim uzdahnu. Uprkos sebi, morao je da prizna sopstvenu povezanost s mrtvim čovekom. Dečak Jašim, koji očekuje da postane muškarac - muškarac koji, na kraju, nije u potpunosti ni postao - sećanje je koje je tako čvrsto bilo vezano za njega baš kao što su se zmije na Hipodromu čvrsto uvijale jedna oko druge. Zmije su imale tri glave i tri tela, ali zauzimale su isti prostor, na istom stubu.

Mejer. Lefevr. Možda taj čovek ima i treći lik? Na tren mu se ukazala nejasna slika užasnog leša, zubatog i strašnog kao sama zmijska glava.

Šta je ono Grigorije rekao? Grad se ne menja samo zato što mu promeniš ime. Grad nije ime, već niz života, pokreta, sećanja, međusobno isprepletenih. Lefevr je pronalazio priče u ruševinama: za Jašima, takve priče su se mogle otkrivati u glasovima na ulicama, u žamoru koji obavija džamije i pijace, u iscrpljenom dečaku koji naslanja teret na prljavi zid, mački koja skače na slepe miševе u mraku, savijenim čamdžijinim leđima.

Opstaje onaj grad koji raste, koji starom identitetu većito dodaje nove. Za Parižane, Istanbul je istok. Za Indijce, on je zapad. Šta je s Jevrejima, okupljenim u Balatu - žive li u jevrejskom gradu? Vidi li ga Prin kao grad zabavljača? Ili sultana kao grad palata i naložnica?

Jednog dana, ako se ostvari san ljudi kao što je doktor Stefanices, Istanbul bi se mogao pretvoriti u glavni grad Grčke. Mogli bi srušiti minarete, zameniti polumesec krstom: ali Sulejmanov muslimanski grad bi i dalje živeo, utkan u samu strukturu grada, potopljen kao cisterne vizantijskog Istanbula.

Ovaj grad je veoma elastičan, pomisli Jašim. On opstaje. Kao i Lefevr.

„Nisam mislio da ćemo se ponovo sresti“, reče Grigorije.

„I dalje delimo ovaj grad.“

Grigorije uzdahnu.

„U prostoru, Jasime, i vremenu. Ali ovde?“ Kucnuo se palcem po grudima. „Ili ovde?“ Stavio je kažiprst na slepoočnicu.

Jašim pognu glavu.

„Delimo... izvesne odgovornosti, ako ništa drugo.“

„Prema kome?“

Jašim oseti podsmeh u Grigorijevom glasu.

„Prema mrtvima, Grigorije.“

Grigorije podiže ruku i prođe prstima kroz bradu.

„Iskustvo me je naučilo da se treba držati sopstvenog područja. Sopstvenih krugova. Postoje granice u Konstantinopolju: van njih, stupamo na sopstveni rizik.“

„Prošli put si mi rekao da se crkva bavi pitanjima duše“, pažljivo odgovori Jašim. „Car želi poslušnost. Ali bog želi istinu, zar nije tako?“

Grigorije odmahnu rukom.

„Ne verujem da boga zanima tvoja verzija istine, Jašime. Veoma je nebitna. Ko je šta kome učinio - ko je govorio, ko je ćutao, godine 1839. Bog je večan.“

„Ipak, dugo pantimo. Ideje žive i duže od nas.“

„O čemu pričaš?“, zarezha Grigorije.

„Vizantijsko blago, Grigorije. Relikvije. Znam gde su.“ Arhimandrit pogleda kroz prozor. „I ti?“

„Da li bi mi platio za njih?“

Grigorije je neko vreme ćutao.

„Šta bih ja platio ili ne, potpuno je bespredmetno“, reče konačno. „O tome bi odlučio patrijarh.“

„Šta je patrijarh odlučio - prošli put?“

„Prošli put?“

„Lefevr.“

„Ah. Gospodin Lefevr“, ponovi Grigorije, položivši ruke

na sto. „Nije li to odgovor na tvoje pitanje?“

„Šta to treba da znači?“

„Mislim da ću“, odgovori Grigorije, ustajući, „zaboraviti da smo uopšte razgovarali. Zaista znaš gde su relikvije?“

„Nisam čak siguran ni da postoje.“

„Verovao ili ne, drago mi je što si to izjavio, Jašime. Zbog dobrih starih vremena.“

Jašim se lagano vraćao u stan, razmišljajući o Grigorijevim rečima. Ako Grigorije i sam veruje da relikvije postoje... Ali on to nije rekao.

Skrenuo je kod pijace, i pošao uzbrdo.

„Efendijo Jašime!“

Jašim se povi i požuri uz padinu.

„Efendijo Jašime! Ja zna šta vama oduzeli - a to nije uši! Zašto ste gluv danas?“

On podiže glavu i okrenu se. Jorgos je stajao ispred svoje tezge, podbočivši se rukama.

„Dakle! Sada jedeš u kafana? Zaboravio šta je hrana? Malo kebaba, malo dolme i ispasti kao sranje!“

Jorgos se izvanredno oporavio, primeti Jašim.

„Vidiš duha, efendijo Jašime?“, viknu Jorgos, udarajući se po grudima. „Da, ja sada mršav čovek. Ali ova tezga - kao neka žena! Srećna žena, što ponovo vidi Jorgosa. Pa je - jaaaako punačka!“ Jašim priđe Jorgosovoj tezgi.

„Šta se dogodilo?“, upita, pokazujući na velike gomile patlidžana, krastavaca i paradajza koje su se prelivale iz korpi, i piramidu limuna.

„Eh“, uzdahnu Jorgos, odsutno se češkajući ispod pazuha dok je posmatrao svoje zalihe. „Uglavnom sranje, efendijo. Moja bašta“, dodade, pravdajući se. Glavom je pokazao na korpu velikih zakrivljenih krastavaca nalik na tanke zelene srpove. „Danas, ja dati sve za džabe.“

Jašim klimnu. Povrće na njegovoj parceli bilo je zapušteno tu nedelju dana koju je Jorgos proveo u bolnici.

„Ali“, zaverenički poče Jorgos promuklim glasom, „nađem jednu prekrasnu stvar.“

Prekopavao je po zadnjem delu tezge i pojavio se noseći na jednom dlanu glomazne ruke dva mala bela patlidžana, i lozu minijaturnog paradajza u drugoj.

„Jako je mali, vidite? Nema vode.“

Jašim klimnu.

„Tako su lepi, mogao bih da ih pojedem presne.“

Jorgos ga zabrinuto pogleda.

„Ove pojedesh presne“, reče, vrteći patlidžane u ruci, „i bolestan ti je stomak.“ Gurnu povrće Jašimu u ruke. „Ne kafana, efendijo. Polako, polako, budemo ponovo dobro. Vi. Moja bašta. I ja, isto.“

Jašim prihvati poklon. Penjući se uz brdo, pomislio je: Jorgos je napustio baštu na nedelju dana, i sada se vratio.

Pesma mujezina ga je zatekla na pola brda. Sunce je zalazilo na zapadu iza njega: ispred se već spustio mrak. S druge strane Roga, razmišljao je Jašim, francuski ambasador će uskoro početi s pisanjem izveštaja.

Pred svojim vratima, na vrhu stepeništa, zastao je i oslušnuo.

Ništa se nije čulo: nije bilo okretanja stranica, niti uzdaha. Nije bilo Ameli.

Jašim blago, obazrivo gurnu vrata, i zagleda se u pomrčinu. Sve je bilo na svom mestu.

Polako je ušao i pipanjem potražio lampu; i kad ju je upalio, dugo je sedeo na ivici sofe sa sopstvenom senkom kao jedinim društvom.

Ameli je otišla, ništa ne ostavljajući iza sebe. Samo osećaj praznine.

Nakon nekog vremena, Jašim se nagnu napred. Pogled su mu privukle police s knjigama.

Nešto se ipak promenilo, primetio je. Nije više bilo ni Gili-jusa.

Ogist Boje, ambasadorov otpravnik poslova, nije dobro spavao. Utonuvši u san, prisetio se, drhteći od sramote, kako je s dvorišnog prozora bljuvao po stazi. Sanjao je ljude bez lica i divlje pse. Probudio se s uznemirujućom forenzičkom vizijom Lefevrovog unakaženog tela na stolu, vizijom koju je u sitnim jutarnjim satima očajnički i nevoljno bio primoran da istražuje.

Jašimovu posetu, koja je usledila neposredno nakon što se Boje obukao i pre nego što je popio šolju kafe, otpravnik je u sebi povezao sa sećanjem na beskrvni leš.

„Ovo nije vreme kada se ambasador sme uznemiravati“, reče žučno.

„Spava?“

„Naravno da ne“, ljutito uzvratu Boje. „Uveliko rešava razne poslove, u saradnji s osobljem ambasade.“ S kuvarom, na primer, pomisli: planirali su rani ručak. Naravno, pod uslovom da se ambasador probudio. Bojeov stomak poče da zavija; on izvuče malu maramicu i nakašlja se.

„Znate li možda je li ambasador završio izveštaj o smrti nesrećnog gospodina Lefevra?“

Boje pogleda evnuha s izvesnom odbojnošću.

„Nemam pojma“, odvrati.

Jašim se nadao da će uspeti da dobije na vremenu.

„A svedočenje madam Lefevr? Je li bilo korisno?“

Boje ga belo pogleda.

„Madam Lefevr?“

„Ameli Lefevr. Njegove supruge“, objasni Jašim. „Preksinoć je stigla ovamo.“

Ogist Boje pomisli na svoju šolju kafe. Sve više se hladila.

„Ambasada je upoznata s gospodinom Lefevrom“, reče, pribavši se. „Ali što se tiče madam Lefevr - ne, gospodine. Plašim se da ste u potpunosti zabludi.“

Jašim se lagano zaljulja na petama.

„Madam Lefevr je došla ovamo u ambasadu. Pre toga je bila na Samnosu, i trebala joj je vaša pomoć da otputuje kući. U Francusku.“

Boje primeti da je Jašim promenio taktiku. Ambasadorov izveštaj nije bio u njegovoj nadležnosti, ali ovo je bilo jednostavno.

„Veoma grešite. Ta madam Lefevr, ko god bila, nije viđena u ambasadi“, reče oštro, u mislima hrleći svojoj kafi i toplom kroasanu. „Prijatan dan, gospodine.“

Okrenuo se na peti i udaljio hodnikom, ostavljajući Jašima da zuri za njim, zbunjeno se mršteći.

Ili mali diplomata laže - ili je Ameli ipak otišla negde drugde. Izgubila se u tom velikom gradu iznenada kao što je i došla, ponevši svoju malu torbu i glavu prepunu opasnih novih ideja. Rešena, kako je izjavila, da sazna ko joj je ubio muža.

Jašim se namršti još jače. Ideje su svakako opasne; ali ljudi mogu biti smrtonosni.

Ameli Lefevr zadrhta kad se vrata zalupiše za njom.

Spustila je lampu na donju policu, otvorila staklena vratanca na njoj i drhtavom rukom upalila fitilj. Vazduh je bio veoma hladan.

Podigla je lampu iznad glave, slobodnom rukom sakupila porub sukanja i polako počela da silazi po spiralno poređanim kadama s vodom koje su vodile do ulaza u tunel.

Pri dnu je zagazila u plitku vodu. Kondenzovane kapi vode s lampe bacale su uskovitlane mrlje svetlosti duboko u tunel, skakućući po hrapavim zidovima da bi iznenada nestale na crnim krilima njene sopstvene senke na krovu.

Iz džepa je izvadila kuglicu belog voska i kalem crnog pamučnog konca. Omekšala je vosak na lampi i njime pričvrstila kraj konca za ulaz u tunel, tri-četiri centimetra iznad nivoa vode. Ispravila se i podigla suknje. Ušla je u tunel labavo držeći kalem zgrčenim prstima, odmotavajući konac iza sebe.

Kod prvog račvanja je bez oklevanja skrenula desno, ali je oko pet metara dalje zastala da oslušne. Voda joj je blago zapljuskivala stopala. Instinktivno se osvrnula: gusta tama ju je iznenadila, i ona nervozno zamahnu fenjerom iznad glave. Kap s tavanice joj se spusti na vrh nosa i ona ustuknu.

Smiri se, mrmljala je, gazeći napred. Usredsredi se na pojedinosti. Rimska cigla. Naknadne popravke, uz pomoć grubljih materijala: možda su zidari nekada davno probili plafon. Izgleda da su Turci ponovo otkrili tajnu rimskog cementa, pomisli. Zidovi su bili goli; ovde ništa ne može da raste.

Ameli Lefevr. Arheolog. Kao moj muž.

Počela je da broji korake.

Izbrojala je sto, dve stotine. Na udaljenosti od petsto koraka poče da oseća kako je pritiska težina grada, i kako se udaljeni ulaz u tunel polako zatvara iza nje. Prestala je da broji.

Ovo je zmija, reče sebi. Stoji čvrsto hiljadu godina, izgubljeni podvig vizantijskog graditeljstva.

U dobrim sam rukama: vizantijskih radnika, renesansnog naučnika - i Maksimilijana Lefevra.

Sve je to pročitala u Jašimovoj knjizi: knjizi koju je njen muž sakrio u njegovom stanu. Knjizi koju je Maks i ostavio sa željom da je ona nađe.

Kalem joj se zategao u ruci. Iz džepa je izvadila drugi. Povezala je krajeve dva konca, prstima stegla novi kalem i nastavila.

Jedna misao, sećanje, vrtela se Jašimu po glavi. Naslonio se na zid i zažmurio, nesvestan ljudi koji su prolazili ulicom.

Ameli je netragom nestala. Jedini nagoveštaj njenih namera nalazio se u knjizi koju je ponela sa sobom. Mora da joj je Gilijus otkrio - a možda i Lefevr pre toga - mesto gde se nalaze vizantijske relikvije.

Ameli je verovala u njihovo postojanje. Nalazile su se, rekla je, u udubljenju ispod bivše crkve Aja Sofije. U podzemnoj odaji.

Put do odaje vodi kroz mrežu tunela koji se pružaju ispod grada. Većina nije veća od zećjih rupa, ali neke su bile dovoljno velike da kroz njih prođe čovek. Bar jedan vodi od sifona u Balatu do Crkve svete Irene u vrtovima palate Topkapi, gde mu je Jašim i primetio ulaz.

Blizu mesta gde je Gilijus tvrdio da se spustio ispod nečije kuće, i vitlao po mračnom rezervoaru nalik na pećinu. Ceo hipodrom, kako je rekao Delmoniko: Atmejdan, gde je Zmijski stub stajao hiljadu i po godina.

Između palate Topkapi, Gilijusovog rezervoara, i Sulejmanove džamije, stajala je još čuvenija drevna građevina. Aja Sofija, velika vizantijska crkva.

Jašim je čvrsto sklopio oči.

Vodovodna cev sigurno vodi do Hipodroma.

Gilijus je to uvideo još pre trista godina: pretpostavio je gde bi se relikvije mogle nalaziti.

A onda je otišao iz grada s turskom vojskom u Persiju. Kao da ga je neko, ili nešto, preplašilo i oteralo. Kao što je uplašilo i Lefevra, tri veka kasnije.

Ljudi ne žive trista godina, ali žive ideje. Sećanja. Tradicije.

To je istakao i sam vodarski starešina.

Jašim se odvoji od zida i potrča.

Ameli je stajala na rubu tunela s podignutom lampom. Oči su joj sijale.

Gilijus je govorio istinu.

Stajala je metar ili dva iznad ogromnog podzemnog jezera. Sa svetlucave crne površine dizali su se ogromni stubovi od crvenog mermera na masivnom postolju. Blistali su pod svetlošću lampe i nestajali negde visoko iznad u tami.

Polako se spustila stepenicama sve do nivoa vode.

Nehotice je zadrhtala u toj tihoj šumi stubova, koji su se prostirali dokle god je mogla da vidi, prelepo napravljeni, ponos paganskih hramova dovučenih sa svih strana Rimskog carstva. Vizantijski carevi su ih otimali i dovlačili zbog ovoga, najvećeg rezervoara na svetu, izgubljenog za svet i zakopanog ispod zemlje.

Načinila je još korak i ledena voda joj preplavi članke na nogama. Stopalom je potražila sledeći stepenik; voda joj je dosegla kolena. Dalje nije bilo stepenika. Ispustila je uzdah olakšanja.

Spustila je kalem s koncem na stepenik iza sebe. Stiskajući zube, zagazila je kroz tamnu vodu.

Relikvije su tu, znala je.

Ovde negde, među nepomičnim antičkim stubovima, pronaći će znak.

Jašim je žurio napred, kroz mrak. Jednu ruku je ispružio, a drugom blago stiskao konac u koji je polagao svu svoju nadu.

Negde daleko ispred, povezana s njim najtananim pamučnom niti, žena je jurila u smrt. Jašim nije mogao da odredi radi li se o hrabrosti ili neznanju: ali kazna će joj biti ista.

Grigorije je govorio o gradskim granicama koje dele različite vere, jedan deo grada od drugog, sadašnjost od prošlosti.

Ali vodari su stražarili na granici koje je mali broj ljudi u gradu bio svestan: granici između svetla i mraka. Ispod ulica, sakrivene od pogleda, pulsirale su arterije Istanbula.

Mrtav, hladan, mračan svet koji je gradu davao život.

Vodari su bili spremni i da ubiju da bi sačuvali svoje jedinstveno poznavanje tog sveta.

Jašim je turbanom zakačio nisku tavanicu i zasula ga je prašina maltera. Ameli je imala lampu, bio je siguran u to: ugledaće je svakog časa.

Brzo je pogledao preko ramena. Na trenutak se zbunio, dezorijentisao: da se nije nekako vratio - udaljio od lampe? Jer odjednom ugleda nejasnu svetlost kako se pomera iza njega.

Protresao je glavom: to se oči poigravaju s njim u mraku. Nastavio je da hoda.

Starešina vodara zatrepta. Sagnuo se i prstom dodirnuo lopticu voska.

Vosak se lako odvojio od kamena. Starešina ga podiže i među prstima oseti cimanje konca.

Isplazi jezik i oliza usne.

Do ovog trenutka je verovao kako je posao završen.

Starešina podiže fenjer i iz pojasa izvuče bodež. Balčak bodeža je bio ukrašen draguljima a sečivo zakrivljeno.

Starešina podiže konac i uđe u tunel.

Ameli se borila s težinom svojih sukanja koje su plutale po vodi dok je gazila tamo-amo između ogromnih stubova, opipavajući im hladnu površinu u potrazi za znakom koji je morao biti tu negde.

Na manje od petsto metara, Jašim oseti promenu u vazduhu tunela, vlagu kako se podiže dok se naslepo približavao rezervoaru. Pogledao je iza sebe: nije bilo sumnje da mu se neko približava tunelom. Osetio je slabašno trzanje konca u ruci i video lelujavu svetlost kako se primiče. Ko god to bio, kretao se brže kroz skućeni tunel nego što je to on mogao. Neko izvežban. Neko pripremljen.

Jašim je oklevao. Pre ili kasnije, čovek će ga sustići - osim ako ne pronađe neki sporedan prolaz u koji bi se sakrio. Ali imao je veoma male šanse da ga pronađe u mraku. A šta i ako ga nađe? Šta ako sačuva sopstvenu kožu - a vodar produži i pronađe Ameli?

Ispustio je konac iz ruke. Bez njega je mogao da se kreće brže. Nadao se da se tunel dalje ne račva, ili ako se to ipak desi da će moći ponovo da pronađe konac i otkrije na koju stranu je Francuskinja otišla.

Prstima je povlačio po zidu. Nekoliko narednih metara je pod vrhovima prstiju osećao hrapavu zupčastu ciglu a zatim, sasvim iznenada na levoj strani, ruka mu naiđe na prazan prostor. Oprezno je napipao otvor. Ubacio je jednu nogu, a zatim i drugu. Stepenice su vodile nagore.

Jašim nije gubio vreme. Uspentrao se u otvor i popeo uz nekoliko stepenika, zatim se priljubio uza zid, i čeka.

Primitio je da se tama postepeno razilazi.

Čuo je pljuskanje vodarevih stopala dok je trčao kroz plitku vodu.

Onda ga je svetlost zaslepila i Jašim nije video ništa, samo svetlo i iskre koje su se odbijale od zakrivljene površine čeličnog sečiva.

A negde, nekoliko stotina metara dalje, u smrdljivom

sporednom tunelu koji je bio zapašen gotovo čitav dan, tanak mlaz vode poče da curi kroz naduvenu grudvu mesa i kostiju, i kamenja, i natopljene vune.

Jašim se odbaci od stepenica i obema nogama udari vodarev fenjer. Rasprsnuo se čim je udario o tavanicu tunela i svetlo se ugasio, ali on i starešina prepoznaše jedan drugog. Čim je stopalima dotakao dno, Jašim se izvi i udari desnom rukom stisnutom u pesnicu.

Udario je nešto, nije bio siguran šta, i brzo se okrenuo. Zbacio je ogrtač s ramena i raširio ga ispred sebe poput zaklona u tunelu.

Osetio je trzaj u prstima kada je starešinina nož zasekao tkaninu; on zatim naglo spusti obe ruke što je jače mogao, pokušavajući da sputa i obori čoveka na zemlju držeći ga za zglavke.

Ali starešina je bio brz i zavežljaj ostade prazan. Jašim se sruši na kolena, na stepenice, i oseti kako mu starešina nogom pritiska pokidani ogrtač.

Skočio je prema stepenicama na jednoj nozi, a drugom je zamahnuo po mraku. Nešto je dodirnuo, ali otpora nije bilo. Kad je pokušao to da odgurne, vodar ga je zgrabio. Jašim ga udari slobodnom nogom, ali oštar bol mu preseče list na nozi i on klonu.

Sagnuo se i ispruženim rukama pokušao da zaustavi drugi udarac koji mu je ciljao u telo. Jašim oseti kako mu sečivo proseca zglob palca: zamahnuo je u mraku i naišao na zglavak. Na sekundu ga je ščepao: podigao je desnu nogu i njome snažno udario po ruci koja je držala nož, zakačivši i vodarevu glavu.

Zglavak se žestoko trgnu i ote iz stiska. Jašim pojuri unazad, uz stepenice, osluškujući s nogom spremno podignutom. Na drugoj je osećao kako mu krv ističe iz rane na listu.

Ništa nije čuo: ni disanje, ni zapljuskivanje. Ništa, osim nekog blagog lupkanja koje je dolazilo izdaleka. Zvuk koji nije prepoznavao, nije mu mogao ni pomoći.

A onda, tišina.

Blagi lahor ga zapahnu po licu.

Jašim svom snagom udari nogom u tamu.

Shvatio je da mu je starešina bio bliže nego što je mislio kad ga je zakačio po ramenu, od čega mu kolena popustiše. Nakon toga, snažno ga je odgurnuo i sa zadovoljstvom čuo kako pada uz roptaj.

To je bilo poslednje što je Jašim čuo pre nego što je tunel buknuo uz huk koji je ispunio tminu, odbijajući se od zida do zida kao topovska paljba. Zapenušani kovitlac prelete preko njega, zadržavajući mu se oko nogu. Nešto ga udari u stopalo. Čuo je pisak nalik na škripanje metala.

Zatim ništa. Samo udaljeno gruvanje i tiho kloketanje u tunelu ispod.

Jašim je ležao, ne pomerajući se. Događaj je bio tako neočekivan da ga nije razumeo.

Ali šezdesetak metara dalje, Ameli se s užasom okrenula kad je ogroman mlaz vode pokuljao iz ulaza u tunel, razbijajući se o najbliži stub i prskajući okolo poput eksplozije i noseći sve pred sobom uz zaglušujuću buku.

Komadići smeća plivali su po vodi svuda oko nje, a onda se voda zaustavila. Nešto što je moglo biti čak i ljudsko telo skliznu sa stuba, tresnu o postolje, i prevrnu se uz pljusak u tamno jezero.

Kad je Ameli podigla ruku da obriše trag mulja sa obraza, primetila je nešto veoma blede, nešto što je imalo pipke, kako pluta pored nje u vodi. Spustila je lampu da bolje vidi.

Nepomično ležeći na tvrdim stepenicama, Jašim začu njen vrisak.

Prvo je ugledao Ameli, okupanu oreolom svetlosti lampe koju je spustila pored sebe na postolje. Usta je prekrila šakom.

Viknuo je.

„Ameli! *C'est moi*⁶⁹ Jašim!“

Ameli se naslonila na postolje stuba. Suknje su joj se raširišile oko nje kao lokvanj.

Jašim se spusti stepenicama. Nije ni gledao u vodu, sve dok se nije spotakao preko starešine vodara, koji je plutao licem nadole.

Zaobišao je leš.

Ameli je plakala dok joj je prilazio, držeći se rukama za vrat i ne pokušavajući da zaustavi suze.

Jašim je ćutke zagrlji. Tresla se kao prut: stegao ju je jače, upijajući grčeve koji su je obuzeli.

Okrenuo se veoma lagano, držeći je naslonjenu na grudi. Glava joj se pomerala kao da se u nešto zagledala, zatim se opustila i pala mu na rame. Jašim pogleda dole, kroz njenu kosu, na porub suknje u vodi. Pod mutnim svetlom razabrao je ljudsku ruku.

Zadrhtao je i čvrsto stegao devojkicu. Kako se sve odigralo nije mu bilo u potpunosti jasno: ali Enver Zani, odavno mrtav, spasao mu je život po drugi put.

Ameli se polako smirila. Prvo je prestala da drhti, zatim je podigla glavu.

„Veoma smo blizu“, izustila je, i odmakla se od njega.

„Blizu? Jedno drugom?“, upita priglupo Jašim. Osećao je pulsiranje u nozi, a kad je podigao ruku na svetlo, video je da je pocrnela od krvi.

„Relikvijama“, odgovorila je Ameli. Oči joj zasvetleše pod svetlošću lampe.

---

⁶⁹ Franc.: *To sam ja. (Prim. prev.)*

Jašimu se zavrte u glavi. Požurio je kroz vodu do stepenica. Odmotao je turban i počeo da ga cepa na trake, vezujući ih oko lista. Ameli dogaca do njega. Pomogla mu je da uveže zavoj, i zamotala mu drugi oko ruke.

„Nisam... nisam mislila da ćeš doći.“

„Ne.“ Bio je potpuno iscrpljen. „Da se nije radilo o tebi, ne bih se mešao.“

Ruke su joj drhtale. Posmatrao ju je kako pokušava da veže čvor ukočenim i hladnim prstima.

„Pronašla sam relikvije“, izjavila je.

Znao je da to nije istina. Još ne.

„Starešina vodara je pošao za tobom da te ubije“, reče joj.

Ispravila se čim je namestila zavoj. Podigla je ruku i sklonila uvojak kose sa čela.

„Ipak mi možeš pomoći“, rekla je.

Udaljila se, s lampom u ruci. Jašim se umorno podiže.

„On bi te ubio!“ Uzvik mu je zvučao slabašno u toj jezivoj mračnoj šumi. „Baš kao što je ubio i ostale. Kao što je ubio i tvog muža. Vodari...“

Pogledala ga je preko ramena, bez zaustavljanja, i dobacila: „Ovo činim zbog Maksa. Ovo bi on želeo.“

Jašim se strese od hladnoće.

„Išla si do Milingena, je li tako?“, doviknuo je. „Tamo si bila. Ti si me zaključala.“

Ameli ništa ne odgovori. Suknje su se vukle za njom kao vagoni.

„Vidi“, reče konačno. Podigla je lampu i svetlost pade na postolje stuba koji se gubio visoko u tami. Spoj je bio sakriven trakom zelenkastog bakra, prošaranog vlagom, a na samom postolju, delimično potopljenom u tamnu vodu, Jašim razazna isklesanu glavu.

Iako je bila okrenuta naopačke, s obrvama ispod vode, Jašim se zapanjio. Velike slepe oči, raširene nozdrve, pune zaobljene usne bile su veličanstvene u svojoj klasičnoj simetriji - ali je izraz patnje i zapovesti bio demonski. Bilo je to lice žene. Kosa joj je bila gusta i zamršena.

Jašim se primače, zaboravljajući hladnoću, dok je lampa

podrhtavala u Amelinoj ruci i bacala senke koje su treperile i prelazile preko dubokih useka u kamenu. Ali onda ustuknu: na tren mu se učini da su se zamršeni uvojci kose počeli uvijati i vijugati kao živi.

„Meduza“, promrmlja, ježeći se.

„Zar ne shvataš?“ Ameli iznenada prasnu u drhtav smeh. „Maks je pogodio - mitovi! Meduza pretvara ljude u kamen. Njen pogled zaustavlja. On donosi neku vrstu besmrtnosti.“

„Car“, promuca Jašim. „Pretvoren u kamen.“

Zmije se ponovo propeše kad mu je Ameli prišla.

„Da, car umire, i car će se probuditi. Nešto skriveno će jednog dana oživeti i uzdrmati svet.“ Spustila je lampu na postolje. „Car je bio samo običan, hrabar čovek koji ništa nije mogao učiniti da zaustavi Turke. Ali u mitu - on je ideja! Božji izaslanik na zemlji. Ideja svete sile.“

Prešla je rukama preko izvajanog mermera. „Radi se o zaustavljanju vremena. Zamrzavanju.“

Spustila je ruke na postolje i počela da meša nogama vodu.

„Ovde su. Znam to. Relikvije su ovde.“

„Ne verujem, Ameli.“

Nije odgovorila, ali je lagano krenula oko postolja, ispitujući tlo pod nogama.

„Previše je hladno! Ništa ne osećam. Jašime, za ime božje, pomози mi.“

Jašim se i ne pomeri.

„Možemo ovo učiniti za Maksa. Moramo, zar ne shvataš? Posle ovoga, više nam se nikada neće ukazati prilika.“

Pomislio je da će sklopiti ruke. Umesto toga, ona zagazi kroz vodu i obgrli ga oko vrata.

Privukla ga je i poljubila hladnim usnama.

„Nemoj za Maksa, Jašime. Učini to zbog mene.“

Osetio je pritisak njene butine uz svoju. Ponovo ga je poljubila.

Polako se odmakla i spustila u vodu, klečeći. Suknje su se talasale oko nje kao valoviti rub fontane.

Skupila ih je oko sebe, zatim zaronila ruke u vodu, pipajući oko osnove postolja.

Jašim zažmuri. Na trenutak je ugledao Maksimilijana Lefevra na kolenima, one noći u stanu, kako istresa sadržaj torbe na pod.

Prišao je postolju i počeo da kruži oko njegove osnove, vukući promrzle noge po dnu podzemnog jezera. Susreli su se na drugoj strani, u senci, i kad ju je Jašim podigao, sva je drhtala i s nje se cedila voda.

„Sad je dosta“, naredi. *”Ça suffit.* „Sad moramo da smislimo kako da izađemo odavde.“

Zubi su joj previše cvokotali da bi mogla da govori. Pokušala je da se otme, ali Jašim ju je zgrabio za struk. Drhtala je. Podigao je lampu.

Na polovini jezera, Ameli mu se onesvesti na rukama. Glava joj je pala unazad i sručila mu se svom težinom na ruku. Druga ruka mu polete uvis da održi ravnotežu, i lampa mu ispade iz ruke. Na tren je blesnula u luku iznad potopljenog rezervoara, bacajući svetlo preko dvorane sa stubovima, preko tamne vode, pre nego što je zvučno udarila o postolje i iščezla.

Jašim ju je gledao kako nestaje.

Nekoliko trenutaka je stajao u mraku.

A zvuk koji mu se činilo da već veoma dugo nije čuo, prolomi se neprobojnom tišinom rezervoara.

Bio je slab i drhtav, ali, pre svega, njegov.

Jašimov smeh.

Nema drugog izbora, pomisli Jašim, dok je rukama opipavao ulaz u tunel.

Okrenuo se i uhvatio Ameli za ruke. Dohvatio ju je ispod pazuha i počeo da je vuče unazad, u tunel. Leđa su mu bila savijena pod čudnim uglom i imao je osećaj da mu pucaju pod teretom. Na svakih nekoliko metara zastajao je da dođe do daha, a znoj mu se sada slivao niz lice. Da stvari budu gore, posekotina na ruci mu je ponovo prokrvarila, na mestu gde se zavoj pomerio.

Nije imao predstavu šta sledeće da uradi. Čak i kada bi mogao vući Ameli sto, petsto metara tunelom, šanse da pronađe pravi izlaz u mraku bile su mu slabe. Amelin konac je nestao - verovatno ga je starešina pokupio dok ih je pratio.

Stisnuo je zube i povukao svoj teret još nekoliko metara. Osetio je vrtoglavicu i mučninu. Hladnoća i gubitak krvi su ga dotukli. Ispružio je ruku da se smiri, i gotovo se izvrnuo na stranu.

Pod prstima je napipao stepenik. To bi trebalo da su, pomislio je, stepenice gde ga je našao vodarski starešina. Sad mu se to činilo tako davnim.

Pitao se da li da ostavi Ameli ovde, na stepenicama, dok on ne pronađe izlaz. Ali šta i ako se izvuče, šta onda? Kako bi se vratio? Kakvu pomoć bi mogao dozvati - teško je mogao očekivati da će mu vodari pritrčati. Ameli bi u međuvremenu mogla da se osvesti, i shvati da je u mraku, sama. Živa sahranjena.

Odvukao ju je do donjeg stepenika i nežno joj položio glavu na kamen. Prekoračivši je preterano pažljivo, počeo da se uspinje stepenicama.

Stepenice su imale nekoliko skretanja nadesno pre nego što se Jašim nađe na mestu koje je izgledalo kao uzan hodnik, gde je mogao da se ispravi. Zidovi su bili ravni, i on je prevlačio prstima po njima sve dok nije došao do novih stepenica na samom kraju. Ulaz ovih stepenica bio je ukrašen

paučinom koja se mrvila na dodir i lepila za prste.

Naredno stepenište je bilo spiralnog oblika, i uvijalo se sve dok se Jašimu nije zavrtilo. Činilo mu se da se penje satima. Nekoliko puta se okliznuo i pao: od penjanja ga je bolelo list. Onda je u mraku naleteo pravo na zid. Ustuknuo je, u ustima osećajući ukus krvi. Stepenište je bilo zazidano. Jašim opipa zid ispred sebe, kao i one sa strane. Nije bio siguran šta traži, ali duboko u sebi mu je bilo teško da prizna kako je čitav poduhvat bio uzaludan. Ali tako je: ako je ovde nekada i postojao ulaz u tunele, sada je zatvoren. Ako je Amelin rezervoar bio isti onaj koji je video i Gilijus, nalazio se ispod Hipodroma; osim otvorenog prostora, mnogo toga se promenilo u ovoj oblasti od starih vremena. Ibrahimova palata. Plava džamija Ahmeda Prvog. Prelepa kupatila koja je Sinan sagradio za sultanu Hurem, Sulejmanovu rusku suprugu, pored ulaza u palatu Topkapi i Aja Sofiju. Veličanstvene građevine.

Naslonio je glavu na zid i čvrsto zatvorio oči. Osećao se loše i vrtelo mu se u glavi: sve što bi dodirnuo činilo mu se kao da se ljulja, klizi, vrti. Pitaو se koliko dugo je ostavio Ameli samu: možda se već probudila, posrće okolo i plače u mraku...

Podigao je glavu i okrenuo se, zatvorenih očiju, tražeći spoljni zid stepeništa, gde je ono bilo i najšire. Naslonio se leđima na krivinu i počeo da silazi. Kosom je očešao ukrase od paukove mreže, tako stare i prašnjave da su visile u iskidanim nitima, kao zamršena kosa derviša. Trgnuo je glavu u stranu.

Nekoliko trenutaka zurio je iza sebe, nesposoban da poveruje u ono što vidi. Nesposoban da shvati - da vidi.

Pogledao je uz stepenice. Na vrhu, gde je zid preprečio stepenište, tanka uspravna linija svetla otvorila se u uglu između dva zida.

Jašim se sjuri spiralnim stepenicama. Ameli je još ležala tamo gde ju je ostavio. Disanje joj je bilo plitko a koža joj na dodir beše hladna kao led. Podigao ju je na ruke i ispravio u sedeći položaj, zatim je pljusnuo po obrazima.

Nedugo zatim, ona poče da ječi.

Postavio ju je na noge. Ruke joj je položio sebi na ramena, i obgrlio ju je oko struka. Malo ju je vukao, malo nosio. Izgleda da ju je pomeranje osvestilo. Osetio je kako staje na nekoliko poslednjih stepenika, i kad su ušli u hodnik, mogao je da je povede, čvrsto je držeći za ruku i tiho je bodreći.

„Još samo malo, samo još nekoliko koraka. Tamo je izlaz, uskoro ćeš ugledati svetlo.“

Čim su stigli do spiralnih stepenica, on se postavi iza nje da joj pomogne da se popne. Pokreti su joj bili spori i teški, i on se seti kako mu je bilo teško da se pomera kad je ispuzao iz Zanijeve rupe, kad mu je svaki mišić bio čitavu tonu težak i sve što je želeo bilo je da zaspi. Ponekad bi mu se učinilo i da se Ameli gubi, i morao je da je podupire dok je klizila unazad na njega. Ali konačno je primetio da se tama razilazi.

Ona je ćutke sedela dok je on prislanjao rame na kamen. Tiho roptanje postepeno pređe u prigušeno tutnjanje čim se kamen pomeri i traka svetlosti poče da se širi centimetar po centimetar. Pre nego što je otvor dostigao petnaestak centimetara širine, Jašim zastade i prisloni oko na pukotinu.

Oko ga je zbolelo od svetla, ali gledao je preko prostora popločanog ispucalim i uglačanim mermerom prema velikom prozoru s rešetkama, udaljenom petnaestak metara. Podigao je pogled i ugledao kupolastu tavanicu. Nešto u vezi s proporcijama te građevine, i prašnjavim crnilom njenih zidova, podsetilo ga je na nešto, ali na trenutak nije imao predstavu gde je.

Gurnuo je ponovo: zid je bio podignut na osovinu tako da dok se jedan kraj okretao prema napolje, drugi se pomerao unutra. Ubrzo je uspeo da se zavuče u otvor i pogura kamen leđima. Tada mu sinu. Pronašli su ulaz u Aja Sofiju.

Nisu bili u prizemlju, niti blizu starog visokog oltara. Spiralne stepenice su bile izgrađene unutar jednog od velikih stubova koji su podupirali veliku kupolu, i izbijale su visoko na pustu galeriju koja se prostirala ispod četvrtastih kupola najveće građevine Starog sveta.

Fejsal el Mehmed preleteo je pogledom preko donjih polica koje su ga okruživale u njegovoj kućici ispred Velike džamije, i odmahnuo je glavom. Tako mnogo cipela! Po ovakvom vremenu, svi žele da uđu u džamiju, a niko da izađe. Ali čim kiša prestane, pojuriće prema njemu, tražeći svoju obuću, izazivajući metež.

Fejsal el Mehmed se užasavao meteža, naročito na svetom tlu.

Pomeranje u gomili navede ga da se osvrne. Par za koji se nije sećao da ga je video, izlazio je napolje. Kiša je pala iznenada, iz vedra neba: mora da ih je dobro uhvatila kada su tako pokisli. Primetio je da žena jedva hoda: muškarac ju je jednom rukom obgrlio, a drugom držao za ruku.

Fejsal pogladi bradu i klimnu. Toliko ljudi dolazi u ovu džamiju bez pobožnih misli - ponekad čak samo da se sklone s kiše. Gde je tu pobožnost, ako džamija služi kao zaklon od kiše? Prava pobožnost ne mari za kišu.

Fejsal paru uputi blagoslov uz osmeh, jer u srcu je prepoznao da poseduju zanos.

Kad se Jašim probudio, bilo je kasno. Pljusak je prestao kao da ga nije ni bilo i vrelo popodnevno sunce je crtalo kose senke po sobi.

Polako je ustao, osećajući se lagano i gladno. Našao je veknu starog hleba; odlomio je parče i zagrizao ga, a onda ga je zgađeno spustio i prodžarao peč. Dunuo je u žeravicu i raspalio plamen parčićima ćumura, osluškujući njegovo suvo šuštanje, osećajući njegovu neznatnu težinu, čudeći se dok je posmatrao plamen kako se širi, kako nešto tako lagano može proizvesti toliko toplote. Postavio je ruku iznad peći da oseti goruću vrelinu na dlanu.

Proverio je korpu s povrćem. U zemljanoj posudi, pod kupolastim poklopcem, nalazila se kriška mrvljivog belog sira, *beyaz peynir*.

Oljuštio je dva crna luka i krupno ih iseckao, a zatim posuo solju. Sa dva paradajza je odsekao vrhove i iseckao ih s paprikama, belim lukom i vezom uvelog peršuna. Viljuškom je izgnječio sir.

Uzduž je preseckao bajatu veknu hleba, i unutrašnjost namazao presečenim paradajzom i češnjem belog luka. Poprskao ih je uljem i postavio iznad vatre.

Zamočio je crni luk u činiju vode da spere so, i bacio ga u činiju zajedno s paprikama, paradajzom i peršunom. Kap ulja pade na ugalj uz šištanje. Posuo je salatu mrvljenim sirom i velikim prstohvatom kirmizi bibera, koji je kupio nakon skrnavljenja stana - obično ga je pravio sam, sa velikom vezom osušene ljute papričice koju bi izmrvio u avanu, pomešao s uljem i ispržio je u masivnom tiganju na uglju.

Salatu je izdašno prelio maslinovim uljem, dodao so i izlupao zrna bibera u avanu. *Klink klink klink*.

Promešao je salatu kašikom.

Proprženi hleb je sklonio s vatre i stavio ga na tanjir. Oprao je ruke i usta.

Jeo je prekrštenih nogu na sofi, sunce mu je obasjavalo levu ruku, razmišljajući o tamnim prokopima ispod grada, ogromnom rezervoaru nalik na hram, i treperavom svetlu koje ga je proganjalo kroz snove. Svetlu koje je video u Amelinim očima.

Radim ovo za Maksa, izjavila je. Ispunjava njegove želje. Sledi njegova uputstva kao da je još živ; kao da, poput same Vizantije, još ima moć da usmerava i upravlja delovanjem ljudi u svetu živih.

Jašim zagrabi povrće komadićem isprženog hleba.

Radim ovo za Maksa.

Za Maksa: za čoveka čiji su jezivo unakažen leš pre nekoliko dana pregledali on i doktor Milingen. Telo bez lica, ali s dobrim zubima.

„Vi ste.“ Doktor Milingen se nagnuo napred i upalio fitilj; topla, blaga svetlost se prosu po sobi.

Jašim spusti torbu na pod pored sebe.

„Madam Lefevr?“

„Veoma je slaba, nakon svega što je prošla. Ali ona je borac, efendijo Jašime. Uveren sam da to znate.“

Sagnuo se i podigao novčić koji je neupadljivo ležao na kožnoj površini stola.

„Ona opstaje? Da. Kao i njen muž. Vaš stari prijatelj Mejer.“

Doktor Milingen se namršti i pogleda u pravcu vrata.

„Već sam uredio da se madam Lefevr vrati u otadžbinu“, reče, dižući novčić prema svetlu. „Sutra odlazi u Francusku.“

„Francuski brod?“

„*Odisej*. Usidren je u Topani, na keju.“ Ispravio se, podižući i novčić. „Moj čovek će je ispratiti. Neće više biti nesrećnih slučajeva, efendijo Jašime.“

Jašim hladno reče:

„Nisam je ja poslao u rezervoar, doktore Milingene.“

Doktor Milingen zavrta novčić među prstima.

„Pretpostavljam da znate da ništa nije pronašla“, reče Jašim.

„Tako mi je rekla.“

Jašim zakorači napred i raširi ruke.

„Skupilo se mnogo znakova. Dobili biste vaše relikvije, da su bile tamo. Ali nisu. Ne verujem čak ni da postoje“, dodao je, vrteći glavom. „Lefevr je bio trgovac.“

Doktor Milingen se zamišljeno zagleda u Jašima.

„Slažem se s vama“, reče konačno. „Ipak, kao što kažete, nakupilo se znakova.“

„Problem sa znakovima je što možeš da ih usmeriš u kojem god pravcu poželiš. Nekoliko starih legendi, retka

knjiga - Lefevru je ostalo samo da izabere temu, *et voilà!*⁷⁰ Priča koju je on umeo da proda.“

Milingen se namrštio.

„Ali rekao sam vam - ništa mu nismo dali pre nego što pronađe relikvije.“

Jašim se osmehnu.

„Naprotiv. Dali ste mu sve što mu je bilo potrebno. Verodostojnost, doktore Milingene. Verujem da se to naziva poreklom. Sama vaša zainteresovanost je podigla cenu - za druge.“

„Ali madam Lefevr - i ona je verovala u tu priču.“

„Da li je?“ Jašim se seti Ameli pod svetlom lampe, kako se spušta na kolena u tamnoj vodi. „Mislim, doktore Milingene, da ste vi jedina osoba koja je možda poverovala u čitavu šaradu. Vi ste mi jednom prilikom rekli da je svaki kolekcionar slabić. Sećate li se? Vi s onim Malakijanovim novčićem koji sam vam doneo - novčić koji je nedostajao u vašoj zbirci - žudeli ste da ga posedujete, po gotovo bilo kojoj ceni. Možda niste bili sigurni u Lefevra? Zašto biste mu verovali? Ali negde u podsvesti nadali ste se da je možda u pravu.“

Doktor stisnu usne. Nije ni pokušao da poriče.

„Dakle, ubedili ste madam Lefevr da nastavi s potragom.“ Jašim sklopi ruke na grudima. „Ne znam je li to značilo da ste slabi. Ali pokazali ste se beskrupuloznim.“

„Samo polako“, zarezha Milingen.

„Mogli ste joj ponuditi novac za relikvije. Siguran sam da joj je potreban novac.“ Jašim pomisli na Ameli u vodi, kako se udaljava od njega, okrećući svoju ljupku glavu da mu kaže kako to čini za Maksa. Za mrtvacu. „Ali verujem da ste joj ponudili nešto drugo. Nešto što joj je značilo više čak i od novca.“

Prsti koji su okretali novčić se umiriše.

„Pitam se šta ćete mi ispričati, efendijo Jašime. Veoma sam zainteresovan da čujem.“

---

⁷⁰ *Franc.; i eto (Prim. Prev.)*

„Mislim da Ameli nije zaista verovala u postojanje relikvija. A mislim da niste ni vi. Ali želeli ste da budete sigurni, doktore Milingene, zar ne? Zato ste osmislili razmenu, rizikujući jedan život za drugi. To vam je posao, je li tako? Život.“

Milingen se ne pomače. Jašim nakrivi glavu i reče:
„Obećali ste joj Maksimilijana Lefevra.“

Milingen zvučno spusti novčić na sto.

Pogledi im se sretoše.

„Lefevr je mrtav“, reče Milingen. Sad je posmatrao Jašima, pokušavajući da odmeri dejstvo svojih reči.

Jašim poiako klimnu.

„Ne bi mu bilo prvi put, zar ne? To, da je Lefevr mrtav.“

„Ne znam na šta ciljate.“

„Hajde, doktore Milingene.“ Jašim se nestrpljivo namrgodi. „Pitanje identiteta, to je sve. Sam mi je to rekao.“

„Šta vam je rekao?“ Milingen je zvučao podsmešljivo.

„Vizantija. Konstantinopolj. Istanbul. Sve stvarna imena. Stvarna mesta. I Lefevr je bio opčinjen: tri identiteta, isprepletena u jedan - baš kao zmije sa stuba, na Hipodromu. Sva tri imena predstavljaju, naravno, jedno mesto. Kao što su Mejer i Lefevr ista osoba.“

Milingen napravi nestrpljiv pokret.

„Ne zalazim u metafiziku, efendijo. Ja sam lekar - i umem da prepoznam mrtvacu kad ga vidim.“

„Ono telo, u ambasadi“, blago reče Jašim, „svakako je bilo mrtvo. Samo nije bio onaj za koga smo mislili. To uopšte nije bio Lefevr.“ Nakrivio je glavu. „Ko je to bio, doktore Milingene?“

Veoma sam znatiželjan. Jeste li vi obezbedili leš za tu priliku? Ili je to bio samo neki nesrećan torbar, na pogrešnom mestu u pogrešno vreme?“

Milingen prstom pogladi novčić.

„Dobro, to sada nije najvažnije“, izjavi Jašim pomirljivo. „Bili ste srećni što je svet poverovao da je Lefevr mrtav.“ Podigao je pogled i nasmešio se. „Pretpostavljam da ste verovali kako će Mavrokordati biti zadovoljni. Je li se tome i on nadao?“

Milingen sagnu glavu i namršti se na ugao svog radnog stola; ali usta nije otvorao.

„Ali nije mogao računati na vašu pomoć, je li tako? Ne

nakon Mesolongija. Zato je izvršio razmenu: sopstveni život za relikvije. Poslednje, izgubljeno vizantijsko blago, koje je uklonio sveštenik za oltarom kad su Turci nagrnuli u Veliku crkvu. Pehar i tanjir - ako još postoje. I kolekcionar u vama ga nije mogao odbiti.“

Doktor Milingen nasloni laktove na sto i zakloni oči.

„Neki ljudi veruju“, progovorio je polako drhtavim glasom, „da je to bio Sveti gral.“

Jašim ga je ćutke posmatrao.

„Sakrili ste ga“, konačno reče. „Možda negde u luci.“

Milingen slegnu ramenima.

Jašim se smrači.

„Sakrio je knjigu u mom stanu. Ne verujete mnogo jedan drugom, zar ne?“

Milingen se prezrivo naceri.

„Samo bi budala verovala čoveku kao što je Mejer“, odgovori.

„Ameli mu je verovala.“ Čak i dok je govorio, Jašim je razmišljao o tri zmije. Tri grada. Mejer: Lefevr: mrtvac.

Ali Lefevr nije mrtav. Još je živ. Ostao mu je još jedan identitet koji nije ostvario.

Jedna košuljica koju nije zbacio.

„Obojici vam je trebao neko da sprovede vaš naum.“

„To je bila njegova zamisao“, izusti Milingen, povlačeći dlanovima po licu. „Nije mi verovao. A ja mu nisam mogao dopustiti da ode. Ostavio je knjigu kod vas, i poslao po svoju ženu.“

Jašim se nagnu napred i osloni dlanove o ivicu Milingenovog radnog stola.

„Kakav ste dogovor napravili, doktore Milingene? Zašto Ameli odlazi kući sama?“ U nogama oseti slabost. „Zato što nije uspela?“

Milingen blago klimnu glavom.

„Plašim se, efendijo Jašime, da je doktor Lefevr nakon svega ipak mrtav.“ Glas mu je zvučao iscrpljeno i staro.

Jašim se zacrvni od nenadanog besa.

„Ne bih rekao, doktore Milingene. Ovog puta ne može

pobeći od sebe. Madam Lefevr ima nešto drugo na prodaju.“

Spustio se na kolena i odvezao vreću.

Milingen mu se primače. Jašim izvuče nešto umotano u platno, i položi ga na kraj stola. Bilo je šezdesetak centimetara dugačko i delovalo je teško.

Jašim spusti ruku na predmet.

„Nadam se da me razumete, doktore Milingene. Madam Lefevr je rizikovala život. Rizikovala ga je zbog - Maksa. Po mom mišljenju, ne bi trebalo da putuje sama.“

Milingen ga je prodorno posmatrao.

Jašim rastvori platno.

Milingen ustuknu. Pogleda Jašima u lice, zatim se ponovo zagleda u duboko usađene i hladne namrgođene oči.

„Delfska zmija“, reče. „Ja ne... odakle vam ovo?“

„Neću vam reći odakle“, odvrati Jašim. „Ali reći ću zašto. Gospođa Mavrokordato nikada nije pokušala da ubije Lefevra.“

„Ali to nije istina! Njeni ljudi su jednostavno naišli na pogrešnog čoveka, kao što ste rekli, i...“

„Ne, doktore Milingene“, prekide ga tiho Jašim. „Pogrešili ste. Gospođa Mavrokordato nije otkrila ko je tačno Lefevr. Sumnjala je, ali nije bila sigurna.“

Milingen se namršti.

„Ko je onda pokušavao da ga ubije?“

„Recimo samo da je nagazio na zmijski rep“, odgovori Jašim, „i zmija ga je ugrizla.“

Milingen podiže ruke.

Jašim se zagleda u zmijsku glavu.

„Dajem vam ovo u zamenu za dve karte na *Odiseju*, do Francuske.“ Zatreptao je. „Doktor Lefevr putuje kući, sa svojom ženom.“

Jašimu je trebalo manje od deset minuta da stigne do pozorišta; ali čim je stigao, postade mu jasno da je putovao duže nego što je mislio. Ispred, na ulici, skupila se gomila - ista gomila, primetio je sa zanimanjem, koja se okupljala zbog uličnih kavgi, požara ili javnih smaknuća: obični Grci istezali su vratove da bolje vide, a prosečni Turci u fesovima stajali su ozbiljno sa spuštenim rukama; inostrani besposličari u crnim cilindrima, koji su im pretresali džepove, razmenjivali su brze poglede s užurbanim studentima medrese u turbanima koji su došli da protestuju, i bili preplašeni izgledom i šarolikošću gomile. Komešanje u gomili su uglavnom izazivale strane posade, koje kao da su prema glavnom ulazu usmeravane nekim nevidljivim krivinama. Jašim je prepoznao jednu grupu mornara po neobičnim kapama bez oboda, na kojima je zlatom bila izvezena reč *Odisej*.

Jašim se polako i nenametljivo probijao napred sve do samog ulaza, gde su se prodavale ulaznice u atmosferi prostačkog nerazumevanja. Niski, neprirodno smežurani starac s malim turbanom pažljivo je zagledao novac koji su mu ljudi bacali. Pomagala mu je Mina, koju je Jašim primetio kako se naginje nad starcem, glasno ocenjujući kvalitet pojedinih novčića pred ljudima koji su ga nudili. Činilo se da je pozorište krcato.

Jašim pronade Prin iza scene. Čelo joj je bilo orošeno znojem i mlatarala je rukama dok je nešto brzo govorila niskom debelom čoveku s najvećim turbanom koji je Jašim ikad video. Primetila je Jašima i mahnula mu je rukom da je sačeka, nastavljajući žučan razgovor s debeljkom, koji je, čini se, žmurio. Konačno, debeljko svečano klimnu glavom, pri čemu mu se čitav turban ljuljao napred-nazad kao olupina broda, i povuče se.

„Haos!“ Izusti Prin. „Urnebes!“ Iznenada se nasmeši. „Uvek dobar znak, Jašime. Gde si bio?“

Jašim promrmlja odgovor, zatim odstupi da propusti

ženu u evropskoj haljini s majmunom na ramenu, koja se obrati Prin tihim, užurbanim glasom. Prin je na brzinu razuveri, zatim se okrenu da se suoči s izaslanicima muzičara, koji su se žalili kako nemaju prostora za vežbanje. Uđe Mina, zajapurena, i likujući šapnu nešto Prin u uvo. Prin odsutno klimnu. Mina mahnu Jašimu.

Jašim sede za sto u kafani da odgleda predstavu. Bila je prostačka, glasna, i postigla je ogroman uspeh. Žena-trbuhozborac i njen majmun; krotitelj zmija; neobično lepa devojka obučena kao odaliska, koja je pevala i plesala i kasnije se ponovo pojavila u tački s ruskim mađioničarem, gde ju je on pretesterisao napola; scena je bila prošarana i s nekoliko zanimljivih prizora - franački dom, lov na vukove u Karpatima, ljubavni sastanak u persijskoj bašti, gde je damu predstavljala jedna cipelica ukrašena draguljima. U međuvremenu, vitki plesači u pantalonama služili su publiku kafom, čajem, šerbetom i čibucima, i svi su neprekidno razgovarali, između aplauza.

Na polovini drugog čina, Prin graciozno kliznu na stolicu do Jašima. Spustila je lakat, podbočila bradu i progovorila.

„Svet je mali“, reče. „Upravo je stigao tvoj prijatelj Aleks Mavrokordato.“

Jašim se suzdrža da se ne okrene.

„Sam?“

„S nekim čovekom. Francuz. Stariji, nizak. Puši malu cigaru.“

Jašim lagano dunu kroz zube. Na bini, pospana kobra se polako dizala iz korpe dok je Indijac duvao u frulicu. Zmija je okrenula glavu, prateći muziku. Indijac je dostojanstveno plesao oko korpe. Jašim se okrenu na stolici i ugleda Aleksa Mavrokordata i Maksimilijana Lefevra, pređašnjeg Mejera, kako bez reči posmatraju predstavu.

Lefevrov pogled skliznu na Jašima.

Kobrina glava je sada bila visoko iznad korpe, njišući se na debelom, lelujavom telu. Iza glave joj se skupljao i širio klobuk.

Lefevr i Jašim se pogledaše. Francuz mu klimnu bez

osmeha i neupadljivo ga pozdravi blagim pokretom cigare.

Jašim odmahnu glavom. Zatrepta i ponovo usmeri pažnju na pozornicu.

Krotitelj i zmija su se sada pomerili zajedno: dok se Indijac izvijao unazad, kobra se savijala prema njemu, plazeći maleni jezik. Indijac lagano ispruži ruku, dlanom nadole, sve dok mu se vrhovi prstiju ne nađoše odmah ispod kobrinog vrata. Malo-pomalo, sledeći tihe note frule, kobra spusti glavu na čovekove prste.

Jašim je zgađeno posmatrao kako čovekova ruka lagano crni: kobra je gmizala prema čovekovom ručnom zglobu, prekrivajući mu klobukom šaku, polako napuštajući korpu i penjući se ispruženom rukom do krotiteljevog ramena. Indijac nastavi da svira frulu jednom rukom, ne pomerajući drugu sve dok mu se zmija u potpunosti ne ispruži na ruci. Okrenuo se prema gomili. Začuo se uzdah kad se zmijina glava pojavila iznad krotiteljeve i izdigla se, šireći klobuk nalik neznabožačkoj kruni.

Čovek i zmija prošetase pozornicom, zajedno se klanjajući; onda čovek ispruži ruku, dohvati zmiju za glavu i vrati je nazad u korpu, spuštajući poklopac. Publika zapljeska.

„Hajde, Jašime“, reče Prin, gurkajući ga laktom. „To je samo zmija. Izgledaš kao da si ugledao duha.“

Oglasilo se brodsko zvono, i grupa lepo obučenih mornara stala je u stav mirno na prednjem delu palube. Sinoćni provod u Peri očigledno im nije ni najmanje naškodilo. Iz jedinog dimnjaka pokulja crna čađ; dim je poleteo između privezanih jedara i jarbola, i lagano je iščezao na plavom nebu.

Jedan gojazni kočijaš dovezao je otmeni crni lakirani fijaker i zaustavio ga na kaldrmi. U ruci je čvrsto držao uzde i okrenuo je glavu da pogleda *Odiseja*. Niko ne izađe iz fijakera.

U dnu brodskih stepenica uniformisani mornar je razmenjivao poglede s druga dva muškarca, u majicama, koji su čekali na palubi.

Ameli Lefevr ispruži ruku.

„Zbogom, ambasadore.“ Palevski prihvati ruku i nakloni se nad njom. „*Au revoir*⁷¹ madam.“ Klimnuo je Lefevru. „Doktore.“

Sada se okrenula Jašimu. Pogled joj je bio čudan, gotovo tup. Sa suncem u kosi, uvojci su joj se vatreno presijavali. Nije mu pružila ruku; umesto toga, položila ju je na srce.

„Sultan, Jašime“, reče. „I pesnik. Neću zaboraviti.“

Jašim se tužno osmehnu.

„Možda.“

Primetio je da se Lefevr nervozno obazire po keju. Stepenice zaškripaše kad se *Odisej* blago zaljuljao nošen strujom.

»Pamtiću vašu hrabrost“, dodade Jašim.

„Moju hrabrost“, ponovi Ameli, jednolično. „Ali zaista sam verovala u relikvije, znaš. Verovala sam da je mit stvaran.“

Doktor Lefevr je uhvati za lakat. Blago se nagnuo napred da uhvati Jašimov pogled, zatim je podigao cigaru i uperio je

---

⁷¹ *Franc.: Do viđenja. (Prim. prev.)*

u njega. „Bum!“ Usnama je proizveo tih praskav zvuk, i zlobno se nacerio. Kao da je u pitanju njihova lična šala.

Jašim odstupi i namrgodi se.

Palevski izvi obrve i pogleda Jašima

Uniformisani mornar zaštitnički obuhvati par rukom i povede ih na stepenice.

„*Faites attention, monsieur'dame*”⁷², promrmljao je.

Ni na pola stepenica Ameli se nije osvrnula. Lefevr je hodao odmah ispred nje, s rukom pod njenim laktom, blago okrenut, kad se sve dogodilo.

Možda je krivo bilo ljuljanje broda; a možda i papuče - papuče sa šiljatim vrhovima koje joj je kupio Milingen. Ameli se spotakla. Iskrivila se na stranu, šireći ruke, hvatajući se za muža radi oslonca.

Ali tada već beše kasno. Uz iznenadan preplašen povik, doktor Lefevr zamlatara rukama kroz vazduh, i nestade u vodi. Jašim skoči napred. Na tren, kao da se sve zaustavilo, kao slika u pozorištu: Ameli kleči na stepenicama, zureći dole; dva mornara na palubi, glavu uz glavu, naginju se preko ograde.

Tada je začuo Amelin jecaj. Prišao joj je oficir, jedan mornar mu je nešto dovikivao preko ramena a drugi je spuštao uže između uskog prostora između broda i keja.

Jašim pogleda dole. Palevski mu se nadnosio preko ramena, i Jašim ga ču kako mumla:

„Ne mogu da verujem.“

Podigao je glavu. Oficir je pomogao Ameli da ustane, nežno je vodeći uz stepenice. Grupa mornara s metalnim polugama u rukarna stajala ie na vrhu, čekajući da je prihvate.

„Molimo vas, gospođo! Molimo vas, dođite ovamo!”

Mornari se sjuriše stepenicama. Naslonili su mišićave mke na drvene zidove broda, spustili su stopala na kej i počeli da vuku.

---

⁷² *Franc.; Obratite pažnju, gospodine i gospođo. (Prim. Prev.)*

„Olabavi konopce na pramcu! Dajte nam prostora!“ Uzvikivali su, i naređivali; pojavili su se i ostali mornari. Jedan bosonogi čovek poče da se spušta konopcem.

Naslonjena na oficirevu ruku, Ameli zaobiđe brodsku ogradu i okrenu glavu. Jašim oseti kako pogledom preleče preko njega i zaustavlja ga na nečemu dalekom, i upravo se spremao da se osvrne, kad Ameli napravi neobičan kratak trzaj glavom. Stajala je naspram sunca; on zatrepta, zaslepljen: na tren mu se učinilo kao da se nasmešila, ali kad je opet bio u stanju da jasno vidi, oficir ju je uvodio na brod i za nekoliko sekundi, nestala mu je iz vida.

Jašim začu oštro krckanje iza sebe, i kad se okrenu ugleda fijaker kako odlazi. Učini mu se da je prepoznao lice na prozoru, lice žene gustih, tamnih obrva; ali bio je to samo kratak pogled, i nije mogao biti siguran.

Palevski ga uhvati za lakat.

„Kako se to dogodilo?“, upita, zapanjen.

Jašim zakorači prema mestu gde je stajao fijaker. Nakon nekoliko trenutaka, podigao je glavu i progovorio u vazduh.

„Madam Lefevr je verovala da je mit stvaran“, poče. Zatim tužno klimnu, i okrenu se prijatelju. „Sve dok nije shvatila da je stvarnost mit.“

Palevski se upitno zagleda u Jašimovo lice.

„To nije bio nesrećan slučaj, je li tako? Gurnula ga je.“

Jašim se ugrize za usnu.

„Recimo da je madam Lefevr veoma odlučna žena.“

I on produži dalje, uzbrdo kroz prašnjave ulice Pere.

„Mislio sam da ste to bili vi“, reče Jašim. „U početku.“

Čuo je otkucavanje satova, šuškanje svile na gospođi Mavrokordato, zveckanje kašičice o tanjirič dok ju je spuštala, veoma polako.

„Trebalo je da to budem ja“, uzvratila ona. „Osveta je jelo...“

„Koje se servira hladno, da. Čuo sam tu izreku. Ali ne verujem u nju.“

Gospođa Mavrokordato skupi oči i zagleda se u Jašima. „Kad sam čula da je mrtav - da su ga ubili na ulici, nisam verovala. To se njemu nije moglo desiti. Imao je više života od mačke.“ Više košuljica od zmijske, pomisli Jašim.

Gospođa Mavrokordato se nagnu napred.

„Ali izjavili su da je to bio on. Zašto?“

Jašim spoji prste.

„Nosio je Lefevrovu torbu. Dočepali su ga se psi - malo od njega je ostalo. Osim što je imao savršene zube. To me je zbunjivalo. Lefevr je šuškao dok je govorio. Kasnije sam saznao da je izgubio dva zuba u tuči - u Mesolongiju.“ Izraz koji Jašim nije mogao odrediti, preleti preko božanskog lica.

„Dakle, šta se dogodilo? Ko je to bio?“

Jašim slegnu ramenima.

„Čovek koga je Milingen poslao da skinje Lefevra s broda. Milingen je želeo da ga skloni na sigurno, pa ga je zatvorio u kuću negde u blizini pristaništa.“ Oklevao je, pitajući se treba li da iznese svoje sumnje: da mu je njen navodni sin, nestrpljivi Aleksandar, bio tamničar. „Neko drugi je trebalo da donese Lefevrovu torbu do doktorove kuće“, reče konačno.

„Sluga. Nije imao sreće: ubice su ga sustigle. Ali sredili su pogrešnog čoveka.“

Gospođa Mavrokordato blago klimnu.

„A Milingen? Zašto je želeo da sakrije Lefevra?“

Jašim se malčice promeškolji na stolici i uzdahnu.

„Doktor Milingen je saznao da je Lefevru ugrožen život. I

on je verovao u izreku o osveti.“

„I tako ste pomislili kako sam ja naručila njegovu smrt?“

„Nekada su njih dvojica bili prijatelji. A Milingen je, naravno, bio zainteresovan za relikvije. Očekivao je od Lefevra da mu ispriča šta zna, iz zahvalnosti što mu je spasao život. *Ca d'Oro* je vaš brod, zar ne?“

Gospođa Mavrokordato kratko klimnu.

„Kad je Milingenov čovek ubijen“, nastavi Jašim, „i identifikovan kao Lefevr, Milingen je odlučio da prećuti istinu. Pretpostavljam da je prvo pomislio kako vas je zavarao. Ali kasnije, kad su ubijeni i ostali, shvatio je ono što sam i ja nagađao - da uopšte niste bili u pitanju vi.“

Usne gospođe Mavrokordato razvukoše se u jedva primetan osmeh.

„Ali kad se dogodilo, kada se stvarno dogodilo, ipak se radilo o ženi. Za to je bila potrebna žena, efendijo Jašime: Maksa Mejera nije mogao ubiti bilo ko.“

„Prvo su nastradala četiri druga čoveka, zbog njega.“ Gospođa Mavrokordato zabaci glavu.

„Četiri, efendijo? Mislite - samo četiri?“

Ona okrenu glavu i zagleda se u njega svojim crnim očima; on se trgnu prepoznavši ih.

„Verujte šta god želite“, ona gotovo ispljunu. „Milingen - pravi engleski gospodin! Nije mu se dopalo što je doktor Mejer tako pobegao i napustio svoju mladu ženu. Zaprepastilo ga je njegovo ponašanje! Ne verujem da bi ga Milingen preporučio svom londonskom klubu.“

Gotovo da je drhtala: Jašim nije bio siguran da li od besa ili prezira.

„Ali ja sam ga poznavala. Trebalo je da čujete šta mi je govorio, šta mi je obećavao, nevinost koju je golim rukama iskidao kao i veo s mojih očiju. Ogolio me je pred svetom, onda je pljunuo na mene i otišao.“ Snizila je glas, i dve suze joj se skotrljaše niz obraze. „Čovek koji me je tako izdao - mogao je izdati svakoga. Turci su ga uhvatili, ubeđena sam u to. I on im je prodao Mesolongi, u zamenu za sopstveni bedni život. Sve nas je prodao, efendijo Jašime. A vi pričate o trojici

mrtvih. Trojici!“

Ustala je i otišla do prozora, brišući rukama obraze.

„Tako mi je drago što ga je ubila, efendijo Jašime. Veoma, veoma sam joj zahvalna.“

Ispružila je ruku da dotakne zavese. Jašim začu kucanje na vratima stana.

Gospođa Mavrokordato stisnu svilenu tkaninu u pesnicu.

„Mora da ga je mnogo mrzela“, završi.

Kucanje se ponovo oglasi, glasnije. Žena kraj prozora okrenu glavu. „Napred!“

Sluga uđe i pokloni se. Brzo je odmerio Jašima.

„Hanumo“, promućao je. „Sultan je preminuo.“

Gospođa Mavrokordato se okrenu na drugu stranu. „Zatvorite kapke na prozorima s prednje strane kuće, Dmitri“

„Da, hanumo.“

„Konjušar će se setiti da stavi krep na kočiju. I oglavke na konje, takođe. Zamoli kuvara da nabavi dovoljno hrane za sutra, pre nego što se pijace zatvore. Gospodin Mavrokordato će jesti kod kuće. To je sve.“

„Postaraću se, hanumo.“

Kad je sluga otišao, nijedno od njih nije progovorilo nekoliko minuta.

„Sultan je mrtav“, konačno izusti gospođa Mavrokordato. „Živeo sultan.“

Jašim je zurio u svoje ruke. Nije mu promakla zajedljivost u njenom glasu, ali razmišljao je o nekom drugom.

Ustao je. Gospođa Mavrokordato je zatvorila oči i kroz stisnute zube ispustila prigušen jecaj.

Preko Zlatnog roga, u oronuloj kući u blizini Velike ulice, kraj otvorenog prozora stajao je čovek i osluškiavao.

„Dakle, to je to“, izjavi konačno, tako tiho da je devojkica u sobi samo pretpostavila da je nešto rekao. Pažljivo je spustila poslužavnik na sto.

S prozora je čula daleke pozive mujezina na molitvu za mrtve.

Palevski se okrenuo. Boca na poslužavniku bila je stara i četvrtasta. Pre mnogo godina, poljski plemić ju je poručio sa još nekoliko desetina takvih iz najbolje prodavnice konjaka u Francuskoj, da leži u podrumu na njegovom imanju. „Ovo je dobar martel“, rekao bi otac Palevskog. „Ako se kolebaš, baci slike, ali drži se konjaka.“

Palevski izvadi nož za papir i preseče vosak oko grlića. Izvadio je čep i nasuo oboma po čašu.

Pažljivo je podigao obe čaše za drške.

Marta pocrveni.

„Gospodaru... ne mogu... ja...“

Palevski odmahnu glavom.

„U znak sećanja na njega“, reče on. „Vladao je ovim carstvom otkako znam za Istanbul. Čitav tvoj život, Marta.“

Podigao je čašu prema svetlu.

„Za Mahmuda!“

„Za Mahmuda“, ponovi Marta, smešeci se.

Buka ga je preplašila i pre nego što je video gomilu: žamor glasova nalik na šum mora. Kopljanici su stražarili na kapiji, i u Prvom dvorištu saraja, gde je samo pre nekoliko dana šetao u potpunoj tišini, Jašima su gurali i okružili sa svih strana.

Sultan Mahmud je bio mrtav. Na licima koja su ga okruživala Jašim je prepoznao izraze bola i očaja; pročitao je strah u očima jednog čoveka, a kod drugog je primetio očekivanje; čuo je mrmljanje molitvi, i smeh, i povike prodavca kukuruza koji nudi svoju robu. Prošao je otmeni paša u vrtlogu ogrtača i kože, na konju, sivcu, koji je poskakivao vođen konjušarevom rukom. Postariji gologlav čovek ležao je potrbuške na zemlji raširenih ruku, kao da je pao s neba. Grupa dečice stajala je tiho kraj zida. Žuti pas se podigao iz senke platana i ljutito se udaljio, kao da mu je zlo što su ga uznemirili u spavanju, dok je čovek s fesom, i s ogromnim trbuhom, otvoreno plakao na ramenu drugog čoveka, odevenog kao sluga. Mnogi ljudi - muslimani, Jermeni - vrteli su brojanice, i posmatrali.

Sultan je umro u Beşiktašu, kao dragulj u kutiji: ali su se ljudi, sa svojim nadanjima i žaljenjem, okupili ovde u Topkapiju, staroj sultanskoj palati, u velikom starom carskom dvoru.

Jašim se probijao kroz gomilu do druge kapije. Kopljanici ga prvo nisu prepoznali, i uperili su svoja koplja pre nego što ga je ugledao ključar i klimanjem glave pozvao ga da uđe. Tiho su otišli do malih vrata harema.

Zatekao je Hijasinta kako jeca u malenoj odaji pored hodnika.

„Ko je sa sultanom?“, zahtevao je da zna.

Hijasint podiže prema njemu zakrvavljene oči.

„O, Jašime! Svi smo tako žalosni!“

„Vidim“, odvrati Jašim.

Našao ju je samu i potpuno obučenu, kako sedi na ivici sofe s rukama na krilu.

„Nadala sam se da si ti, Jašime. Vidim da se i ti suzdržavaš od plakanja.“

Jašim ne odgovori.

„Ostale sam otpustila. Ne mogu da podnesem da gledam ta izgužvana lica, balave noseve. Čista obmana. Nemaju pojma o tome šta će biti sa mnom, pa žale sebe. Srca su im kao jezgra oraha.“

Jašim priguši osmeh.

„Prvo dvorište je prepuno ljudi, sultana. Podseća me na stare dane.“

„Da?“ Sultana podiže glavu, kao da osluškuje. Srebrne minđuše joj tiho zazveckae.

„Čudno je to, Jašime“, reče iznenađujuće tihim glasom. „Ništa ne radim iz dana u dan, osim što starim - ipak, shvatam da baš danas od svih dana, ne mogu ništa da uradim. Osim da sedim.“

Jašim zamišljeno protrlja bradu. Onda se spusti na kolena kraj sultane.

„Imam ideju“, izjavi.

Gužva u Prvom dvorištu beše još gušća nego pre, i samo je jedan sufi, s podignutim rukama i okom na drugim vratima, primetio dve prilike koje su se pojavile iz svetosti unutrašnjeg dvorišta. Da je sufi zastao da razmisli, možda bi pogodio ko je žena pod velom koja je koračala lagano, potpomognuta štapom i neupadljivim pratiocem, ali on je namerno rasteretio svoj um bilo kakvih misli, da bi se bolje usredsredio na devedeset devet imena Boga.

Jašim oseti kako mu sultana sve jače stiska ruku dok su napredovali kroz gužvu, i on to shvati kao dobar znak. Nisu nikako mogli da razgovaraju uz uzvike i žamor ožalošćenih koji su nagrnuli u taj ogroman prostor, ali primetio je kako sultana okreće glavu na sve strane i proučava lica ljudi iz gomile, i povremeno se zaustavlja da bolje vidi. Tako je sultana odala naročito zanimanje za malu decu, kuvani kukuruz, tradicionalno urlikanje arapskih žena, i jahaćeg konja jednog dugonogog albanskog konjanika u francuskim pantalonama.

Jašim se pitao, dok su polako hodali, da li bi trebalo da odu do same kapije palate Topkapi. Sanjao je kako izvodi sultanu kroz kapiju do trga, gde bi zaustavili kočiju kraj fontane i otkloparali ulicama do pristaništa Eminonu, gde bi ukrcao postariju Francuskinju na francuski brod, i poslao je da uživa u Parizu. Bio je to san kome se ponekad predavao radi sopstvenog zadovoljstva, ali sada se preplašio kao da je počinio veleizdaju. Počeo je da se pita kuda, zaista, da povede sultanu. Ona nije pokazivala znake da želi da se vrati, mada mu se sve više oslanjala na ruku, i oćigledno se već umorila.

Jašim je povede ka velikim vratnicama stare Crkve svete Irene, u udaljenom kraju velikog dvorišta. Čim su zakoračili pod senku trema sa stubovima, ona mu potapša ruku u znak slaganja s njegovom odlukom; isprobao je mala vrata i - na njegovo iznenađenje - ona se otvoriše.

Ušli su, i kada su se vrata iza njih uz škljocanje

zatvorila, buka gomile se naprasno utišala, popuštajući pred nebeskom tišinom: tišinom, pomisli Jašim, svakog posvećenog mesta. Nije li Lefevr izjavio kako Sveta Irena nikada nije bila oskvrnuta, nikada pretvorena u džamiju?

Staro oružje se presijavalo na zidovima.

Pronašao je kamenu klupu pod prozorom, i sultana se zahvalno spusti na nju. Podigla je veo.

„Hvala ti, Jašime“, reče mu, smešeći se. „Oduvek sam želela da to učinim. Kao što su nekadašnji sultani radili - kretali se prurušeni među narodom.“

„Sam Selim je upoznao jednog tako mudrog pekara da ga je već narednog dana nagradio položajem velikog vezira“, reče Jašim.

„Alors, Jašime, nisam sigurna da sam primetila nekog tako izuzetnog.“ Zažmurila je.

Jašim ju je posmatrao. Skrstio je ruke i naslonio se na stub. Pitao se je li zaspala.

„Sin mi je ispričao nešto zanimljivo, Jašime, neposredno pre smrti“, izusti tiho sultana. Jašim poskoči. „Bila je to tajna koja se prenosi s jednog sultana na drugog, a on ju je rekao meni jer njegov sin nije želeo da dođe i sasluša ga. Znaš li zašto?“

„Ne, sultano.“

„Jer se plašio. Ali zašto bi se dečak plašio smrti?“

Jašim nije umeo da odgovori. Sultana ga brzo pogleda. „Princ naslednik, Jašime. Više nije dečak, valjda.“

„Abdul Mesid je sada naš sultan“, primeti Jašim.

„Da.“ Zastala je. „Enfin, drag si mu.“

Jašim spusti pogled.

„Jedva me poznaje.“

„Hajde, hajde. Dečak razgovara sa svojom bakom. Videćeš da te poznaje bolje nego što misliš.“

Jašim trepnu; ali sultana ne sačeka da njena primedba bude prihvaćena.

„U vreme Osvajanja“, produžila je, „kad su Turci zauzeli Istanbul, sveštenik je držao liturgiju u Velikoj crkvi. Služio se najsvetijim relikvijama vizantijske crkve, peharom i tanjirom s

Poslednje večere, ali kad su Turci upali, on je nestao."

„I ja sam čuo tu legendu“, prizna Jašim.

„Legendu, Jašime?“ Sultana se zagleda u njega. „O tome mi je sultan pričao pre nego što je umro.“

Jašim nakrivi glavu.

„Mehmed Osvajač“, nastavi sultana, „jeste preuzeo grad od Grka. Ali kasnije mu je, naravno, bila potrebna njihova podrška. Grčki patrijarh je pristao da prihvati sultana kao svog vrhovnog gospodara. Ali što se relikvija tiče, nijedan od njih dvojice nije mogao prihvatiti da relikvije poseduje onaj drugi. Razumeš li?“

„Postigli su nagodbu, je li tako? Način da se relikvije sačuvaju, van kontrole crkve ili turskih sultana.“

„Vrlo dobro, Jašime. Htela sam da se oslobodim ove tajne zato što - *eh bien*,⁷³ ne pripadam crkvi niti sam vladarka. Neko bi trebalo da kaže princu nasledniku, ako ja ne mogu.“ Otvorila je oči, i nestašno pogledala Jašima: „Ali pretpostavljam da već znaš koga su našli?“

„Da, sultano. I nisu morali daleko da traže. Koliko ja znam, pehar i tanjir su već bili sakriveni u rezervoarima, negde ispod Velike crkve. Čuvali su ih vodari.“

„Bravo! Vodarski esnaf, da. Oni su oduvek bili Albanci. Znaš šta to znači. Neki su katolici, neki pravoslavni. A neki su, s vremenom, postali muslimani. Ali je glavna religija Albanaca, kao što kažu, Albanija. Sebe nazivaju sinovima orla.“

„I to je bila njihova tajna“, promrmlja Jašim.

Otišao je do zadnjeg dela crkve, i drvene vitrine okačene na zidu. Bila je grube izrade, s vratima pričvršćenim drvenim zupcem. Unutra je našao ulubljeni bakarni pehar i drveni tanjir, koji se prepолоvio a zatim bio popravljen tankim gvozdenim sponama. Oba predmeta je već video. Voda i so: pehar i tanjir.

„Proveo sam nedelju dana s ljudima koji su bili ubeđeni da znaju tačno gde se relikvije nalaze“, rekao je, okrećući se k

---

⁷³ Franc.; Ah, dobro.(Prim. Prev.)

njoj. „Sklopili su mozaik, na osnovu starih knjiga.“

Sultana frknu.

„Kada se vratimo u moje odaje, zamoliću te da mi malo čitaš. Gospodina Stendala.“ Ispruži štap i uspravi se na noge. „Hladno je ovde.“

Uhvatio ju je pod ruku, i oni polako napustiše staru crkvu. U senci trema, sultana popravi svoj veo.

„Pretpostavljam da su tvoji prijatelji bili veoma razočarani, ne?

Jašim nakrivi glavu.

„Razočarani? Moglo bi se reći. Jedno od njih dvoje, u stvari, više nije živo.“

„Pa, dobro, Jašime. Sigurna sam da ćeš mi to ispričati. Ispada da se ipak ne može verovati svemu što se pročita u knjigama, *n'est-ce pas*“

Spustila je veo, i zajedno su izašli iz senke na sunce, naslanjajući se jedno na drugo kao stari prijatelji.

Scan i obrada: **BABAC**

Zahvalnice

Želim da zahvalim dežurnim podozrivcima među članovima svoje porodice kao i prijateljima na podršci i savetima; ništa manje nisam zahvalan Ričardu Gudvinu, koji je pročitao rukopis još u ranoj fazi - i koji se nada da će se Ameli jednom vratiti u Istanbul.

Berin Torolsan podjednako nadahnjuje kuvare i naučnike svojim pisanjem za *Kornukopiju*, taj predivni i nezamenljivi časopis posvećen svemu turskom. Ne samo da je velikodušno sa mnom podelila svoje poznavanje turske kuhinje i istorije već je i pročitala knjigu uz kritički osvrt. Treba da naglasim da su sve greške, odstupanja i sramna izvrtanja moja i samo moja: bojim se da mašta ne poštuje činjenice.

Prevodioci, izdavači, lektori i dizajneri širom sveta udahnuli su život Jašimovom debiju u *Drvetu janičara* na trideset dva jezika. Zahvaljujem se Agnješki Kuc iz Poljske, Nini van Rosem iz Holandije, Fortunato Israel i italijanskoj prevoditeljki Kristijani Meneli, koja je od *VALbero dei Giannezzeri*⁷⁴ napravila tako uspešan *giallo*.⁷⁵ Zahvalan sam za entuzijazam, među ostalima, i Silvi Odoli iz Pariza i Eleni Ramirez iz Barselone.

Sara Čalfant iz agencije *Vajli* uvela me je u taj drugi svet. Moja zahvalnost timu, ali pre svega Čarlsu Bakanu za neumoran i dobronameran trud u vezi s Jašimom. Imao sam sreću da dobijem dva sjajna urednika, Džulijana Lusa iz *Fabera* u Velikoj Britaniji, i Saru Krajton iz *FSG* u Njujorku, čiju sam razboritost uvek zahvalno prihvatao; i uglavnom se njom rukovodio.

Veći deo ove knjige napisan je daleko od rusvaja

---

⁷⁴ Ital.: *Drvo janičara*. (Prim. prev.)

⁷⁵ Ital.: *triler*. (Prim. prev.)

porodičnog života, bez ometanja, i bez otimanja za računar. Moj sin Ajzak je narastao i mnogo je naučio. Ova knjiga je za njega.

O autoru

Džejsona Gudvina je Istanbul očarao dok je studirao vizantijsku istoriju na Kembridžu. Pre petnaest godina, nakon uspeha knjige *Barutni vrtovi: Putovanja u Kinu i Indiju u potrazi za čajem*, otisnuo se na šestomesečno hodočašće po Istočnoj Evropi, kada je prvi put i stigao do Istanbula. To putovanje je opisao u delu *Pešice do Zlatnog roga*, koje je 1993. osvojilo nagradu Džon Levelin Ris/*Mejl on Sandej*.

Zaintrigiran trajnim uticajem koji su otomanski Turci izvršili na Istočnu Evropu, Džejsen se upustio u istraživanje i napisao knjigu *Gospodari horizonta: Istorija Otomanskog carstva*. Džan Moris ju je nazvala „visokooktansko umetničko delo“ a *Njujork tajms* je pohvalio njenu „zaslepljujuću lepotu... Retka kombinacija poznavanja istorije, zanimanja za daleke krajeve i sjajnog pisanja.“

U braku je s Kejt, svojom saputnicom na pešačenju do Istanbula; žive na selu u Saseksu sa svoje četvoro dece.